

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA – UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**NACIONALIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI:
IZAZOVI I RJEŠENJA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Nedžada Alić

Broj indeksa: 64/II-UPD/17

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, septembar 2021.

Alić Nedžada

**Nacionalizam
u Bosni i
Hercegovini:
izazovi i
rješenja**

2021.

ODSJEK POLITOLOGIJA – UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**NACIONALIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI:
IZAZOVI I RJEŠENJA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Alić Nedžada

Broj indeksa: 64/II-UPD/17

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, septembar 2021.

Ovaj rad posvećujem mojim roditeljima, Amiru i Fahiri Alić.

Hvala vam za sve.

Septembar, 2021.

SADRŽAJ

UVOD.....	7
1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA.....	10
1.1. Problem istraživanja.....	10
1.2. Predmet istraživanja	11
1.3. Ciljevi istraživanja.....	12
1.4. Sistem hipoteza.....	13
1.5. Način istraživanja.....	13
1.6. Kategorijalno pojmovni sistem.....	14
2. RAĐANJE I ŠIRENJE NACIJA I NACIONALIZMA.....	16
2.1. Epoha Moderne-pojava nacija i nacionalizma.....	16
2.2. Nacija.....	18
2.3. Nacionalizam.....	20
2.3.1. Primordijalizam.....	21
2.3.2. Modernizam.....	22
2.3.3. Nacija kao izmišljena tradicija i zamišljena zajednica.....	23
2.3.4. Etno-simbolizam.....	24
2.4. Tipovi nacionalizma.....	25
2.4.1. Pozitivni i negativni nacionalizam.....	27
2.4.2. Definisanje nacionalizma kao pozitivne pojave.....	27
2.4.3. Definisanje nacionalizma kao negativne pojave.....	28
2.5. Nacija prije nacionalizma?.....	28
2.6. Nacionalni identitet.....	30
2.7. Nacionalna država.....	31
2.7.1. Nastanak (modernih) nacionalnih država u Evropi.....	33
2.7.2. Nacionalna država i ideja nacionalnog suvereniteta.....	34
3. NACIONALIZAM I RASPAD JUGOSLAVIJE.....	38
3.1. Stvaranje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.....	38
3.1.1. Ustav iz 1963. godine.....	40
3.1.2. Ustav iz 1970. godine.....	41
3.2. Kraj socijalizma i demokratizacija društva.....	42

3.3. Formiranje nacionalnih stranaka.....	46
3.4. Nacionalizam kao faktor raspada Jugoslavije.....	47
3.4.1. Nacionalizmi država Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.....	50
3.5. Bosna i Hercegovina u jugoslavenskom finalu.....	54
3.5.1. Nacionalizam tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995. godina).....	56
3.5.2. Mirovni sporazumi kao oblici rješavanja nacionalnog pitanja u BiH.....	59
4. NACIONALIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI.....	62
4.1. Teritorijalni i etnički nacionalizam (etnonacionalizam) u Bosni i Hercegovini.....	63
4.2. Demokratija i nacionalizam u Bosni i Hercegovini.....	68
4.2.1. Ustavna diskriminacija i presude Evropskog suda za ljudska prava protiv Bosne i Hercegovine	73
4.3. Političke stranke u Bosni i Hercegovini.....	76
5. IZAZOVI I RJEŠENJA NACIONALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	82
5.1. Izdvajanje Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine.....	82
5.2. Stvaranje trećeg (hrvatskog) entiteta.....	84
5.3. Nacionalizam kao jedina mogućnost.....	85
5.4. Nacionalizam kao prepreka za pridruživanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji.....	86
5.5. Potencijalna rješenja nacionalizma u Bosni i Hercegovini.....	87
ZAKLJUČAK.....	90
LITERATURA.....	93

UVOD

Savremeni svijet je organizovan u nacionalne države, koje se služe raznim sredstvima da bi se što jače čuo glas njihove nacije. Države propagiraju i nameću vlastite nacionalne zastave, himne, simbole, rituale i tradicije, što za krajnji cilj ima formiranje nacionalnog karaktera kod skupine ljudi koja živi na određenom teritoriju koji čini već spomenutu nacionalnu državu.

U tome pomažu i koriste se moćne medijske mašinerije da bi se građanima ugradila privrženost nacionalnoj državi, odnosno državi sa dominacijom jedne nacije.

Francis Fukuyama je iznio u svom poznatom djelu “Kraj povijesti i posljednji čovjek” tezu da je prevladavanje liberalne demokratije i kapitalizma po raspadu SSSR-a, nagovijestilo blizinu kraja sociokulturne evolucije ljudske civilizacije i utvrdilo liberalnu demokratiju kao dovršen i globalno afirmiran oblik političke vlasti. Isto tako, pitanje razvoja fenomena nacionalizma, nacije i nacionalne države je, globalno gledano, pitanje nerazdvojno od problematike (post) modernog stanja u svim svojim pojavnim oblicima.¹

Drugim riječima, to podrazumijeva i progres ljudske civilizacije i društva, odnosno smjer kretanja društva od perioda nastanka prvih nacionalnih država pa sve do danas. Za nacionalizam ne postoji univerzalna definicija, ali različiti pristupi problematici nacionalizma pomažu da se shvati globalna važnost ovog dinamičnog fenomena. Pojavljuje se u mnogobrojnim i raznovrsnim varijantama. Od lokalnog do globalnog konteksta, te od individualnih do kolektivnih okvira, ulazeći tako u sve sfere društva – politiku, kulturu, sport, obrazovanje.

U literaturama mnogih autora mogu se pronaći različita shvatanja i obilježja nacionalizma. Upravo ta kompleksnost samog pojma, stvorila je želju za istraživanjem i time opravdavam izbor teme ovog rada. Prostorno određenje istraživanja je Bosna i Hercegovina, jer zbog prisutnosti tri konstitutivna naroda, ali i nacionalnih manjina, važi za multinacionalnu državu. Svaki narod predstavlja naciju sa kojom se poistovjećuje, stoga se može govoriti o nacionalizmu u Bosni i Hercegovini. U proteklom ratu, etnička pripadnost je bila osnovni marker podjela između sukobljenih strana u Bosni i Hercegovini, a nacionalizam dominantna ideologija.

Biti Hrvat, Bošnjak ili Srbin nije bilo pitanje izbora, već nametnuti identitet od kojeg je zavisio opstanak pojedinca u određenoj društvenoj sredini.

¹Hobsbawm, Eric John, „Nacije i nacionalizam: Program, mit i stvarnost“, prevela Čengić Nata, Novi Liber, Zagreb, 1993., str. 207.

U preambuli Ustava Bosne i Hercegovine navodi se: „Podsjećajući se na osnovna načela usaglašena u Ženevi 08.09.1995. godine i u Njujorku 26.09.1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima) i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine”.²

U skladu s ustrojstvom države i politički život je organizovan na etničkim principima. Danas je etnički identitet³ jedan od primarnih identiteta u Bosni i Hercegovini.

Etnički stereotipi su prisutni u velikoj mjeri i to se najbolje može vidjeti u nekritičkom pripisivanju pozitivnih osobina pripadnicima sopstvene etničke grupe i pripisivanju negativnih osobina drugim etničkim grupama.

Nacionalizam u Bosni i Hercegovini je veoma izražen kod najvećeg broja građana. Kao razlog tome, može se navesti podjela teritorija Bosne i Hercegovine na područje Federacije i Republike Srpske, a javlja se težnja treće nacionalne grupe za stvaranjem njihovog entiteta.

Stvarnu sadržinu nacionalizma - neovisno od načina na koji se ispoljava, čine tendencije da se interesi jedne nacije, ili određeni bitni aspekti tih interesa, ostvaruju na račun drugih nacija. Slučaj Bosne i Hercegovine, historijski gledano, ima odlike teritorijalnog nacionalizma, gdje su nacionalne grupe imale želju osvojiti cjelokupan teritorij države i uspostaviti nacionalnu dominaciju.

Ono što je ključno pitanje i na što će ovaj rad biti fokusiran, jeste rješenje nacionalizma i izazovi sa kojima se on susreće danas u Bosni i Hercegovini.

Ima li nacionalizam rješenje i šta to podrazumijeva?

Budućnost bosanskohercegovačkog društva ne može se graditi na nacionalizmu, jer to dugoročno onemogućava uspostavu demokratskog građanskog društva, čiji su temeljni postulati pravo pojedinca i općenito ljudska prava. Čovjek je najprije pojedinac i građanin sa svojim individualnim pravima, pa tek onda pripadnik određenog kolektiva, zato se mora tražiti kompromisno rješenje koje neće negirati čovjeka pojedinca, njegovo dostojanstvo i njegova prava, ni u individualnom, a ni u kolektivnom smislu.

Rješenja nacionalizma u Bosni i Hercegovini su zajednička odgovornost svih njenih građana.

²http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261, pristupljeno 08.02.2021.

³**Etnički identitet** je osnovni skupinski identitet različitih kultura i društava. Odnosi se na zajedničku identifikaciju etničke skupine i aspekt identiteta pojedinca. Pojedinac je rođen u određenoj zajednici, koja ima svoje etničko obilježje. Etnički identitet povezan je s najmanje četiri komponente: teritorijalne, biološke ili genetske (stvarno ili umišljeno zajedničko podrijetlo), jezik, političko-ekonomska ili politička organizacija na određenom prostoru. Dostupno na https://hr.wikipedia.org/wiki/Etnički_identitet, pristupljeno 09.02.2021.

„Udruživanje raznih nacija u jednu državu je isto toliko neophodan uslov za civilizovan život koliko i udruživanje ljudi u društvu ...

Država koja nije sposobna da zadovolji različite rase, osuđena je na propast.“

(Lord Acton)

1. TEORIJSKO – METODOLOŠKI DIO RADA

1.1. Problem istraživanja

Smatra se da je nacionalizam nastao s početka 19. stoljeća sa pojavom romantizma u umjetnosti i književnosti i kao odgovor na univerzalnost renesanse i humanizma. Izučavanje svake historijske teme je opširan zadatak za svakog istraživača, naročito kada je riječ o nacionalizmu i svemu što on nosi sa sobom. Mnogi teoretičari su se bavili problematikom ovoga pojma te ponudili mnogo teorija i odgovora, ali za nacionalizam nedostaje rješenje. Da li je moguće označiti kraj nacionalizma ili je to uvijek „živ problem“ prisutan u svakom segmentu našeg društva, pokušat će se objasniti u ovom radu.

Također, na osnovu dostupne literature te kritičkih analiza sadržaja, istražit će se pitanje da li je moguće nacionalizam smatrati historijskim problemom ili je nacionalizam rezultat savremenog doba. Ono što je centralno pitanje istraživanja, nalazi se i u samom nazivu teme, odnosno koja su to potencijalna rješenja nacionalizma, da li ih je moguće otkriti, te definisati koji su to izazovi sa kojima se suočava nacionalizam od svog nastanka, a naročito danas u 21. stoljeću. Obzirom na prostorno određenje problema istraživanja, u radu će se potencirati isključivo država Bosna i Hercegovina, uz oslonac na globalni kontekst nacionalizma, njegov nastanak prije svega, zbog lakšeg razumijevanja teme.

Za nacionalizam ne postoji univerzalna definicija, njemu se pristupa predrasudno jer se smatra uzrokom sukoba među narodima. Takva slika nacionalizma postoji i u Bosni i Hercegovini, multinacionalnoj državi, gdje se tri nacionalna identiteta, odnosno tri konstituirajuća naroda bore za svoju dominaciju, a izazov te borbe skriva se u okrilju demokratije kao političkog uređenja države Bosne i Hercegovine, što znači da će se pokušati dati odgovor na pitanje u kakvoj su vezi nacionalizam i demokratija, da li je nacionalizam negacija demokratije i prepreka za izgradnju demokratičnosti bosanskohercegovačkog društva, te koliku ulogu u svemu tome imaju nacionalne političke stranke.

Istraživački dio rada putem potrebnih metoda istraživanja će ponuditi odgovore na pomenuta pitanja, te putem dobivenih rezultata i njihove interpretacije trebalo bi se doći do spoznaje o mogućim rješenjima nacionalizma, što bi za posljedicu imalo postojanje boljeg suživota među narodima jedne multinacionalne države, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja odnosi se na pojam i pojavu nacionalizma, te postojanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini. Teškoće u razumijevanju nacije i nacionalizma počinju od same njihove definicije.

Nacionalizam je koncept koji nije lako definisati iz razloga što određene definicije legitimiziraju neke tvrdnje, dok istovremeno isključuju, odnosno delegitimiziraju druge. Različite definicije naglašavaju različite aspekte nacionalizma: etnicitet, jezik, religiju, kulturu, državljanstvo i tako dalje.

Primarni predmet ovog istraživanja jeste definisati nacionalizam u njegovom užem i širem smislu, predstaviti teorije nacionalizma te nacionalnu državu, što će biti objašnjeno na početku ovog rada i što čini historijsku crtu koja nas upoznaje sa osnovnim pojmovima, da bismo lakše razumjeli nacionalizam na području Bosne i Hercegovine, u čemu se on ogleda, izazove sa kojima se susreće, ali prije toga biće spomenuto i poimanje nacionalizma u Jugoslaviji.

Na bazi ovog predmeta istraživanja kreirano je i osnovno problemsko pitanje koje glasi: „Koji su izazovi i rješenja nacionalizma u Bosni i Hercegovini?“

Vremensko određenje predmeta istraživanja

Istraživanje će obuhvatiti period početka 19. stoljeća, od pojave nacionalizma i stvaranja prvih nacionalnih država, zatim 20. stoljeće i nacionalizam u Jugoslaviji, a poseban osvrt biće na nacionalizam u 21. stoljeću.

Prostorno određenje predmeta istraživanja

Prostor na kojem će se vršiti istraživanje jeste teritorij Bosne i Hercegovine, uz oslonac na globalni historijski aspekt nacionalizma, radi lakšeg razumijevanja teme.

Područje znanstvene analize

Istraživanje je disciplinarno, vršit će se u okviru politologije, sa aspekta politološkog razumijevanja nacionalizma.

1.3. Ciljevi istraživanja

Cilj svakog istraživanja je otkriti ono što smo definisali kao nepoznato. U okviru određivanja ciljeva istraživanja razlikujemo dvije vrste: naučni i društveni ciljevi.

Naučni ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi istraživanja teže ka naučnim spoznajama, a u ovom istraživanju odnose se na sljedeće:

- potrebu naučnog saznanja o nacionalizmu kao pojavi, a posebno o nacionalizmu u Bosni i Hercegovini;
- pomoću naučne metode analize sadržaja, istražiti dosadašnje teorije o pojmu, te objediniti stavove i razmatranja više autora, domaćih i stranih, na ovu temu;
- dati odgovore na problemska pitanja, ponuditi moguća rješenja nacionalizma te tako ponuditi ideje za dalja istraživanja;

Društveni ciljevi istraživanja

Društveni ciljevi istraživanja govore o koristima koje mogu proizaći na osnovu rezultata istraživanja.

Društveni ciljevi ovog istraživanja podrazumijevaju sljedeće:

- predstaviti jasnu sliku nacionalizma u Bosni i Hercegovini, te stvaranje osnove plana za informisanje bosanskohercegovačkog društva o njegovim negativnim uticajima za izgradnju demokratičnosti i suživota;
- ukazati kako postojanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini ne promovira postkonfliktno pomirenje i ne osigurava postojanje multietničke države;
- ukazati na uticaj faktora društvene moći (nosioci političke vlasti, političke stranke) na trenutno stanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini;
- uticati na relevantne politike koje zagovaraju antinacionalne programe, te tako jačati antinacionalnu politiku društva;
- dati prijedloge za dalja istraživanja na osnovu dobivenih rezultata ovog istraživanja;

1.4. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza istraživanja glasi:

Nacionalističke ideologije u bosanskohercegovačkom društvu predstavljaju glavnu prepreku za izgradnju multinacionalne države.

Popratne hipoteze istraživanja glase:

1. Postojanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini ne doprinosi razvijanju društvene kohezije multilateralnog identiteta bosanskohercegovačkog društva i predstavlja svojevrstan sigurnosni rizik za suverenost, jedinstvenost i opstojnost države Bosne i Hercegovine.
2. Nacionalizam je od svog postanka izvor sukoba između država i historijska je pojava, a ne rezultat savremenog doba.
3. Osnivanje nacionalnih političkih stranaka pomaže u jačanju nacionalizma unutar države i dodatno „dijeli“ narode u nacionalne političke skupine.
4. Povezivanje demokratije i nacionalizma predstavlja problematičan odnos, jer demokratija propagira slobodu, jednakost i uvažavanje svih naroda dok nacionalizam to isključuje.
5. Potencijalno rješenje nacionalizma u Bosni i Hercegovini ogleda se u prihvatanju svih naroda međusobno, omogućavajući na taj način dobar suživot i garant uspješne multinacionalne države.

1.5. Način istraživanja

Polazeći od složenosti i karaktera predmeta istraživanja, značaja i vremena istraživanja, koristiti će se različite metode istraživanja prilikom analize nacionalizma u Bosni i Hercegovini.

Ovo istraživanje sprovesti će se uz upotrebu sljedećih naučnih metoda:

Opštenaučne metode - Od opštenaučnih metoda, koristiti će se komparativna metoda, kako bi se mogla izvršiti komparacija nacionalizma od njegovog nastanka te kroz 20. stoljeće i oslanjajući se na nacionalizam u Jugoslaviji, sa nacionalizmom i njegovim karakteristikama iz 21. stoljeća, kako bi se mogle uvidjeti ključne sličnosti i različitosti.

Metode pribavljanja podataka – U okviru ovog istraživanja, koristiti će se jedna metoda pribavljanja podataka, metoda analize sadržaja.

Svako naučno istraživanje počinje primjenom ove metode, te njenim postupcima u ovom istraživanju biće analizirani dosadašnji radovi na temu nacionalizma što većeg broja autora.

1.6. Kategorijalno pojmovni sistem

Osnovni pojmovi koji čine teorijsku osnovu istraživanja su:

1. Nacionalizam - u savremenoj političkoj terminologiji buržoaska i reakcionarna ideologija koja vlastitu naciju i njene interese pretpostavlja interesima drugih nacija. Ta ideologija stalno ističe „prednosti“ vlastite nacije (ekonomske, političke, kulturne i vojne), podcjenjuje interes i vrijednosti drugih nacija, traži opravdanja za njihovo podcenjivanje i tako dalje. Pod maskom borbe za interes „svoje nacije“ nosioci nacionalizma bore se, ustvari, samo za interes buržoazije kao klase i reakcionarnih snaga „svoje nacije“. Takva politika neminovno vodi u nacionalnu isključivost, negiranje nacionalne ravnopravnosti kako u okvirima jedne višenacionalne države, tako i na širem međunarodnom planu. (Gončin, Vukobratović, Ivanić, 1980:256)

2. Nacija - društveno-ekonomska, kulturna i politička zajednica formirana na prijelazu iz feudalizma u kapitalistički i društveno-ekonomski sistem. U kristalisanju nacija najznačajniju ulogu odigrali su etnička srodnost, zajednička kultura i jezik. To je društvena zajednica koja se temelji na sljedećem: a) uvjerenju svojih članova u zajedničko porijeklo i sudbinu u prošlosti; b) posebnosti jezika, religije, običaja i niza simboličkih sredstava za obilježavanje kolektivne pripadnosti (himne, zastave, grbovi, spomenici, proslave); c) osjećaju zajedničke solidarnosti, ponosa i društvene jednakosti; d) političkoj organiziranosti u rasponu od pokreta za zaštitu kulturnih posebnosti do državne samostalnosti. (Ibid., :254-255)

3. Nacionalna država - termin koji se izvorno odnosi na državu u kojoj prevladava jedna nacija, državu koja je utemeljena na nacionalnim vrijednostima i suverenitetu koji je jedan, nedjeljiv, neotuđiv i pripada naciji. Nacionalna je država kompaktna i izomorfna organizacija koju čine teritorij, etnos (nacija) i državni aparat prisile. Ideja nacionalne države stara je nekoliko stoljeća, a uspostavljala se od kraja XVIII. do kraja XX. stoljeća.⁴

⁴Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., pristupljeno 05.02. 2021., dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42696>

4. Nacionalni identitet - svijest o pripadnosti nekoj nacionalnoj i kulturnoj skupini. Milardović (2002:132) tvrdi kako su nacije-države tijekom vremena izgrađivale kulturne i duhovne gradbene blokove, odnosno identitete, koji su ih razlikovali od drugih nacija te dodaje kako su upravo identiteti, u sociokulturnom i sociopsihološkom smislu, utjecali na oblikovanje nacija-država te su istodobno bili i izvorom društvenih konfliktata. Castells (2002:16) drži kako je nacionalni identitet „izvor smisla i iskustva naroda“. Letica (1992:95) taj identitet definiše kao „apstraktni zbir bioloških, socijalnih, kulturnih, moralnih, intelektualnih odlika jednog naroda. Odlike koje taj narod čine različitim od svih ostalih naroda“.

5. Multietnička država - naziv za historijske i moderne države koje se prostiru po područjima na kojima stanovništvo čine dva ili više naroda, odnosno etničkih skupina s različitim kulturama, jezicima te religijama. Multietnička država suprotnost je etnički homogenoj nacionalnoj državi koja se sastoji od jedne nacije.⁵

6. Etnička grupa - u uskoj je vezi sa etničkim identitetom i etničkom pripadnošću (etnicitetom). Potiče od grčke riječi *ethnos* – narod. Definiše se kao grupa ljudi koji imaju isto porijeklo, isti zajednički jezik, običaje, kulturu i tradiciju. (Gončin, Vukobratović, Ivanić, 1980:111)

7. Patriotizam - ljubav prema svojoj domovini, zemlji i narodu, a zasniva se na historijskim, materijalnim i idejnim uslovima u kojima se formira svijest o pripadnosti jednoj društvenoj zajednici. (Ibid., :323)

8. Demokratija - politička ideja o vladavini u kojoj sudjeluju svi članovi zajednice (narod), izravnim odlučivanjem ili posredno putem izabranih predstavnika. Demokratija je politički poredak u kojem vlada većina, uz osiguranje prava manjine, te individualnih prava svakoga građanina i time je protivna onim oblicima vladavine u kojima narod nema vrhovnu vlast, nego njime upravlja neki pojedinac ili skupina. (monarhija, tiranija, despotija, aristokratija, oligarhija)(Ibid.,:77)

⁵Peleg, Ilan, „Classifying Multinational States' in Democratizing the Hegemonic State“, Cambridge University Press, 2007., pristupljeno 09.02.2021., dostupno na https://sh.wikipedia.org/wiki/Multietnička_država

2. RAĐANJE I ŠIRENJE NACIJA I NACIONALIZMA

"Uz intelektualni skepticizam ide moralna osuda. (...) Ideja nacije, prenesena širom planete iz svog središta na Zapadu, nosi sobom zbrku, nestabilnost, razdor i teror, posebno u regijama mješovitog etničkog i vjerskog obilježja. Nacionalizam, doktrina koja naciju vidi kao cilj svakog političkog nastojanja, a nacionalni identitet vidi kao mjeru svake ljudske vrijednosti, od Francuske revolucije dalje dovodi u pitanje cjelokupnu ideju o jedinstvu čovječanstva, o svjetskoj zajednici i njenom moralnom jedinstvu. Umjesto nje, nacionalizam nudi uski, sukobom bremeniti identitet za političku zajednicu, (...)"

(Anthony D. Smith, „National Identity“, London, 1991.)

2.1. Epoha Moderne – pojava nacija i nacionalizma

Moderna (modernost, modernizam)⁶ kao pojam i kao proces u kojem nastaje i razvija se novi moderni svijet, pojavljuje se i oblikuje na svim područjima javnoga života u savremenoj historiji. Nastaje i formira se tokom procesa dugoga trajanja u novom vijeku, od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. Moderna postupno ostvaruje ideju napretka i oblikuje građansko/civilno društvo unutar kojeg se formira nova zajednica: nacija – kao nacionalna zajednica. Moderna nastaje u novom vijeku. U zbilji se pokazuje kao proces u kojem se očituje napredak na svim područjima javnoga života. Početke modernih vizija o novim oblicima i formama u kulturi uopće (književnosti, slikarstvu, kiparstvu, obrazovanju, filozofiji, pravu itd.), te o ideji napretka i o pravednom društvu, kao i historijske promjene, koje postupno donose napredak u nekim evropskim sredinama, mogu se pratiti od 14. stoljeća pa dalje. Nalaze se unutar stalnih promjena u razdobljima od renesanse preko reformacije do prosvjetiteljstva. Pa ipak, neosporno je da duga epoha Moderne - koja, za razliku od ranijih stoljeća, u potpunosti mijenja svijet i čovječanstvo vodi u brzom ritmu prema općem napretku, čije ostvarenje ne ide glatko - počinje od kraja 18. stoljeća pojavom prosvjetiteljstva, industrijske revolucije i zatim pojavom buržoaskih revolucija, koje konačno ruše dugu epohu feudalizma.⁷

⁶Modernizam je dinamičan i relativan pojam koji se koristi da se označe savremene pojave u literaturi, umjetnosti, odnosno ono što je novo, inovativno u odnosu na tradiciju. U prvom redu se tim pojmom označavaju pojave kulturnog preispitivanja koje su prolazila društva uznapredovale industrijalizacije na kraju 19. i početka 20. stoljeća. U tom značenju pojam je preuzet iz francuskog jezika. U njemačkoj literaturi se koristio termin moderna. Pristupljeno 18.02.2021., dostupno na <https://hr.wikipedia.org/wiki/Modernizam>

⁷Usp. Korunić Petar, „Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj“, Historijski zbornik LIII, Zagreb, 2020., str 2., pristupljeno 18.02.2021., dostupno na <https://pkorunic.net/pdf/Fenomen-nacije.pdf>

Moderna u razdoblju njezine duge epohe potiče stvaranje novih historijskih pojava i novih odnosa u društvu: a) na području društvenih sistema formira se savremeno građansko/civilno društvo; b) na području kulture pojavljuje se obrazovna i kulturna revolucija koja potiče oblikovanje novih nacionalnih kultura, formiranje nacionalnih kulturnih organizacija i institucija, te novih nacionalnih kulturnih vrijednosti i sadržaja; c) na području privrede industrijska revolucija potiče razvoj industrijalizacije i kapitalističkog sistema, omogućava razvoj nacionalnog tržišta, razvoj roba i kapitala, te ubrzani razvoj urbanih sredina; d) na području političkih sistema nastaje dugo razdoblje formiranja modernih demokratija, ostvaruju se građanske slobode, višestranački sistemi, slobodni izbori, sistem parlamentarizma i predstavničke vlasti, trodioba vlasti (njezina podjela na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), formiraju se i razvijaju najvažnije nacionalne institucije, ostvaruje se nacionalni suverenitet, te načela jednakosti i slobode, formiraju se nezavisne nacionalne države.⁸

Na osnovu navedenih činjenica o pojavi i razvoju moderne, jasno je da je to epoha nacijâ i nacionalnih zajednica i nacionalizma, od patriotismâ do agresivnih nacionalizama. Drugim riječima, moderna stvara uvjete za pojavu i razvoj nacije, uvjete za integraciju i modernizaciju nacionalne zajednice i omogućava pojavu svih sentimenata vezanih uz naciju i nacionalni identitet, odnosno svih psiholoških činitelja, kao što su nacionalna svijest, nacionalizam, nacionalnost i tako dalje.⁹

Moderna je naime, kada je riječ o naciji, omogućila stvaranje nacionalnog "jedinstva" i nacionalnih "cjelina" i to na svim razinama nacionalne zajednice u procesu njezine homogenizacije. Prema tome, cjelokupni sistem moderne i modernog građanskog društva oblikuje nacionalne monizme: nacionalno "jedinstvo", nacionalne "cjeline" i nacionalne strukture "jednog" (jednog sistema, jednog vođe, jednog mišljenja, jednog ideološkog sadržaja itd.). Tako se stvara isključivost (spram "drugih") koja se iskazuje pomoću nacionalnih pokreta, nacionalne homogenizacije, putem agresivnih nacionalizama, totalitarizama, svijeta jedne dimenzije, ideološke isključivosti, "jednog" univerzalnog ponašanja i mišljenja¹⁰ i upravo te pojave će označiti momenat rađanja nacionalizma.

⁸Ibid., str. 4.

⁹Ibid.

¹⁰Ibid., str. 4-5.

2.2. Nacija

O pojmu nacije posebno se govori u drugoj polovini 18. i u 19. stoljeću. Radikalne promjene u društvenim i ekonomskim odnosima toga vremena, širenje pismenosti i nastajanje moderne javnosti, uzdizanje pojedinca s njegovom slobodom te širenje političkog liberalizma, doveli su do propasti starih društvenih struktura i do nastanka alternativnih ideja postajećiem društvenom poretku. To je uzrokovalo, ne samo konkurenčiju u uobičajenom političkom smislu, nego i napetosti i mobilizaciju velikih narodnih masa, kako za odbranu starog poretka, tako i za isticanje novih ideja. Velika integracijska ideologija, koja je spriječila građanske ratove i unatoč suprotstavljenim stranama i interesima stvarala jedinstvo, bila je, po mišljenju H. Schulzea, ideja nacije. Od tri staleža, koja su činila društvo - kler, plemstvo i jednostavni narod, ubuduće će se samo ovaj, treći stalež smatrati nacijom. S prelaskom iz tradicionalnog u moderno društvo narod postaje nacijom. On je sada suveren. U njemu se utjelovljuje zajednička volja, iz njega dolazi legitimacija svake vlasti¹¹, a ne od Boga ili kralja/cara, kako je to bilo u prethodnoj epohi.

U literaturi korištenoj za izradu ovog rada, navodi se mnogo definicija nacije, iz razloga što mnogi autori koriste različite kriterije, odnosno elemente koji određuju naciju. Da bi se pojam definisao, najprije je bitno spomenuti različite teorije nacije:

- a) *Teorija o naciji kao jezičnoj zajednici:* – U toj teoriji bitnu ulogu u formiranju nacije ima jezik i time zajednica jezika jednog naroda, ali se ističe i postojanje drugih vrijednosti. No jezik je ipak često prenaglašen kao činitelj u oblikovanju nacije.
- b) *Teorija o naciji kao kulturnoj zajednici:* – U toj se teoriji najvažnija uloga u procesu formiranja malih nacija pridaje kulturi i kulturnoj zajednici. Prema toj teoriji, čak ako i nedostaju druge vrijednosti, kao što je samostalna država i/ili nezavisna politička zajednica, kultura može odigrati ključnu ulogu u konstituiranju zasebne nacije.
- c) *Teorija o naciji kao kulturno-etničkoj zajednici:* – Kultura uopće, i time kulturna zajednica, te porijeklo i razvoj naroda (etnosa) imaju, prema toj teoriji, ključnu ulogu u formiranju nacije.
- d) *Teorija o naciji kao političkom narodu:* – U toj se teoriji, državi i političkoj zajednici jednog naroda, te formiranju političkog naroda, pridaje velika važnost u formiranju nacije.

¹¹Schulze, Hagen, „Staat und Nation in der europäischen Geschichte“, C.H. Beck, Muenchen, 1999., str. 23.

e) Teorija o naciji kao političkoj zajednici: – Formiranje i razvoj političke zajednice jednog naroda ima, prema toj teoriji, važno mjesto u formiranju zasebne nacije. U tom slučaju, politička se zajednica izjednačava sa nacijom i nacionalnom zajednicom.

f) Teorija o naciji kao historijskoj zajednici: – Historija, historijska zajednica, tradicija i dugo trajanje u historiji jednog naroda, prema toj teoriji, ima važnu ulogu u formiranju zasebne nacije.

g) Teorija o naciji na relaciji "stara nacija" – "mlada nacija": – Nacije se u toj teoriji dijele na "stare nacije", čije porijeklo seže od 15. stoljeća pa dalje u prošlost, dok se "mlade nacije" formiraju tek u 19. ili u 20. stoljeću. Nema "starih" i/ili "mladih" nacija. Nacije nastaju tek u epohi Moderne, ne prije, ne u razdoblju feudalizma, jer samo Moderna pruža svestrani razvoj, te modernizacijske i integracijske osnovice na kojima izrasta nacija kao društvena zajednica, kao zajednica novog integracijskog tipa.

h) Teorija o naciji kao skupu vrijednosti: – Smatra se da je nacija historijski proizvod i da na njezino formiranje utiču mnoge vrijednosti, kao što su historija, ideja nacije, nacionalno načelo, jezik, kultura, etnicitet, društvo, politička zajednica i država, privreda itd., ali se ne vidi nastanak integracijskih osnova, društvenih uvjeta i uticaj moderne.

i) Teorija o naciji kao socijetalnoj zajednici: – Ključnu ulogu u integraciji nacije ima socijetalna zajednica, građansko društvo, normativni sistem, norme, pravila, statusi, odanost vrijednostima, solidarnost, lojalnost, politički sistem, dobrovoljno udruživanje.¹²

¹²Usp. Korunić Petar, „Fenomen nacije:porijeklo, integracija i razvoj“, Historijski zbornik LIII, Zagreb 2020. str. 15-16., pristupljeno 18.02.2021., dostupno na <https://pkorunic.net/pdf/Fenomen-nacije.pdf>

2.3. Nacionalizam

Izraz nacionalizam prvi je upotrijebio svećenik Augustin Barruel u djelu „Mémoires pour servir à l'histoire du Jakobinisme“, kako bi iskazao revolucionarno osporavanje legitimnosti monarhijske vladavine u Ancien Régimeu, objašnjavajući da su nacionalizam i ljubav koju zagovara prema naciji zamijenili ljubav prema čovječanstvu, te potaknuli na egoizam.¹³ Sam pojam stvoren je prije dvjestotinjak godina kako bi opisao ideju koja legitimira volju nacije kao oblik vlasti koji je nastao iz Francuske revolucije. Shodno tome, rođenjem nacionalizma smatra se Francuska revolucija 1789. godine, unatoč činjenici da joj je prethodila Američka revolucija kojom su stvorene Sjedinjene Američke Države, a koja je trajala od 1765. do 1783. godine. U 19. stoljeću nacionalizam se raširio širom Evrope, tokom 20. stoljeća i u izvanevropskim zemljama, a ideje i pokreti koji su se odvijali uporedo s probijanjem nacionalizma, bili su bitno drugačiji od prvobitnih ideja Francuske i Američke revolucije.¹⁴ Nacionalizam kao fenomen počeo se proučavati tek nakon Prvog svjetskog rata iz domena historije, a sistemsko savremeno istraživanje nacionalizma kao ideje, osjećaja ili pokreta započinje tek nakon Drugog svjetskog rata, i od tada do danas razvijene su brojne teorije iz mnogih paradigm zbog čega se istraživanje nacionalizma i danas smatra interdisciplinarnim.

Iz historijske perspektive H.U. Wehler u svom djelu „Nacionalizam – povijest, oblici, posljedice“, držeći se reda postavljenog u naslovu, daje sistemski pregled nacionalizma kao političkog sistema te kulturnog i društvenog pokreta sa sasvim očitim posljedicama. Tvrdi da postoje tri tipične faze u razvoju nacionalizma i izgradnji nacije oslanjajući se na rad Miroslava Hrocha:

- u prvoj fazi književni, umjetnički i historijski interesi intelektualaca pridonose tome da se izvjesna pozornost pridaje „nacionalnom“ jeziku, „nacionalnoj“ umjetnosti, „nacionalnoj“ prošlosti što je odraženo u leksikonima, gramatikama i rječnicima (općenito jeziku);
- u drugoj fazi se razvija izvorni intelektualni ili elitni nacionalizam kojeg osiguravaju simpatizeri građanskog porijekla;

¹³Gellner, Ernest, „Nacije i nacionalizam“, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 1998., str. 7.

¹⁴Ibid., str. 8.

- u trećoj fazi predodžbe nacionalizma postupno i kontinuirano rastu, tako konačno mobilizirajući masovne pokrete. Nakon toga hvata se u koštač s idejom da ne postoji jedan nacionalizam već nacionalizmi, te daje tipologiju nacionalizma stvarajući četiri velike grupe:
- *integracijski nacionalizam* – onaj koji je unutar-državnom revolucijom stvorio nacionalnu državu čime je postojeći vladateljski savez nadograđen na novoj legitimacijskoj osnovi (Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države, Francuska);
- *unifikacijski nacionalizam* – onaj koji nastaje u situaciji mnogostruktih 'etnija' ujedinjenih u zajedničku naciju (Reich, fašistička Italija, SSSR);
- *secesionistički nacionalizam* – onaj koji je nastao u izgradnji mnogih nacionalnih država nakon raspada velikih carstava, kao što su Austro-Ugarska ili Otomansko Carstvo;
- *transferni nacionalizam* – onaj koji je nastao prijenosom evropsko-američkog sistema na druge kontinente i među druge 'etnije' (Japan, Kina, Afrika...);¹⁵

Zaključno iz navedenog, nacionalizama je mnogo, razvijali su se raznovrsni oblici tokom historije, u različitim dijelovima svijeta i na različite načine gradili nacionalne države (ili obrnuto), stoga se ne može reći da postoji jedna vrsta ili jedan pristup nacionalizmu. Zbog toga postoje i tri dominantne paradigme proučavanja nacionalizma danas, primordijalizam, modernizam i etno-simbolizam.

2.3.1. Primordijalizam

Primordijalni pristup zagovara ideju da su ljudi često primordijalno vezani za područje u kojem žive ili iz kojeg potiču, za svoju vjeru i rodbinu, što stvara stanje snažne i sveobuhvatne solidarnosti, kako je tvrdio sociolog Shils. Neki teoretičari smatraju kako je primordijalna vezanost temelj društvenog života te prirodna i neminovna pojava među ljudima.¹⁶ Stoga primordijalisti vide nacionalizam kao produžetak etniciteta naglašavajući emocionalne dimenzije i činjenicu da su mnoge nacionalne države evoluirale iz etničkih zajednica. Prema Cliffordu Geertzu većina nacija je stvorena na temelju krvne veze, jezika, rase i prebivališta, što predstavlja karakteristike koje čine osnovnu granicu između vlastite

¹⁵Wehler, Hans-Ulrich, „Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice“, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005., str. 53 – 100.

¹⁶Haralambos Michael, Holborm Martin, "Sociologija: Teme i perspektive", Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 232.

ličnosti i „drugoga“. Prema ovom pristupu stvaranje nacije i nacionalne države temelji se na etnicitetu. Walker Connor iznosi sličnu teoriju kada tvrdi da je nacionalizam privrženost naciji a ne nacionalnoj državi, jer smatra da je nacija zajednica koja ima osviještene etničke korijene. Pierre L. van den Berghe tvrdio je da su korijeni etničkog i nacionalnog identiteta stara osjećanja koja su bazirana na sistemima srodstva i genetskim faktorima. Primordijalisti su imali različita shvatanja oko etničkog i građanskog nacionalizma i te su teorije u suštini bile u suprotstavljenom odnosu. Koncept etničkog nacionalizma povezuje se s konceptom primordijalne etničnosti, te je tako shvaćen kao nespojiv s aktuelnim modernizacijskim procesima. Naspram njega, politički ili građanski nacionalizam zasniva se na uvjerenju da zajednički teritorij i sudjelovanje u zajedničkim institucijama dovodi do stvaranja posebne građanske kulture u kojoj sudjeluju svi građani, bez obzira na porijeklo. Vidljivo je da primordijalistički pristup vidi naciju kao drevnu i prirodnu tvorevinu, pa tako i nacionalizam kao prirodan razvojni put društva koji je univerzalan, no, nakon Drugog svjetskog rata ovaj pristup nailazi na oštru kritiku i neodobravanje, zbog pojave pristupa koji izvorišta nacija i nacionalizama vidi u novim tehnologijama, napretku i modernitetu.¹⁷

2.3.2. Modernizam

Modernistički pristup teorijama nacionalizma je doživio svoj uzlet osamdesetih godina 20. stoljeća kada su objavljeni radovi Gellnera, Andersona i Hobsbawma. Modernistička osnovna pretpostavka jeste da su nacije stvoreni artefakti koji se mogu posmatrati iz očišta kulturne teorije tadašnjeg vremena, koja je napravila pomak od reprezentacije ka konstrukciji, a tada nova konstruktivistička teorija prisvojila je kritički pristup stvarnosti i utvrdila da proces posmatranja određuje posmatrani objekat na isti način na koji je stvarnost određena okom posmatrača. Tako se dolazi do tvrdnji nekih autora da se nacija stvara kroz kolektivnu imaginaciju. Modernistički pristup nacije vidi kao pojave koje prate stvaranje modernih država i ekonomija često naglašavajući aspekt ideologije i socijalne konstruiranosti etniciteta.¹⁸ Drugi modernistički autori, ipak, naglasak postavljaju na sociološki i ekonomski pristup koji proizlazi iz njihovog marksističkog naslijeda, što je proširilo perspektivu fenomena nacionalizma i iznjedrilo nove teoretske instrumente koji se mogu upotrijebiti da bi

¹⁷ Hearn, Jeff, „Rethinking nationalism – a critical introduction“, Palgrave Macmillan, Hampshire UK, 2006., str. 7.

¹⁸Ibid.

se produbilo shvatanje historijskih događanja. Od tada modernistički pristup postaje dominantan u proučavanju fenomena nacionalizma.¹⁹

Filozof i socijalni antropolog Ernest Gellner, jedan od najhvaljenijih savremenih teoretičara nacionalizma 20. stoljeća, nacionalizam definiše kao „teoriju političke legitimnosti koja zahtijeva da etničke granice ne presijecaju političke te, posebice, da etničke granice unutar određene države ne dijele vlastodršće od ostalih.“ (Gellner, 1998:21)

2.3.3. Nacija kao izmišljena tradicija i zamišljena zajednica

Eric Hobsbawm i Benedict Anderson su sačinili koncepte „izmišljene tradicije“ i „zamišljene zajednice“ koji u savremeno doba čine temeljne teorijske pristupe nacionalizmu. Hobsbawm korijene nacije kao izmišljene tradicije vidi u samoj državi koja povezuje formalne i neformalne, službene i neslužbene, političke i društvene izmišljene tradicije u čemu standardizacija administracije i zakona te, pogotovo, državno školstvo provode transformaciju seljaka u građane. Navodi tri velike inovacije koje su posebno bitne za nastanak izmišljenih tradicija: sekularizacija kojom javno školstvo preuzima ulogu crkve i inauguriра nove ideje, izum javnih ceremonija i masovna proizvodnja javnih spomenika. Da bi potkrijepio svoje teze daje kratke preglede stvaranja Francuske i Njemačke.²⁰

Anderson svoju ideju zamišljene zajednice temelji na analizi diskursa nacije i nacionalizma iz marksističke perspektive. No, predlaže definiciju nacije u antropološkom duhu tvrdeći da je to „zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena. Zamišljena je zato što pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva.“ (Anderson, 1990:17) Nadalje, objašnjava da se zamišlja kao ograničena zato što čak i najveće nacije imaju određene granice koje nisu lako rastezljive, da se zamišlja kao suverena jer se sam pojam nacije pojavio u historijskom periodu kad su prosvjetiteljstvo i revolucija razbili legitimitet hijerarhijskog dinastičkog kraljevstva koje vlada po milosti Božijoj, da se zamišlja kao zajednica zato što se bez obzira na stvarnu

¹⁹Comparato, G. Nationalism and private law in Europe. str. 21 preuzeto s: UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA). Pristupljeno 18.02.2021., dostupno na <http://hdl.handle.net/11245/2.111629>

²⁰Hobsbawm, Eric, „The Nation as Invented Tradition“ u: John Hutchinson and Anthony D. Smith (ur.) Nationalism, Oxford readers, Oxford University Press, Oxford, UK., 1994 .

nejednakost i izrabljivanje koje mogu u njoj vladati, ona uvijek poima kao snažno horizontalno drugarstvo. (Ibid., 18)

Ono što Anderson predlaže je to da „zajednice valja razlikovati, ne po njihovoj lažnosti ili istinitosti, već po načinu na koji su zamišljene,“ a nadalje postavlja tri kategorije prema kojima se zamišlja nacija: ograničenost (granice), suverenost (pojava nacija u doba sekularizacije) i zajedništvo (iako se članovi nacionalne zajednice nikada ne moraju sresti lično, oni osjećaju snažnu međusobnu povezanost uprkos socijalnim i kulturnim razlikama). Njegova postavka je da se nacionalizam može razumjeti ako ga se poveže s velikim kulturnim sistemima koji su mu prethodili, a ne sa osviještenim političkim ideologijama. (Ibid., 17)

2.3.4. *Etno - simbolizam*

Etno-simbolisti svoj pristup temelje na kritici modernista za koje tvrde da namjerno izostavljaju veze nacije i nacionalizma, s prethodećom etničkom zajednicom te mitovima i simbolima koje je ista prenijela u 'nacionalnu' sferu. Oni žele raskrinkati prirodu nacionalizma kao 'konstruiranog' odnosno 'izmišljenog', oslanjajući se na nacionalizmu prethodne simboličke sisteme.²¹

U zagovornike etno – simbolističkog pristupa temi nacionalizma smatraju se J. A. Armstrong, A. D. Smith i J. Hutchinson. Savremeni teoretičar koji se smatra začetnikom interdisciplinarnog pristupa nacionalizmu, kao i znanstvenik koji je kroz svoju karijeru definisao etno – simbolizam, smatra se A. D. Smith. On svoje teorije o naciji i nacionalizmu bazira na tvrdnji da ne postoje savremene nacije koje nemaju nikakvu etničku jezgru u daljnjoj prošlosti. Smatra da primordijalizam griješi kada istu smatra nepromjenjivom i kada umanjuje ulogu elita, ali isto tako smatra da modernizam griješi kada odbacuje sličnost nacionalnih identiteta s etničkim identitetima.²² Smith predlaže da se nacionalizam shvati kao ideologija, društveni pokret i simbolički jezik²³, a naciju smatra ideološkim fenomenom u službi ideologije nacionalizma s jedne strane, a s druge strane živućom zajednicom koja je

²¹Özkirimh, Umut, „Theories of Nationalism – A Critical Intrdution“, Macmillan Press Ltd, London, 2000., str. 167.

²²Katunarić, Vjeran, „Sporna zajednica“, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., str. 173.

²³Smith, Anthony D. „Nationalism-Theory, Ideology, History“, Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd, Cambridge, UK. 2006., str. 1.

prethodila ideologiji nacionalizma, za razliku od Gellnera koji tvrdi da je nacionalizam taj koji stvara nacije, a ne obrnuto.²⁴

Smith predlaže i svoju definiciju nacije kao imenovane ljudske zajednice koja nastanjuje domovinu te ima zajedničke mitove, historiju, kulturu, ekonomiju, prava i obaveze za sve svoje članove, dok ono što naziva 'ethnie'/etnijom definiše kao imenovanu ljudsku zajednicu povezanu s domovinom koja posjeduje zajedničke mitove o porijeklu, sjećanja, jedan ili više elemenata zajedničke kulture, te mjeru solidarnosti, bar među elitama. (Smith, 2006:13)

2.4. Tipovi nacionalizma

Navedeni pristupi pri proučavanju nacionalizma (primordijalizam, modernizam i etno-simbolizam) neki autori su smatrali ograničenim, iz razloga što je nemoguće izgraditi univerzalnu teoriju o problematici nacionalizma, a prije toga ne istražiti i ne ponuditi različite tipove nacionalizma. U tom smislu, izdvojili su se autori koji su naveli tipove nacionalizma.

Po Smithu (1996.), Hayes je bio prvi istraživač koji je predložio jednu takvu tipologiju. Hayes (1955.) razlikuje šest različitih oblika nacionalizma: *humanitarni, jakobinski, tradicionalni, liberalni, integralni i ekonomski nacionalizam*.

Mnogo uticajnija je bila tipologija koju je predložio Hans Kohn (1967.), koja pravi distinkciju između dva temeljna tipa nacionalizma, a to su istočnački i zapadnački nacionalizam. Dok je zapadnački nacionalizam nastao kao rezultat političkih i društvenih faktora, istočnački nacionalizam, koji se može naći u Centralnoj i Istočnoj Evropi, kao i u Aziji, jest kulturni nacionalizam. Zapadnački nacionalizam je bio izraz političkih aspiracija rastuće srednje klase i duha prosvjetiteljstva. Istočnački nacionalizam je bio izraz političkih aspiracija niže aristokratije i masa za nacionalnim jedinstvom i nezavisnošću od strane dominacije. Dok zapadnački nacionalizam naciju smatra dobrovoljnom unjom građana, istočnački nacionalizam naciju temelji na konceptu predodređene zajednice.²⁵

Denis Monière klasificira nacionalizam u dvije tipološke kategorije. Prva je tzv. „klasična“ tipologija koja se temelji na kriterijima pripadnosti, koja razlikuje građanski ili politički nacionalizam od etničkog ili kulturnog nacionalizma. Svaki se odnosi na različito poimanje i

²⁴Gellner, Ernest, „Nacije i nacionalizam“, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 1998., str. 75.

²⁵Citirano prema Tabak Edin, Originalni naučni rad, „Nacionalizam:Mnogo buke ni oko čega?“, Univerzitet u Zenici, 2015., str. 32.

koncepciju nacije. Druga se tipologija temelji na kriterijima ciljeva, a obuhvata četiri skupine: *nacionalizam dominacije*, *nacionalizam oslobođenja*, *nacionalizam očuvanja* i *nacionalizam zahtijevanja*.

U Francuskoj pretežno pod uticajem Maurrasove škole pozitivističkog integralnog nacionalizma nastaju ideoški nacionalizmi koji se mogu dijeliti u dvije glavne struje: „revolucionarni nacionalizam“ koji zagovara sveevropski nacionalizam pod uticajem ideja nove desnice i „kontra-revolucionarni nacionalizam“ koji se poziva na kršćansko naslijede, monarhiju i tradiciju katolicizma, te koji smatra da je Francuska kao nacija-država nastala već za vrijeme kraljevske dinastije Kapeta. Katolicizam ima povlašteno mjesto u identitetu francuske nacije. Za vrijeme kolonijalizma nastaju razni oblici „oslobodilačkog“ nacionalizma koji se pozivaju na pravo na samoodređenje naroda i koji se uklapaju u kontekst anti-imperijalističke i anti-kolonijalne borbe u zemljama trećega svijeta. U ovu kategoriju spadaju razni narodnooslobodilački pokreti 20. stoljeća koji mogu biti regionalnog tipa: alžirski nacionalizam, indijski pokret Ghandija, dio baskijskog nacionalizma, okcitanski nacionalizam, katalonski nacionalizam, irski nacionalizam-kao politička borba usmjerena na oslobođenje od britanske vladavine, libanonski nacionalizam, nacionalni blok (Emile Edde, Raymond Edde), škotski nacionalizam, valonski nacionalizam, korzikanski nacionalizam, savojski nacionalizam, bretonski nacionalizam, portorikanski nacionalizam, flamanski nacionalizam i djelimično svi oslobodilački nacionalizmi iz Srednje Evrope, poput hrvatskog i slovačkog nacionalizma, koji su se borili protiv tuđe dominacije i imperijalizma.

Cilj drugog velikog historijskog nacionalističkog trenda bio je teritorijalno širenje i prevlast nad drugim zemljama i narodima: „pangermanizam“, „nacional-socijalizam“, kolonijalizam. Nacionalizam je u ovom slučaju sinonim imperijalizma (dominacija drugih naroda i prostora) ili jakobinizma (dominacija drugih regionalnih entiteta unutar nacionalne države). Ovaj nacionalizam ponekad traži opravdanje u velikim mitskim naracijama i pripovijestima: snovi o obnovi Rimskoga Carstva, Mussolini, teorija Lebensraum (životni prostor) kod nacista, civilizacijske mesijanske pretenzije u zapadnom kolonijalizmu.²⁶

Pored mnogih novijih tipologija, izdvaja se ona koju predlažu Delanty i O'Mahony (2002.) Oni na prethodne tipologije dodaju neke nove oblike nacionalizma.

²⁶<https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/137-nacija-nacionalizmi-i-post-nacionalizam-u-xxi-stoljeću>, pristupljeno 18.02.2021.

Delanty i O'Mahony ukazuju na to da je doba poslije pada Berlinskog zida karakteristično po preustrojstvu Istočne Evrope i po novoj globalnoj dinamici. Oni tvrde da ovim razdobljem dominiraju različiti oblici nacionalizma, uključujući *etnički, religijski, radikalni i kulturni nacionalizam*.²⁷

2.4.1. „Pozitivni“ i „negativni“ nacionalizam

U definisanju nacionalizma, postoje dva različita stanovišta. Sa prvog stanovišta, nacionalizam se ne definiše kao izrazito negativna pojava, nego kao visok stepen privrženosti vlastitoj naciji i njenim interesima, ističući da ekstremni slučajevi nacionalizma, za razliku od pozitivnog, vode ka njegovom negativnom izrazu, kao što je šovinizam. Nasuprot ovome, drugo stanovište definiše nacionalizam kao izrazito negativnu pojavu koju neminovno prati mržnja prema drugim nacijama i njihovim kulturološkim, jezičkim, nacionalnim i drugim vrijednostima.²⁸

2.4.2. Definisanje nacionalizma kao pozitivne pojave

Nacionalizam u suštini predstavlja privrženost sopstvenoj naciji i državi. U širem smislu, nacionalizam može značiti privrženost vlastitoj naciji i njenim interesima, zanemarujući interes drugih nacija. Pojam se također odnosi na doktrinu ili politički pokret po kojoj nacija, definisana u okvirima etničke pripadnosti ili nacionalne kulture, ima pravo da konstituiše nezavisnu, suverenu ili autonomnu političku zajednicu, baziranu na zajedničkoj historiji i soubini. U svojim ekstremnim oblicima, fašizmu u Italiji i Španiji i nacionalsocijalizmu u Njemačkoj, u prvoj polovini 20. stoljeća, nacionalizmi ove vrste zagovaraju autoritativnu državu sa ograničenim individualnim pravima građana, a u slučaju nacionalsocijalizma i antisemitizma, superiornost arijevske rase i militarizam.

Nacionalizam je složen pojam koji obuhvata različite nivoje nacionalne svijesti. U osnovi je to snažna nacionalna svijest koja podrazumijeva ljubav prema svojoj naciji, dobro poznavanje nacionalne historije i kulture, isticanje nacionalnih obilježja, nacionalni ponos i strasno zalaganje za nacionalni prosperitet.

²⁷Citirano prema Tabak Edin, Originalni naučni rad, „Nacionalizam:Mnogo buke ni oko čega?“, Univerzitet u Zenici, 2015., str. 32-33.

²⁸Citirano prema Dizdarević Blanka, Studentski radovi, „Kontroverze o odnosu nacionalizma i patriotizma“, Univerzitet u Zenici, str. 258-260.

Razvijeni pojam nacionalizma podrazumijeva političku ideologiju, sistem vrijednosti, predstava, načela, stavova, predrasuda i stereotipa, čije jezgro čini romantičarski kult nacije i nacionalne države, oko kojeg se ispredaju mitovi, te legende koje se odnose na idealizovani nacionalni karakter i mistifikovanu nacionalnu historiju. Osnovna socijalno-psihološka funkcija nacionalizma je formiranje i učvršćivanje nacionalnog identiteta, kao i buđenje i jačanje nacionalne svijesti radi homogenizacije nacije i učvršćivanja nacionalne države. Suprotno, ekstremni slučajevi nacionalizma u odnosu na pozitivni, odnosno negativni sentiment, vode ka šovinizmu.²⁹

2.4.3. Definisanje nacionalizma kao negativne pojave

Nacionalizam je takav oblik nacionalne svijesti koji stalno ističe razlike između svoje i drugih nacija, predstavljajući svoju naciju kao superiornu u odnosu na druge. Nacionalizam počinje sa ispoljavanjem predrasuda prema drugim etničkim grupama i sumnjičenjem u njihove namjere u komunikaciji i kontaktima sa “mojom” etničkom grupom (nacijom). Nacionalizam je stalno nipodaštavanje i obezvrjeđivanje kulturnih tvorevina i karakteristika drugih nacija u okruženju.

On je nastojanje da se ispolji sebičan, agresivan i netolerantan odnos prema ekonomskim, socijalnim, kulturnim i političkim interesima drugih nacija, da se vlastiti interesi realizuju kroz sprječavanje i potiskivanje drugih. To je težnja da se ostvari privilegovan položaj za svoju naciju u određenom prostoru, na osnovu njenih “posebnih” vrlina, zasluga i “misije”, koja joj je namijenjena u regionu, na kontinentu, u svijetu.³⁰

2.5. Nacija prije nacionalizma?

U razmatranju pitanja nastanka nacije obično se razlikuju dva koncepta. Jedan polazi od Francuske revolucije. Nacija Francuske revolucije bila je zajednica svih politički svjesnih građana na temelju ideja o jednakosti svih i ideje o suverenosti naroda.

“Nacija u francuskom shvatanju bila je načelno stvar slobodne odluke...”; ko se očitovao za takvu naciju i bio spreman raditi na njezinu ostvarenju, taj joj je i pripadao. Takav koncept nacije kao političke zajednice odgovarao je zemlji s jasno definisanim državnim teritorijem i institucijama.

²⁹Ibid., str. 258-260.

³⁰Ibid.

S druge strane, tadašnja Njemačka nije imala takvo jedinstvo između države i nacije. Jedinstvo, kako ga je vidio njemački filozof i pjesnik J. G. Herder, počivalo je na zajedništvu kulture i jezika. Nacija je, prema tome, bila više nego zbir njezinih članova, jedna vrsta duhovnog zajedništva.

Ta dva shvatanja nacije, subjektivno-političko Francuske revolucije i objektivno-kulturno njemačke romantike, međusobno su se isključivala i sve do danas određivala ton razmišljanjima o ovoj temi. Nastojanja da se odrede objektivni kriteriji nastanka nacije oslanjaju se na pojedina obilježja, kao što su jezik, zajednički teritorij, zajednička historija, religiozna pripadnost, kulturne posebnosti. Definicije koje nastaju na temelju takvih obilježja ili njihovih kombinacija, pokazuju se kao nepotpune. Postoje, naime, ljudske zajednice koje pokazuju zajednička obilježja a da ipak nisu nacije niti imaju takvih aspiracija. S druge strane, ima nacija čiji se članovi teško ili nikako ne mogu pozvati na zajednička obilježja. Za E. J. Hobsbawma takvo je stanje razumljivo, jer je riječ o tvorevini koja je historijski nova, nacija je u stalnom razvoju, pa prema tome, i u stalnim promjenama.³¹

Zato ni danas ne možemo smatrati naciju „gotovim proizvodom“, baš kao što ne možemo označiti ni „kraj“ nacionalizma.

U historijskom kontekstu nastanka nacija, gdje su se ljudi grupisali u zajednice na osnovu zajedničkih karakteristika, nacionalizam je onaj čimbenik koji već postojeće kulture pretvara u nacije, kad stvara (nove) kulture, a time postojeće kulture uništava.

Iz toga slijedi zaključak, da nisu nacije te koje stvaraju države i nacionalizme, nego obratno. Nacija nastaje vremenski i logički iz nacionalizma.

Gdje nema nacionalizma, nema ni nacije.³²

Modernistička shvatanja nacije i nacionalizma - Zajednička prepostavka svih modernističkih pristupa je da nacija i nacionalizam imaju moderno porijeklo. Modernistički pristupi drže da su se nacija i nacionalizam pojavili u posljednja dva stoljeća kao proizvod modernih procesa kao što su kapitalizam, industrijalizacija, sekularizacija i stvaranje moderne države. Nacije su proizvod nacionalizma i državotvornih procesa, a ne obrnuto. (Hobsbawm, 1990:10) Za moderniste, politički, društveni i ekonomski faktori igraju odlučujuću ulogu u stvaranju nacije. Oni smatraju da je neka vrsta političke institucionalne autonomije, po mogućnosti nacionalne države, preduvjet za stvaranje i postojanje nacije.³³

³¹Aničić, Miljenko, „Nacionalizam u svjetlu socijalnog nauka i crkve“, Izvorni znanstveni rad, Đakovo, 2007., str. 264-265.

³²Ibid., usp. Gellner, Ernest, „Nationalismus und Moderne“, Rotbuch-Verlag, Berlin, 1991., str. 77.

³³Citirano prema Tabak Edin, Originalni naučni rad, „Nacionalizam:Mnogo buke ni oko čega?“, Univerzitet u Zenici, 2015., str. 30.

2.6. Nacionalni identitet

„...posezanje za nacionalnim identitetom odvija se na različitim razinama, unutar različitih grupa te s različitim motivima i ciljevima. Modusima svoje artikulacije, značenjem koje sa sobom nosi iz političke sfere, nacionalni se identitet izdvaja u ponudi drugih identitetnih oznaka. Nametljiv, ali i privlačan, on istovremeno pruža utočište, pripadanje i priznavanje.“³⁴

Živimo u svijetu u kojem se bivanje nacijom uzima zdravo za gotovo i u kojem se nemanje formalne i emocionalne vezanosti za neku konkretnu naciju općenito percipira kao neobično, ako ne i nemoralno. Zbog toga se relevantnim smatra područje istraživanja o tome koliki je intenzitet nečije privrženosti svojoj naciji i ta se pojava označava kao nacionalni identitet.

Većina se istraživača tako prvenstveno bavi promjenjivim intenzitetom nacionalne identifikacije, u pravilu u ova dva oblika: 1) istraživanjem na makrorazini kojima su u središtu pažnje izvorišta, razvoj i snaga nacionalnog identiteta u vremenu; i 2) istraživanjima na mikrorazini, kojima je cilj odmjeriti intenzitet nečijeg ličnog osjećaja privrženosti nekoj konkretnoj naciji na nekom konkretnom prostoru. (Malešević, 2017 :172-174)

Naučnici koji su izučavali problematiku nacionalizma, samim time i prisustvo nacionalnog identiteta, ponudili su različita shvatanja istog, u zavisnosti od toga na kojim elementima počiva njihovo shvatanje.

Literatura upravo iz tog razloga ne nudi opću definiciju pojma, ali na osnovu postojanja i definisanja nacije kao zajednice ljudi, određeni su i elementi nacionalnog identiteta.

Na osnovu gore navedene definicije nacije, A. Smith navodi i bitna obilježja³⁵ nacionalnog identiteta:

1. historijska teritorija, odnosno domovina;
2. zajednički mitovi i historijska sjećanja;
3. zajednička masovna, javna kultura;
4. zajednička zakonska prava i dužnosti svih pripadnika nacije;
5. zajednička ekonomija, s teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije;

Ovakvo poimanje nacionalnog identiteta označava sponu između pripadnika određene nacije, odnosno pojedince pretvara u grupe sa zajedničkim obilježjima nacije kojoj pripadaju.

³⁴Biti, Ozren, „The Local and Global in Contemporary Sport“, Narodna umjetnost 45/1, 2008., str. 143.

³⁵Smith, Anthony, „National identitity“, Penguin Books, Ltd, London, 1991, preveo Slobodan Đorđević, Beograd, 1998., str. 29-30.

U konačnici, velika prisutnost nacionalnog identiteta kod pripadnika određene zajednice, pomoći će rađanju nacionalizma, pozitivnog ili negativnog, zavisi od toga u kojem pravcu pripadnici zajednice ispoljavaju svoj identitet, da li je to identitet pristrasnosti vlastitoj naciji ili ipak želja za dominacijom na štetu drugih nacija.

2.7. Nacionalna država

„... (Nacionalna) država je legitiman oblik vlasti novog doba: od podanika formira građanina u jedinstvenom kulturnom polju.“³⁶

Nacionalizam je doveo do pojave nacionalnih država. Kao takav, nacionalizam je primarno teritorijalni tip ideologije (Paasi, 1995:53), koji nije moguće zamisliti bez prostorne dimenzije, jer je teritorij srž svih nacionalnih programa. (Conversi, 1997:6) Iako teritorijalni zahtjevi nisu jedina preokupacija nacionalizma, oni su vjerovatno uzburkali mnogo više strasti nego išta drugo u diskursu nacionalizma. (Steiner, 1995:16)

Odnos prema teritorijalnom nacionalizmu - Kao što je u razmatranjima neupotrebljivo dualno poimanje nacionalizma i nacionalističke ideologije, tako je neupotrebljivo i dualno shvatanje teritorijalnog nacionalizma: onda kad se javlja unutar građanske nacije i kad bivstvuje unutar etnonacije. Ne postoje, dakle, diferencije u tretmanu teritorijalnog nacionalizma unutar dva modela shvatanja i samoshvatanja nacije: unutar modela “...građansko-teritorijalnog i etničko-genealoškog...”(Smith, 1998:193) Mada se u znanostima o naciji smatra da građanski nacionalizam, nastao unutar političke ili državljaanske nacije kao teritorijalne nacije, nacionalizam “... koji nacije vidi kao teritorijalna udruživanja građana koji žive pod istim zakonima i dijele masovnu, javnu kulturu ...” (Smith, 2008:173), jest po svojoj prirodi teritorijalni nacionalizam, postoji stanovište da i etnički nacionalizam, nacionalizam koji “...vidi naciju kao zajednicu genealoškog porijekla, zavičajne kulture, lokalne povijesti i narodskog okupljanja...” (Ibid.), jest, ili može biti, teritorijalni nacionalizam, i to će se pokazati kroz interpretaciju ideologije, politike i zlotvornih praksi teritorijalnog nacionalizma.

³⁶https://www.southeast-europe.org/pdf/12/DKE_12_SB_B_Arday-Lajos_Nation_Beretka-Katinka.pdf, pristupljeno 18.02.2021.

U shvatanju etnonacionalizma ne smije se marginalizirati njegov tretman teritorijalnih aspekata nacionalne egzistencije, jer kao i zapadni, građanski nacionalizam, i etnonacionalizam je opsjednut teritorijama, teritorijalizaciju života nacije vidi kao primarnu svrhu nacionalne politike, osvajanje i očuvanje nacionalnih teritorija smatra svetom dužnošću, zbog teritorija i u ime teritorija ovaj je nacionalizam spremna na najužasnije zločine, uključujući i zločine genocida. Borba za tuđe kao svoje teritorije, ili borba protiv secesije, jeste hipnotička opsesija teritorijalnih nacionalizama. (Zgodić, 2012 :190-191)

Teritorijalni nacionalizam - nacionalizam koji, inače, operira kako sa stvarnim, postojećim, međunarodnim pravom priznatim, tako i još više, sa zamišljenim, izmišljenim, poželjnim i opsesivno žuđenim nacionalnim teritorijama - obilježava univerzalno svijet nacija i jest potencija ili stvarnost svakoga nacionalizma. (Ibid., :192)

Opsjednut je zlotvornim prisvajanjem tuđih teritorija, teritorijalnim izdvajanjem, razgraničenjem i zaokruživanjem unutar država, odvajanjem teritorija iz postojećih država, njihovim pripajanjem matičnim državama ili stvaranjem zasebnih država ili monopolskom kontrolom nad teritorijama unutar vlastite države ili državnih područja drugih naroda. (Ibid., :193)

Sack (1986:19) tvrdi da se teritorij razlikuje od drugih prostornih razgraničenja, kao što su to regija ili oblast, jer ograničeni prostor postaje teritorij samo onda kada njegove granice utiču na ponašanje tako što se pristup tom prostoru počinje kontrolisati.

U tom smislu, nacionalna država se može opisati kao "kontejner moći" (Giddens, 1985.) i od Vestfalskog sporazuma 1648. godine postaje formalno "svemoćna" u granicama svog teritorija. (Taylor, 1994:153)³⁷

Od 18. stoljeća širi se svijetom ideja o nacionalnoj državi - nacionalizam, koji svoju punu afirmaciju dobija u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, u čijem Članku 3. Francuska revolucija deklarira: „Izvor suverenosti nalazi se u Naciji. Nijedno tijelo i nijedan pojedinac ne može vladati bez izričitog dopuštenja Nacije.“

Time je "nacija", čiji se termin do tada koristio da bi se iskazala etnička pripadnost, postala temelj suvereniteta, to jeste, nije država više počivala na monarhu i tijelu plemstva, nego na širokoj zajednici državljanima, koji više nisu ničiji podanici.³⁸

³⁷Citirano prema Tabak Edin, Originalni naučni rad, „Nacionalizam:Mnogo buke ni oko čega?“, Univerzitet u Zenici, 2015., str. 33.

³⁸Matić, Davorka, „Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?“, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline, 2005., str. 78-79.

Tokom 20. stoljeća nacionalna država je postala sveprisutna kao politička organizacija jer su sve države, kakva god bila njihova kulturna ili društvena organizacija, zamišljene kao nacionalne države i da na taj način vode svoju politiku. (Taylor, 1994:156)

Nacionalna država označava termin koji se izvorno odnosi na državu u kojoj prevladava jedna nacija, državu koja je utemeljena na nacionalnim vrijednostima i suverenitetu koji je jedan, nedjeljiv, neotuđiv i pripada naciji. Nacionalna je država kompaktna i izomorfna organizacija koju čine teritorij, etnos (nacija) i državni aparat prisile. Ideja nacionalne države stara je nekoliko stoljeća, a uspostavljala se od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. (nacionalne države Jugoistočne Evrope i Balkana). U takvom tipu države nacija se javlja kao jedinstven politički identitet koji je središnji subjekat političke integracije nad kojim ne može biti nikakvog autoriteta, a nacionalna je država institucionalizacija opće volje nacije. Za većinu se savremenih država može reći da su nacionalne države i u slučaju kada većina državljana pripada jednoj etničkoj skupini (naciji) (npr. Francuska, Njemačka, Italija), i u slučaju kada su nacionalni identitet izgradile i one države (npr. SAD, Kina, Ujedinjeno Kraljevstvo) koje imaju mnogobrojne i različite jezične, vjerske i etničke skupine. U dosadašnjoj historiji, nacionalne države bile su moćni entiteti, često u međusobnom sukobu, a stabilnost svijeta ovisila je o stabilnosti nacionalnih država.³⁹

2.7.1. Nastanak (modernih) nacionalnih država u Evropi

Od 19. stoljeća u Evropi djeluju dva različita koncepta nacije - kulturne nacije i državne nacije. U prvom slučaju nacija stvara državu, a u drugom slučaju država stvara naciju. Francuska i Velika Britanija, SAD i Švajcarska služe državno-nacionalnoj školi kao primjer. U ovim državama nacija se shvatala kao politička zajednica građana koji su jednaki pred zakonom, nezavisno od socijalnog mesta, porijekla, jezika ili religije. Tamo gdje se nacionalni identitet mogao formirati u datoj državi, obrazovalo se jedno volontarističko razumijevanje nacije, koje u prvi plan stavlja volju za političku zajednicu. Tamo gdje je, najprije, nedostajala država, pozvali su se intelektualci na takozvane prirodne, što znači preddržavne kategorije kao što su jezik, porijeklo i kultura, i u svojim predstavama stvarali su jednu zajednicu kulture i porijekla.

³⁹Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020, pristupljeno 18.02.2021. dostupno na <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42696>

Uzroci tome što postoje dva različita koncepta nacije na tlu Evrope su, između ostalog, različite zone naseljavanja u Evropi. Tako u središtu Evrope se nalazio jedan policefalni pojas sa mnogim građanskim gradovima, koji su bili aktivni u važnoj trgovini Sjever - Jug i na taj način su mogli da jačaju svoju autonomiju. Ove male zajednice spriječile su nastanak teritorijalnih država velikih površina. Na rubovima pojasa ovih gradova u Francuskoj i Poljskoj - Litvaniji mogle su se lakše formirati centralističke teritorijalne države. Kao dalji razlog objašnjenja, može se ukazati na različite načine naseljavanja u Istočnoj i Zapadnoj Evropi. U Istočnoj - Srednjoj Evropi miješala su se područja naseljavanja Nijemaca i Slovena. Njemačke kolonije na slovenskom području mogle su se odatle održati stoljećima, čuvajući svoju kulturnu samosvojnost i odolijevajući asimilaciji. Dakle, nacionalna svijest u Njemačkoj bila je jače kulturno određena, dok je u Francuskoj, uslijed centralizacije države, ova svijest bila usmjerena prema jednoj politički i teritorijalno ograničenoj zajednici.

Za stvaranje jedne nacije od izuzetne važnosti je nacionalizam, koji je u Zapadnoj Evropi bio motor i produkt prijelaza od apsolutističkog i staleškog ka građanskom društvu. Stajao je u uskoj vezi sa tehničkim i ekonomskim razvojem industrijske revolucije. Nacionalizam predstavlja jednu formu ideologije integracije, koji pojedinačne ljude uvezuje u jedan politički sistem. Jedan od bitnijih faktora koji je uticao na formiranje moderne nacije je jezik. Pored jezika, i historija je stvarala narodnu naciju: zajednička soubina je ujedinjavala jedan narod od prvih početaka predanja i oko nacije obavijala neraskidiv obruč. Nacija se legitimisala kroz svoju historiju. Sadašnjost se prividno morala pravdati isključivo svojim historijskim korijenima.

2.7.2. Nacionalna država i ideja nacionalnog suvereniteta

Prema Maksu Veberu, nacionalna država je svjetovna organizacija nacionalne moći. U nacionalnoj državi, državni narod više nije prost slučajan zbir svih pripadnika jedne države, štaviše, narod predstavlja jedno sa nacijom, koja izgleda više nije samo kulturna nego i politička zajednica. Narodna nacija traži da se kao takva realizuje i razvija u sopstvenoj državi; u nacionalnoj državi ona je slobodna da vlada sama i da bude slobodna od svake tuđinske vlasti. Poslije pada Napoleona, evropski državnici su pod svaku cijenu nastojali zaustaviti stvaranje novih nacionalnih država, jer bi to podrazumijevalo revoluciju i rušenje starog poretkta. Čitav brižljivo kreiran sistem evropske ravnoteže zavisio je od toga da evropsko središte ostane rascjepkano, difuzno i nemoćno.

Na tom principu je počivao Vestfalski sistem⁴⁰, a na njemu je počivala i Evropa Bečkog kongresa.⁴¹ Tako je nacionalni princip prihvaćen samo tamo gdje je bio povezan sa legitimnom vlašću kneza - u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Španiji, Portugalu, Holandiji i Švedskoj, dakle u Zapadnoj i Sjevernoj Evropi.

Nacija i demokratija su bile dvije strane jedne medalje - nacionalna država se pokazala kao primjer en okvir i garant za demokratiju i parlamentarizam. Sasvim obrnuto od postojećeg političkog poretku stajala je ideja nacionalne države u Istočnoj Evropi. Istočna Evropa je predstavljala teren velikih carskih zdanja pod čijim svodovima se nalazilo mnoštvo narodnosti. Za carevine, ideja nacije je u dvostrukom smislu bila egzistencijalno opasna - sa jedne strane ideja narodnog suvereniteta bila je dijametralno suprotna čitavoj strukturi vlasti koja se koncentrisala u ličnosti vladara, a nadalje, zahtjev porobljenih naroda za sopstvenim nacionalnim državama, sa druge strane, ugrozio bi teritoriju carevina te bi doveo do raspada i secesije.

U drugoj polovini 18. stoljeća mijenja se shvatanje legitimacije vladara, pod uticajem koncepta nacionalnog i narodnog suvereniteta, te on više ne crpi legitimitet od Boga nego iz zakona, koji je proizašao iz razuma i društvenog ugovora. Vladar više nije država, nego prvi službenik države, a kao takav je mogao ostati na vlasti sve dok je vršio tu svoju službu u korist naroda. Ovim konceptom dolazi do razdvajanja osobe kralja od države, a država time postaje apstraktna tvorevina koja se sastoji od zakona i institucija, tj. nastaje pravna država. Upravo je to i jedna od posljedica koncepta suvereniteta, odnosno da definicija suvereniteta kao absolutne vlasti ne znači da suveren ima božanske atribute, niti nadmoć suverena nad suverenošću, niti moći nad zakonom; absolutna vlast suverena uvijek je ograničena zakonom i individualnim pravima (poštovanje ličnih prava podanika na slobodu i vlasništvo je temeljni prirodni zakon koji obvezuje suverena).

⁴⁰Vestfalski mir predstavlja seriju sporazuma, kojima je završen Tridesetogodišnji rat. Vestfalski mir je potpisana 24. oktobra 1648. godine između cara Ferdinanda III., nemačkih kneževa, predstavnika Holandije, Francuske i Švedske. Ključno za Vestfalski mir je suverenitet nacije. **Suverenitet** - pojam koji označava vrhovnu i konačnu političku vlast, iznad koje, u pogledu donošenja i provođenja političkih odluka, nema više vlasti. Suverenitet je, uz stanovništvo, teritorij i pravni poredak, jedno od bitnih obilježja države. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Вестфалски_мир (19.02.2021.)

⁴¹Bečki kongres bio je skup predstavnika glavnih europskih političkih sila, koji se održao u Beču (1814-1815.), pod predsjedanjem austrijskog državnika Klemensa Wenzela von Metternicha. Nakon kongresa bilo je uređenje novih granica na političkoj karti Europe nakon vojnog poraza Napoleonove Francuske i Napoleonova izgona na otok Elbu. Glavni cilj velikih sila bio je obnova političkih odnosa, a to je značilo obnovu država koje su u Europi postojale prije Napoleonovih ratova i vraćanje na vlast prognanih kraljevskih dinastija. https://hr.wikipedia.org/wiki/Bečki_kongres (19.02.2021.)

U Zapadnoj Evropi moderne nacionalne države formirale su se iz već postojećih političkih zajednica, koje su se poslije revolucije predstavljale kao zajednice državljana, i koje je kolektivni suverenitet napravio nacijama. Prema ovom shvatanju nacija je jednaka sa narodom, sa državom i sa vladom kao političkim veličinama. Zahvaljujući činjenici što je Francuska u 18. i 19. stoljeću bila nacionalno homogena i uz to, unitarna i visoko centralizovana država, pojam naroda se poistovjećivao sa pojmom nacije, pa je tako nastala i teorija o suverenitetu nacija. Izum ovog veoma apstraktnog pojma bio je rezultat pokušaja da se nađe jedan kompromis između suvereniteta naroda i monarha, kako bi se izbjeglo dodjeljivanje univerzalnog prava glasa (kao što to proizlazi iz koncepta narodnog suvereniteta), da bi se spriječio monarhistički absolutizam i da bi se spriječilo raspadanje države, ističući nedjeljivost suvereniteta.

Pojam naroda predstavlja zbir svih građana jedne zemlje, a nacija predstavlja kolektivitet koji karakteriše posebnost jezika, kulture, tradicije i običaja. Smatra se da je u jednoj državi suveren narod, ako u toj državi državna vlast vrši volju većine stanovništva, većine naroda. Ovaj pojam se poistovjećuje sa pojmom demokratije. U jednoj državi narod može biti sastavljen iz jedne ili više nacija, ili može biti izjednačen sa državnom nacijom, kao što jedna nacija može biti podijeljena u dvije ili više država. Nacionalna suverenost znači da nacija sama određuje hoće li stvoriti svoju sopstvenu državu ili se pridružiti drugoj državi, što je i povezano sa pravom na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje. U Zapadnoj Evropi država je stvorila naciju, u Srednjoj Evropi nacija je stvorila državu. Međutim, čak i kada država stvari naciju, ona nije nacija sve dok ne stekne primat nad državom. Nacije izrastaju iz etniciteta, ratova i religijskih podjela, iz literature, nacionalističkih propagandi i administrativnih pritisaka, ali postepeno, tako da se u određenom trenutku ne može pouzdano reći „ovo je nacija“, odnosno, „ovo nije nacija“.⁴²

⁴²Citirano prema Muharemović, Mahir, „Nacionalna država u Evropi: Predodređena ili konstruisana zajednica“, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Tuzla, 2016., str. 186-195.

Pristupljeno 19.02.2021., dostupno na <http://pf.untz.ba/dokumenti/casopisi/2016-2/7.pdf>

Danas je teže govoriti o jedinstvenoj homogenoj nacionalnoj državi, jer joj se suprotstavlja pojava i postojanje multinacionalnih/multietničkih/višenarodnih država, čije stanovništvo čine dva ili više naroda, odnosno etničkih skupina.

Bosna i Hercegovina je primjer multinacionalne države, a primjer bivše takve države jeste Jugoslavija i upravo ova činjenica uvodi u naredno poglavlje rada, u kojem će se govoriti o nacionalizmu u Jugoslaviji, da bi se u konačnici došlo do nacionalizma u Bosni i Hercegovini i njegovih rješenja, što je osnovna tema i zadatak ovog rada.

3. NACIONALIZAM I RASPAD JUGOSLAVIJE

“Nacionalizam je po prirodi neciviliziran i antidemokratski, jer uzdiže jednu etničku grupu iznad ostalih i daje joj sve ovlasti. Čak i kad nacionalizam dođe na vlast demokratskim putem, on ne prihvata obavezu da se i ponaša demokratično”.
(Warren Zimmerman, „Izvori jedne katastrofe“, 1997.)

3.1. Stvaranje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) poznata i pod nazivom „Druga Jugoslavija“ ili „Titova Jugoslavija“ je ostvarenje težnje dijela političkih krugova o suživotu svih Južnih Slavena u jednoj državi, na načelima ravnopravnosti i autonomije vlasti na razinama konstitutivnih republika. Ona je bila rezultat težnji ka ostvarivanju ravnopravnih i samostalnih država unutar federacije. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (dalje u tekstu navoditi će se kao SFRJ ili Jugoslavija) je nasljednica Kraljevine Jugoslavije, koja je postojala u periodu od 1918. do 1941. godine.

SFRJ je naziv za bivšu socijalističku državu koja je obuhvatala današnje države: Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Kosovo i Sjevernu Makedoniju, a postojala je u periodu od 1943. do 1992. godine.⁴³

SFRJ je nastala 29. novembra 1943. godine na drugom zasjedanju AVNOJ-a (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije)⁴⁴ u Jajcu, kao zajednica pet naroda i šest republika, sa prvočitnim imenom *Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ)*. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, u noći između 29. i 30. novembra 1943. godine, donošenjem Deklaracije drugog zasjedanja AVNOJ-a, AVNOJ se konstituiše u zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo, te se osnivanjem Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), stvara privremena Vlada Jugoslavije. Za Predsjednika i povjerenika za narodnu odbranu proglašava se Josip Broz Tito, kome se dodjeljuje najviši čin maršala, a za predsjednika AVNOJ-a izabran je Ivan Ribar. Istovremeno se donosi i niz drugih odluka, kao Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, u kojoj se prvi put spominje pravo na samoopredjeljenje naroda, pravo na otcjepljenje, ujedinjavanje sa drugim narodima, te

⁴³https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija#Jačanje_nacionalizma, pristupljeno 06.04. 2021.

⁴⁴Utemeljiteljsko i prvo zasjedanje AVNOJ-a održano je 26. i 27. novembra 1942. godine u Bihaću. AVNOJ je konstituisan kao općenarodno i općepolitičko predstavništvo Narodnooslobodilačkog pokreta.

sporazumno dogovaranje svih naroda koji su u toku trogodišnje narodnooslobodilačke borbe (NOB) učestvovali u stvaranju vojnih i političkih preduslova za stvaranje bratstva naroda Jugoslavije. Ujedno se država definiše kao federacija sa jednakim pravima naroda: Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca, te naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Također se sva prava garantuju i nacionalnim manjinama. Dakle, tu je početak federativne Jugoslavije koja će tokom godina mijenjati imena ali neće politički sistem.

Na trećem zasjedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1945. godine u Beogradu, donesena je odluka o proglašavanju Jugoslavije republikom, i dato joj je novo ime *Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ)*. Tada je Ustavotvorna skupština pretvorena u Narodnu skupštinu FNRJ. AVNOJ je na taj način prestao postojati. Već 31. januara 1946. godine, jednoglasnim izglasavanjem usvojen je Ustav FNRJ. U Ustavu se definiše teritorijalna podjela na šest narodnih republika (NR Slovenija, NR Hrvatska, NR Srbija, NR Crna Gora, NR Makedonija i NR Bosna i Hercegovina) i dvije pokrajine (autonomna pokrajina Vojvodina i autonomna kosovsko-metohijska oblast). Novina je bila proglašavanje NR Makedonije i pokrajina Kosova i Vojvodine, koje do tada, u tom vidu nisu postojale, kao i dodjeljivanje statusa naroda Crnogorcima i Makedoncima. Istovremeno, po uzoru na sovjetski Ustav, republikama je data mogućnost istupanja iz zajednice, ali se njihov suverenitet ograničavao Ustavom.⁴⁵

„*Federativna Narodna Republika Jugoslavija je savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na osnovu prava na samoopredelenje, uključujući pravo na otcepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi.*“ (Ustav FNRJ, Član 1.)⁴⁶

Sve do 1948. godine Jugoslavija je održavala bliske veze sa Sovjetskim Savezom. Nastojala je da očuva političku nezavisnost i hegemoniju na Balkanu. Staljin je sa druge strane želio biti apsolutni gospodar Istočne Evrope. On je optužio Tita i Jugoslaviju za nacionalizam i antisovjetski stav. Komunisti Jugoslavije su izbačeni iz Informbiroa koji je bio osnovan 1947. godine kao službeni forum svih internacionalnih komunističkih pokreta. Sovjetska propaganda Tita je predstavljala kao izdajnika, plaćenika i slugu Zapada. Jugoslavenski komunisti krenuli su na nezavisni put nakon što su se 1948. godine odvojili od Sovjetskog

⁴⁵Jakovina, Tvrko, „Jugoslavija u svjetskoj politici: U Titovo doba“, Zagreb, 2008., str. 147-183.

- https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija, pristupljeno 25.03.2021.

⁴⁶[https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_\(1946\)](https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_(1946)), pristupljeno 25.03.2021.

Saveza i Staljina. Ovo odvajanje je bilo riskantno jer je prekidanje veza sa Sovjetima značilo gubitak vitalne vojne pomoći i vanjske trgovine. Odvojivši se od Sovjetskog Saveza, Josip Broz Tito i njegova stranka trebali su radikalno preispitati ciljeve svoje revolucije i pronaći nove načine osiguranja odbrane i razvoja zemlje.

U razdoblju od 1949. do 1950. godine vodeći teoretičari Komunističke partije Jugoslavije, uključujući Edvarda Kardelja, Milovana Đilasa i Borisa Kidrića, postavili su ideološke osnove jugoslavenskog socijalizma. Jugoslavenski socijalizam je nastavio dalje ka svojim određenim ciljevima imajući na umu da socijalizam treba da razvija neposrednu demokratiju, a 1950. godine se uvodi radničko samoupravljanje u SFRJ.⁴⁷ Radničko samoupravljanje u socijalizmu ili samoupravni socijalizam predstavlja specifični model real-socijalističkog društva, koji je postojao u Jugoslaviji u periodu od 1950. godine pa do zvaničnog ukidanja samoupravljanja 1989. godine. Posredstvom radničkih samoupravnih organizacija, svojina nad sredstvima za proizvodnju, stavljen je implicitno na raspolaganje cjelokupnom društvu.⁴⁸

3.1.1. Ustav iz 1963. godine

Donošenjem novog Ustava 7. aprila 1963. godine, donesene su zakonske osnove za jačanje radničkog samoupravljanja, mada centralistički organizovani državni organi vlasti i dalje zauzimaju značajno mjesto u upravljanju. Ustavom se jačaju prava republika, ali privredni odnosi nisu riješeni između federacije i republika. Državi se mijenja ime u *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ)*, te se ona definiše, ne samo kao savezna država, već i socijalistička demokratska zajednica, što je trebalo da označi težnju ka marksističkom idealu o odumiranju države. Osnovama ekonomskog uređenja proglašeni su društveno vlasništvo, samoupravljanje i samoorganiziranje radnih ljudi na mikro i makro planu. Pravo na društveno samoupravljanje proglašeno je neprikosnovenim, a teritorijalne jedinice u državi (općina, srez, autonomne pokrajine Srbije, Socijalističke Republike i sama federacija) proglašene su društveno-političkim zajednicama.⁴⁹

⁴⁷<https://jacobinmag.com/2017/07/yugoslav-socialism-tito-self-management-serbia-balkans.html>, "Život i smrt jugoslavenskog socijalizma", pristupljeno 27.03.2021.

⁴⁸Radenković, Ivan i Solar, Maja, "Od njive preko socijalističke industrijalizacije do trpeze i društvenog života" Beograd, 2018., [https://wiki.zajednicko.org/index.php?title=Samoupravljanje_\(SFRJ\)](https://wiki.zajednicko.org/index.php?title=Samoupravljanje_(SFRJ)), pristupljeno 25.03.2021.

⁴⁹https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija#Jačanje_nacionalizma, pristupljeno 25.03.2021.

3.1.2. Ustav iz 1974. godine

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije donesen je 21. februara 1974. godine, a svečano ga je proglašio predsjednik Vijeća naroda Skupštine SFRJ Mika Špiljak. Usvajanju Ustava prethodili su značajni politički događaji koji su se dogodili nekoliko godina ranije, a koji su označili početak federalizacije zemlje.

Godine 1966. na Brijunskom plenumu Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) smijenjen je sa svih funkcija Aleksandar Ranković, do tada jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita. Ranković je bio protivnik federalizacije zemlje. Nakon smjene Rankovića ojačala je partijska struja liberala SKJ, koju je predvodio Edvard Kardelj. Liberali su zastupali stajalište o dalnjem jačanju samoupravljanja i tržišta, smanjenju uloge centralne države i borili su se za veću federalizaciju države. Ustavnim amandmanima iz 1968. godine i 1971. godine na Ustav Jugoslavije iz 1963. godine, to je djelimično i napravljeno. Godine 1971. uvedeno je Predsjedništvo SFRJ kao kolektivni organ rukovođenja. Zahtjevi za što većom republičkom samostalnošću posebno su bili izraženi u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, gdje je tokom Hrvatskog proljeća tražena veća finansijska i politička samostalnost. Nakon što je lično intervenisao u rješavanju hrvatske krize 1971. godine, tako što je smijenio dotadašnje rukovodstvo, Tito se postepeno povukao iz unutrašnjeg političkog života. U jesen 1972. godine, smijenjeno je i rukovodstvo Socijalističke Republike Srbije, a izvršene su smjene i u rukovodstvima Socijalističkih Republika Slovenije i Makedonije, te je tako zaustavljen proces pokušaja demokratizacije, koji će se ipak realizovati devedesetih godina. Nakon ustavnih amandmana iz 1972. godine, došlo se do zaključka da zemlji treba novi Ustav.

Idejni kreator Ustava bio je Kardelj, koji je od 1970. godine bio predsjednik Koordinacione komisije svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja. Njegova komisija je izradila ustavne amandmane 1971. godine, a zatim pripremila novi Ustav Jugoslavije. SKJ je nakon velikih političkih događaja, poput Studentskih demonstracija 1968. godine, Demonstracija na Kosovu iste godine, gdje su iznošeni separatistički zahtjevi, Hrvatskog proljeća 1970. godine i brojnih štrajkova po preduzećima, bio svjestan da mora nešto poduzeti, te je izlaz ponovo nađen u dalnjem jačanju samoupravljanja.

Novi Ustav koji je ostao na snazi sve do raspada Jugoslavije devedesetih godina, samo je djelimično preinacio decentralizaciju provedenu ustavnim amandmanima ranih sedamdesetih godina. Sa 406 članaka bio je jedan od najdužih Ustava u svijetu. Trebao je dodatno ojačati i zaštititi samoupravni sistem od upitanja države, te dodatno ojačati zastupljenost republika i pokrajina u svim izbornim i političkim tijelima.

Po njemu su republike definisane kao države i samoupravne zajednice. Odluke u Skupštini SFRJ mogle su biti donesene jedino konsenzualno, jer je svaka republika i pokrajina mogla uložiti veto ukoliko joj prijedlog nekog zakona nije bio po volji. Ustavom je preoblikovana Skupština SFRJ kao najviši izraz samoupravnog sistema. Josip Broz Tito proglašen je doživotnim predsjednikom i Vrhovnim komandantom, te je formirano Predsjedništvo SFRJ kao kolektivni organ upravljanja. Uveden je društveni pravobranilac samoupravljanja kao samostalni organ koji je pokretao postupak za zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine. Novi Ustav je smanjio broj članova Predsjedništva sa 23 na 9 članova, po jednog iz svake republike i pokrajine, te predsjednika SKJ. Na taj način je SKJ pokušala osigurati svoju ulogu u vođenju nacionalne politike kroz automatsko uključivanje predsjednika SKJ u državno Predsjedništvo. Ono je mehanizmima dogovora i konsenzusa trebalo osigurati opstanak i funkcionisanje višenacionalne Jugoslavije i nakon Titove smrti. Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo i Vojvodina, dvije konstitutivne pokrajine Socijalističke Republike Srbije, dobile su bitno veću autonomiju, uključujući i pravo veta u srpskoj skupštini. Ova promjena postala je užareno političko pitanje sredinom osamdesetih godina, i na neki način bila jedan od uzroka raspada Jugoslavije.⁵⁰

3.2. Kraj socijalizma i demokratizacija društva

Dejan Jović u knjizi o raspadu Jugoslavije navodi ekonomsku krizu kao bitan faktor raspada te države. Zašto je ekomska kriza ključna za opstojnost i stabilnost pojedine zemlje? Poznato je da se u toku ekomske krize uvijek odvijaju revolucije, ratovi i borbe za prevlast s nuđenjem izlaska iz iste. Neupitno je da ekomska kriza uvijek traži krivca tome (bilo u samoj vlasti ili u nekom drugom narodu), pa tako po pitanju bivše Jugoslavije, ekomska kriza se pojavljuje paralelno s usponom nacionalizma. Ako se uzmu historijske činjenice Njemačke tridesetih godina prošloga stoljeća, i iste stave u kontekst vremena bivše Jugoslavije osamdesetih godina istog stoljeća, vidjet će se da postoje određene poveznice u događanjima i samoj politici - Njemačka uspon nacionalizma/nacizma (krivac za krizu drugi narodi i nesposobna buržoazija) – bivša Jugoslavija uspon nacionalizma (Srbija se smatra ekonomski ugroženom i potlačenom – krivica u drugim narodima, političkom sistemu i postojećem rukovodstvu zemlje).

⁵⁰ Ustav iz 1974. godine,
https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija#Jačanje_nacionalizma,
pristupljeno 25.03.2021.

Ekonomска криза као аргумент или као једна од чинjenica које су узроковале распад бивше Југославије, одразила се на чинjenicу краха једног друштвеног uređenja, краха социјализма и социјалистичког самоправљања и uspon национализма и националистичке, а уједно и ратне реторике.⁵¹

Узroke економске кризе у Југославији најбоље препознаје Sekelj. Он их вidi у уставном uređenju iz 1974. године i стварању осам националних/републиčких економија, te стварању нерационалних, i на svjetskom tržištu apsolutno nepriznatih трошкова производње, појединци производа који су били покривани страним кредитима.⁵² Чинjenica да је земља у стварној економској кризи i да сvi економски/финансијски показатељи управо ukazuju на економско stanje države, економска криза nije se могла sakriti od naroda nakon Titove smrti. Tokom осамдесетих година, економска se криза, zajedno sa političkom, sve više produbljivala, апатија rasla, a социјалистичка je идеологија posve izgubila na uvjerljivosti.⁵³ Da se nazire kraj социјализма i социјалистичког самоправљања, jasno se moglo zaključiti iz економских показатеља. Zbog тога je економска криза највећи izazov за социјалистичко самоправљање od njegovog uvođenja 1950. године. Živjeti u vremenu stalne nestašice основних животних namirnica, redukcijama opskrbe električnom energijom kućanstava, te zbog nedostatka naftnih derivata, imalo je узроčне posljedice na опстојност социјалистичког nauka, ali i на само političko djelovanje tadašnje savezne vlasti. Управо на чинjenici velikog nesklada u економским показатељима između pojedinih република i pokrajina, Jović navodi da идеолошки problem koјег je otvaralo povećanje razlika između Slovenije i Kosova, nije bio izazvan само неравномјерним економским razvojem. Ono se još više temeljilo na osjećaju (dakle, percepciji) nepravde i nejednakosti u SFRJ - koji se sada pojavio, ne само kod Slovenaca i Albanaca, nego i kod mnogih drugih. I najrazvijeniji i najnerazvijeniji, почели су se pitati o korisnosti dalnjeg ostanka u takvoj zajednici.⁵⁴

Управо ta razlika među republikama i pokrajinama, je bila ključna osnova u dalnjem toku događanja na prostoru бивше Југославије. U tom kontekstu Mirjana Cupek Hamill navodi: „Razlika između razvijenog sjevera i nerazvijenog juga, s којом je Југославија još 1918. godine započela svoju egzistenciju kao jedinstvena država, stalno se povećavala i bila razlog i

⁵¹Jović, Dejan, „Југославија-држава која је одумрла: Uspon, криза и пад Каделјеве Југославије (1974-1990)“ Prometej, Zagreb, 2003., str. 207-255.

⁵²Sekelj, Laslo, „Југославија, структура raspadanja“, Rad, Beograd, 1990., str. 150-151.

⁵³Goldstein, Ivo, „Хрватска 1918-2008“, EPH LIBER, Zagreb, 2008., str. 595.

⁵⁴Jović, Dejan, „Југославија-држава која је одумрла: Uspon, криза и пад Каделјеве Југославије (1974-1990)“ Prometej, Zagreb, 2003., str. 219.

izvor međurepubličkog nepovjerenja i mogla se lako koristiti kao dokaz unutarnje eksploatacije siromašnijih od bogatijih republika, ili kao čimbenik koji je usporavao rast bogatijih prelijevanjem njihova bogatstva u siromašne regije. Svi su se osjećali izrabljivanima i pokradenima. Ekonomski nesrazmjer je tako uveliko pridonosio pogoršanju međurepubličkih odnosa, a njegove su stvarne i tendenciozne percepcije, razmjeri i tumačenja bili jedan od jačih argumenata za potrebu rekonstrukcije, i kada ona nije uspjela, dezintegraciju Jugoslavije.⁵⁵

Ova kriza označila je kraj razdoblja socijalizma, odnosno jugoslavenskog samoupravnog socijalizma, te stvorila novu priču oko demokaratizacije država Jugoslavije. Tu je bio kraj Jugoslavije, ali početak djelovanja njenih članica kao samostalnih država.

Savez komunista Jugoslavije raspao se u januaru 1990. godine duž federalnih linija. Republičke komunističke organizacije postale su zasebne socijalističke stranke. Tokom 1990-tih godina, socijalisti su izgubili moć od etničkih separatističkih stranaka, u prvim višestranačkim izborima, koji su se održali širom države, osim u Srbiji i Crnoj Gori, gdje su pobijedili Milošević i njegovi saveznici. Nacionalistička retorika na svim stranama postala je značajno vidljiva. Između juna 1991. i aprila 1992. godine, četiri republike SFRJ su proglašile nezavisnost - Slovenija, Hrvatska i Makedonija su proglašile nezavisnost 1991. godine, zatim Bosna i Hercegovina 1992. godine. Preostale republike, Srbija i Crna Gora, formirale su novu zajednicu - prvo u aprilu 1992. godine Saveznu Republiku Jugoslaviju, potom 2003. godine državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, a na referendumu 21. maja 2006. godine, Crna Gora je istupila iz državne zajednice stvorivši samostalnu republiku. Kosovo se 2008. godine odvojilo od Srbije proglašavanjem nezavisnosti.⁵⁶

⁵⁵Cupek Hamill, Mirjana, „Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije (1991.-1992.)“, Leykam international, Zagreb, 2008., str. 35.

⁵⁶O raspadu SFRJ, https://hr.wikipedia.org/wiki/Raspad_SFRJ, pristupljeno 25.03.2021.

Raspadom Jugoslavije pružila im se prilika da postanu osnivači, očevi i vladari novih država, a takvu šansu malo ko je htio propustiti. Trebalo je uvjeriti građane da Jugoslavija više nije moguća, pa razdoblje od prvih izbora do početka postjugoslavenskih ratova između bivših država SFRJ, predstavlja jednu kontinuiranu akciju u tom smjeru. Rat koji je nastao nakon raspada Jugoslavije služio je stvaranju etnički homogenijih područja – od kuća i ulica, općina i gradova, do svih postjugoslavenskih država koje su ratovale. Bio je to rat protiv ideje multietničnosti. Rat je bio potreban onima koji su tvrdili da su se jugoslavenski narodi "oduvijek mrzili", i da "nikada nisu mogli živjeti zajedno".⁵⁷

"Jugoslavija je bila velika ideja, ali smo mi bili mali."
(Desimir Tošić)

⁵⁷Jović, Dejan, „Kako su propali država i socijalizam“, Časopis „Vreme“, broj: 1068 (23.juni 2011.), dostupno na <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=996989>, pristupljeno 26.03.2021.

3.3. Formiranje nacionalnih stranaka

Današnja Bosna i Hercegovina je nekonsolidovana demokratija s višestranačkim sistemom. Trenutni politički i stranački sistem je zasnovan na „daytonskom“ Ustavu Bosne i Hercegovine iz 1995. godine, ali višestranačje je uvedeno nekoliko godina ranije.

Proces savremenog razvoja stranačkog sistema Bosne i Hercegovine započet je u sklopu demokratske tranzicije koja je obuhvatila Srednju i Istočnu Evropu između 1988. i 1990. godine. Prekretnicu ovoj demokratskoj tranziciji svakako čine prvi izbori u novembru 1990. godine, kojima je uvedeno višestranačje nakon četiri desetljeća jednostranačke vladavine.

Savez komunista Bosne i Hercegovine je, suočen s gubitkom legitimite i permanentnom društvenom i ekonomskom krizom, te okružjem demokratske tranzicije širom Srednje i Istočne Evrope i u drugim jugoslavenskim republikama, 1990. godine odlučio dozvoliti višestranačko organiziranje i provesti demokratske slobodne izbore. Prvi slobodni izbori su zakazani iste godine, po uzoru na već provedene izbore u Sloveniji i Hrvatskoj. U julu 1990. godine usvojeni su Amandmani LIX–LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, koji su radikalno izmijenili politički sistem tadašnje socijalističke republike. Bosna i Hercegovina je određena kao demokratska i suverena država tri ravnopravna naroda (Muslimana, Srba i Hrvata), građana i drugih manjina koji u njoj žive, te im je data mogućnost, kao nosiocima vlasti, da putem višestranačkih, tajnih, kompetitivnih i slobodnih izbora, biraju svoje predstavnike u institucije vlasti. Uvedene su slobode udruživanja i političkog djelovanja koje su otvorile vrata za nastanak i/ili povratak političkih stranaka.

U nastojanju da se izbjegne partikularizacija i etnizacija stranačkog sistema, uvedena je zabrana organiziranja političkih stranaka na etničkoj osnovi. Ovaj potez je ubrzo ocijenjen neustavnim od strane Ustavnog suda SR BiH, što je omogućilo stvaranje etničkih stranaka i etnopolitičku mobilizaciju. (Arnautović, 2009 :179–180)⁵⁸

Tokom prve polovine 1990. godine započinje formiranje novih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini. Ranije je samo Savezu komunista kao jedinoj stranci bilo dozvoljeno političko djelovanje, ali veoma brzo se uspostavlja višestranački sistem zasnovan na društvenim rascjepima, koji su bili potisnuti tokom jednostranačke vladavine. Najprije se osnivaju tri stranke s etničkim predznakom koje okupljaju hrvatske, srpske ili bošnjačke članove i njihove interese.

⁵⁸Citirano prema Kapidžić, Damir, „Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine“, „Razvoj političkog pluralizma od 1990. godine i relevantne stranke u BiH“, Izvorni znanstveni rad, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, 2017., str. 11.

Etničke stranke se u ovom inicijalnom periodu pojavljuju kao nacionalni pokreti pojedinih etničkih grupacija koje unutar sebe okupljaju raznolike i ponekad suprotstavljene etničke i lične interese, pritom oslanjajući se na političku baštinu nacionalnih i kulturnih organizacija i stranaka s početka 20. stoljeća.

Tako se osnivaju *Stranka demokratske akcije – SDA* (formirana u maju i zastupa Bošnjake-Muslimane, prvi predsjednik je bio Alija Izetbegović), *Srpska demokratska stranka - SDS* (formirana u julu i zastupa Srbe, predsjednik stranke je bio Radovan Karadžić), te *Hrvatska demokratska zajednica BiH - HDZ BiH* (formirana u augustu i zastupa Hrvate, prvi predsjednik je bio Davor Perinović). Vladajuća stranka pred izbore mijenja naziv i program djelovanja, te na prvim izborima nastupa kao Savez komunista–Stranka demokratskih promjena (nakon izbornog poraza će ponovo promijeniti ime u *Socijaldemokratska partija BiH - SDP*).

Pored već pomenutih formiranih stranaka, koje su na izborima ostvarile značajan uspjeh, 1990-tih godina postojale su i druge stranke, čije je postojanje doprinijelo još većem demokratskom razvoju. Te stranke su bile: *Stranka reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ)* i *Muslimansko-bošnjačka organizacija (MBO)*. Na ovaj način se na „prvim višepartijskim izborima u Bosni i Hercegovini oblikuje (...) višestranački sistem izведен dominantno na etničkoj osnovi.“ (Pejanović, 2006:239) Pobjedu na prvim izborima odnose tri stranke koje zastupaju partikularne etničke interese, što će imati dalekosežne posljedice, kako po ratna dešavanja u Bosni i Hercegovini, tako i za poslijeratni stranački sistem.

Najveći broj današnjih stranaka u Bosni i Hercegovini će nastati transformacijom ili raskolima unutar ove četiri stranke - SDA, SDP, SDS i HDZ.⁵⁹

3.4. Nacionalizam kao faktor raspada Jugoslavije

Nacionalizam ne mora značiti mržnju, iako je jugoslavenski socijalistički rječnik često pod nacionalizmom podrazumijevao, ne samo mržnju, nego i agresivnost prema drugima.

Kao što je već definisano u prethodnom poglavlju rada, nacionalizam je pretpolitička i/ili natpolitička (državotvorna) doktrina kojoj je glavni cilj stvaranje i/ili očuvanje nacionalne države. Da bi se nacionalna država stvorila i/ili očuvala, mora postojati osjećaj pripadnosti naciji i državi. Stvaranje, jačanje i očuvanje nacionalnog identiteta jest prioritet nacionalističkih politika.

⁵⁹Ibid., str. 12.

Ipak, pogrešno bi bilo zaključiti da je nacionalizam (uvijek, ili čak pretežno) nasilna doktrina. Iako on jest doktrina homogenizacije i isticanja nacionalnog (državnog) iznad svakog drugog političkog interesa, on ne mora podrazumijevati nasilnu akciju protiv drugih nacija.

Štaviše, nacionalizam može biti izolacionistički, odnosno separatistički u odnosu na druge nacije. Iako je gotovo nemoguće generalizirati, nacionalizam manjih nacija je češće izolacionistički nego ekspanzionistički. Izolacionistički tip nacionalizma je također ponekad nasilan, prije svega prema manjinama na svom tlu, a potom i prema institucijama prethodne države.⁶⁰

Nacionalizam kao sredstvo političkog djelovanja i sredstvo pridobijanja širih narodnih masa nakon Titove smrti, te sveopće krize u kojoj se našla bivša Jugoslavija osamdesetih godina, poslužio je političkim grupacijama/elitama za dolazak na vlast i samo učvršćivanje postojeće vlasti, kao i za politički obračun s drugim narodima, koji ne prihvataju nacionalističku ideologiju i jednostrana/unitarna i ultimativna politička rješenja. Iako je nacionalizam na prostoru bivše Jugoslavije bio duboko ukorijenjen među samim narodima, on se putem komunističke i socijalističke ideologije i pod Titovim vodstvom uspijeva marginalizirati i zataškati. Upravo smrću Josipa Broza Tita 1980. godine, kao odraz ukupnog ekonomskog i društvenog stanja, kao i vječitog nezadovoljstva pojedinih republičkih rukovodstava jugoslavenske federacije na implementaciju ustavnih odredbi Ustava SFRJ iz 1974. godine, nacionalizam je dobio zamah i plodno tlo za svoju disperziju. U vremenu pojave prvih znakova demokratije s kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća, te prve pojave višestranačja u bivšoj Jugoslaviji, kao odraza sveopćeg političkog stanja u Istočnoj Evropi nakon pada „željezne zavjese“, krah Saveza komunista Jugoslavije 1990. godine bio je neminovan, jer je upravo nacionalizam i nacionalistička retorika zahvatila političke grupacije unutar takve Partije, koja se kroz svoja programska načela zalagala za ravnopravnost svih naroda i narodnosti bivše Jugoslavije. Program budućeg djelovanja i viđenja izlaska iz krize u kojoj je bila bivša Jugoslavija, nakon kraha Saveza komunista Jugoslavije kao vodeće političke stranke do pojave višestranačja, ponudit će novoosnovane političke stranke. Novoosnovane političke stranke u valu demokratskih promjena i neriješenih historijskih pitanja, putem nacionalizama su nudile rješenje za izlaz iz krize. Upravo sve jačim naglašavanjem i podržavanjem nacionalizma od strane političke i intelektualne elite, nacionalizam je definitivno bio jedan od uzročnika i pokretača raspada Saveza komunista Jugoslavije, kao i kasnije same jugoslavenske federacije 1991. godine.

⁶⁰Jović, Dejan, „Razlozi za raspad Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija“, Časopis za knjižnost i kulturu i društvena pitanja, 2001., str. 17-18.

On je poslužio kao alibi za ekspanzionističke politike i politike osvajanja tuđih teritorija u svrhu tobožnje zaštite određenih naroda.⁶¹

Kada je riječ o Jugoslaviji, autori koji su se bavili problematikom nacionalizma, zaključili su da u Jugoslaviji nije bilo nacionalne mržnje, ali ističu da je nacionalizam bio snažan.

Taj nacionalizam imao je dva oblika - separatistički i unitaristički. Dok je prvi oblik nacionalizma insistirao na stvaranju novih država (ili obnovi starih) na tlu Jugoslavije, drugi se zalagao za stvaranje i jačanje jugoslavenske nacije i Jugoslavije kao nacionalne države. Historija Jugoslavije, tvrde ti autori, jeste historija sukoba između separatističkog i unitarističkog nacionalizma. To je bio sukob oko toga kako definisati naciju i državu, a posebno kako definisati odnos postojeće države (Jugoslavije) i njene nacije (nacija) u transformaciji.

Taj je sukob na kraju razbio Jugoslaviju.

Je li na jugoslavenskom prostoru postojao jedan politički narod ili više naroda? To je bila osnova tzv. nacionalnog pitanja, koje je potresalo Jugoslaviju od njenog osnivanja.

Oni koji su vjerovali da je u Jugoslaviji bilo više naroda, te da se od više naroda nije mogao (nije trebao) stvoriti jedan, bili su na korak od zaključka da upravo zato, opstanak Jugoslavije kao države, ostaje otvoreno pitanje. Kada je povezana s idejom samoopredjeljenja, kao što je bio slučaj u socijalizmu, ideja narodne države je gotovo nespojiva s postojanjem multinacionalne države. Ako narodi zaista imaju pravo na samoopredjeljenje, i ako je to pravo iznad svakog drugog (političkog) prava (kako tvrde nacionalisti), onda opstanak višenacionalnih država nije moguć. Iz toga, također slijedi, da je raspad Jugoslavije bio neizbjegjan - iako se narodi nisu mrzili, sama ideja da im nije bilo dopušteno da formiraju svoje samostalne države, tvrde nacionalisti, bila je neprirodna i nedemokratska. Na drugoj strani, jugoslavenski su nacionalisti vjerovali da u Jugoslaviji živi jedan narod, ili barem da bi razne postojeće nacije jednog dana mogle (trebale) stvoriti jedan zajednički, jugoslavenski narod.

Međutim, jesu li nacionalizmi, ovako definisani, bili snažni u Jugoslaviji? Ili su, nasuprot, bili slabi, nedovoljno snažni da se izbore za svoje ciljeve sve dok Jugoslavija nije odumrla autohtonom akcijom unutrašnjeg slabljenja, za koje nacionalisti nisu imali velike zasluge? Najbliže istini bi, međutim, bilo reći da je nacionalizam (prije svega unitaristički) bio potiskivan i obeshrabrihan akcijom političke elite.

⁶¹Dagen, Tomislav, „Pravnopolitički mehanizmi za sprječavanje sukoba i postizanje mira na prostoru bivše Jugoslavije od 1990–1995.“, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2018., str. 48-49.

Nasuprot tome, među pukom (na donjim razinama socijalne piramide) postojao je snažniji osjećaj i jugoslavenskog i posebnog (separatnog) identiteta pojedinih nacija.

Nacionalizam oba tipa (i kao unitaristički i kao separatistički) bio je tretiran kao antisocijalistička doktrina, te je potiskivan iz javne sfere u podzemlje. Ali upravo zato je smatrano jednom od glavnih opasnosti za socijalizam, nacionalizam je (u svoje dvije varijante) jačao kao jedina ozbiljna i najsnažnija alternativa socijalizmu. Paradoksalno je da je elita svojim potiskivanjem nacionalizma iz javne sfere zapravo promovisala nacionalizam kao glavnu alternativu sebi samoj.

Nacionalizam nije potkopao socijalizam, ali se pojavio kao glavna alternativa socijalizmu u trenutku kada se vlast 'valjala po ulici', pa ju je samo trebalo prigrabiti. Bitka se potom vodila između dva tipa nacionalizma (unitarističkog i separatističkog) oko definicije nacije i države. Ali, to se dogodilo nakon pada socijalizma, a u nekim slučajevima i nakon raspada Jugoslavije.

Danas se gotovo bez izuzetka tvrdi, da je nacionalizam u svim krajevima Jugoslavije bio iznimno snažan. Ako je zaista glavni cilj nacionalizma da se stvori nacionalna država, onda ni jugoslavenski (unitaristički) ni separatistički nacionalizmi nisu uspjeli u tome, sve dok se zemlja nije rastvorila iznutra, padom socijalizma.

Socijalizam je bio protivnik nacionalizma, jer je bio protivnik nacionalne države.

Nacionalizam jest bio važan faktor, prije svega kao glavna alternativa socijalizmu, a potom i kao sastavni dio nove retorike, koja je stvorila postjugoslavenske države.⁶²

3.4.1. Nacionalizmi država Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Od svih jugoslavenskih republika, Srbija je bila u najspecifičnijem položaju. Druge republike, čak i pokrajine, zahvaljujući Ustavu iz 1974. godine, u određenoj mjeri su funkcionalne kao samostalne države, no to nije bio slučaj sa Srbijom. Ona je unutar sebe imala dvije autonomne pokrajine, Vojvodinu i Kosovo, kojima je Ustav osiguravao visok stepen samostalnosti. Svega godinu dana nakon Titove smrti, Jugoslaviju je potresla velika kriza kad su izbile demonstracije na Kosovu. U demonstracijama je do izražaja došao albanski nacionalizam, koji se pojavio kao odgovor na probleme Albanaca u Jugoslaviji.

⁶²Jović, Dejan, „Razlozi za raspad Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija“, Časopis za knjižnost i kulturu i društvena pitanja, 2001., str. 19-29.

Protestanti su tražili uzdizanje Kosova na razinu republike, a neki su tražili sjedinjenje Kosova sa Albanijom. (Hudson, 2003.)

Srbija je bila republika koja je trebala služiti kao nacionalna država najbrojnijeg naroda u Jugoslaviji. Kosovo i Vojvodina trebali su biti njezini sastavni dijelovi, ali u stvarnosti nije bilo tako, nego su unutar Srbije praktički postojale tri republike. Zato nije neobično što se u Srbiji razvio nacionalizam i nije slučajno što ga je potaknulo baš pitanje Kosova.

Uloga Kosova je u srpskom nacionalnom identitetu mitska. Kosovska bitka iz 1389. godine, kao središnji događaj u srpskoj historiji (Zirojević, 2000.), predstavlja početak i kraj srpskog nacionalizma. Važan dio kosovskog kulta predstavlja težnja za vraćanjem Kosova i provođenjem osvete nad onima koji su ga porobili, pri čemu se misli na Albance, ali i na Muslimane općenito. (Biserko, 2012.)

Konačno je Ustavom iz 1974. godine Kosovo dobilo status konstitutivnog dijela Jugoslavije, čime mu je omogućena velika samostalnost u odnosu na Srbiju. (Biserko, 2012.) Ove promjene statusa Kosova, koje su vodile prema njegovom većem osamostaljivanju od Srbije u razdoblju dok su Albanci kao većinski narod na njemu dominirali, potaknule su srpski nacionalizam. Sredinom osamdesetih godina u partijskom vrhu Srbije došlo je do smjene generacija. Slobodan Milošević je bio dio nove generacije i imao je sve osobine koje je ta generacija cijenila. Zbog toga je izgledao kao pravi izbor za lidera. Njegovo okretanje prema nacionalizmu dogodilo se nakon posjete Kosovu Polju u aprilu 1987. godine, gdje je poslan kako bi smirio demonstracije Srba. Svojim nastupom u toj prilici je zadobio simpatije naroda. Jedno od glavnih sredstava kojima se u politici služio Slobodan Milošević bio je populizam. Program njegove politike se ogledao u rekonstrukciji Jugoslavije kojom bi Srbija vratila kontrolu nad autonomnim pokrajinama, suprotstavljanje liberalnim strujanjima u Sloveniji i Hrvatskoj, te upozoravanje Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini na opasnost koja im prijeti u slučaju da se Jugoslavija raspadne i da se oni nađu odvojeni od Srbije. (Udovički i Torov, 2000.) Time je ponudio nacionalizam kao rješenje svih problema. Miloševićeva ideološka osnova bio je Memorandum SANU.⁶³ (Meier, 1999.)

Srbima se činilo da ih Slobodan Milošević vodi u bolju budućnost, ali njegova politika je bila takva da je nužno morala izazvati reakciju ostalih jugoslavenskih naroda. Uspon srpskog nacionalizma i dolazak Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji, ponovno su afirmisali ideju centralizirane Jugoslavije u kojoj bi Srbija imala dominaciju.

⁶³**Memorandum SANU** je dokument koji je stvorila Srpska akademija nauka i umetnosti u periodu između 1985-1986. godine - SANU kao strateški program srpske inteligencije. Memorandum SANU je odredio smjer rješenja srpskog pitanja unutar SFR Jugoslavije. Ovaj dokument bio je objavljen u javnosti preko beogradskog dnevnika "Večernje novosti" u dva nastavka 24. i 25. septembra 1986. godine.

Kao odgovor na težnje srpskog nacionalizma, došlo je do jačanja slovenskog nacionalizma. Osim što je bila ekonomski najrazvijenija, Slovenija je bila i najliberalnija jugoslavenska republika. Kao i u Srbiji, na čelnim pozicijama u slovenskoj partiji je sredinom osamdesetih godina došlo do smjene generacija. Generacija koja je došla nakon Titovih čistki početkom sedamdesetih godina, ustupila je mjesto mlađim političarima s liberalnijim stavovima. Njih je predvodio Milan Kučan, koji je na čelo Saveza komunista Slovenije došao 1986. godine. (Meier, 1999.)

Prvi odgovor na nadirući srpski nacionalizam je iz Slovenije došao u vrijeme objave nacrta Memoranduma SANU. U januaru 1987. godine objavljeno je posebno izdanje lista Nova revija pod naslovom „Prilozi za slovenski nacionalni program“. Kao i Memorandum, i ovaj dokument naglašava kako Jugoslavija ne zadovoljava nacionalne interese, u ovom slučaju slovenske. (Milosavljević, 2000.)

Prilozi nisu odbacivali Jugoslaviju, ali su tražili njezin preustroj koji bi Sloveniju usmjerio prema demokratiji i koji bi je udaljio od Balkana i usmjerio prema Evropi. Međutim, ubrzo će se Slovenija naći u sukobu protiv jedne od najmoćnijih institucija u jugoslavenskom društvu, Jugoslavenske narodne armije (JNA), jer je JNA stala na onu stranu koja je podržavala centralizaciju, dakle uz Srbiju. (Williams, 1998.) Sukob s JNA pokazao je slovenskom vodstvu kakve će posljedice imati njihova daljnja nastojanja za demokratizacijom. Cijela situacija oko sukoba s JNA dovila je do toga da se u javnosti po prvi put počelo govoriti o nezavisnosti Slovenije.

Kada je riječ o nacionalizmu u Hrvatskoj, najizraženiji je bio krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Godine 1967. hrvatski intelektualci su potpisali „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“⁶⁴ u kojoj su se usprotivili nametanju srpskog jezika u državnim institucijama i zahtjevali da se u Jugoslaviji prizna ravnopravnost četiri standardna jezika: hrvatskog, srpskog, slovenskog i makedonskog. (Cipek, 2003.) Nakon toga je narasla važnost pitanja nacionalne ravnopravnosti hrvatskog naroda u Jugoslaviji.

⁶⁴**Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika**, proglašen je 1967. godine objavili hrvatski jezikoslovci, nezadovoljni objavljenim rječnicima i pravopisima u kojima se jezik, u skladu s Novosadskim dogовором, nazivao srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim, te se - doduše vrlo postupno - nastojalo postići da Hrvati govore jezik koji će biti tek lokalna varijanta srpskog jezika). Novosadski dogovor nije bio po volji hrvatskih jezikoslovnika pa ni onih koji su, ne želeći mu se odmah javno usprotiviti, stavili na njega potpis. Stoga su izdali Deklaraciju, i u njoj iznijeli svoje negativne stavove o Novosadskom dogovoru. Dokument je potpisalo 18 hrvatskih znanstvenih i kulturnih ustanova, među kojima Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, Hrvatsko filološko društvo i Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Dostupno na https://hr.wikipedia.org/wiki/Deklaracija_o_nazivu_i_položaju_hrvatskog_knjževnog_jezika, pristupljeno 06.04.2021.

Hrvatska je bila republika u kojoj je živio znatan broj Srba i čiji je Ustav priznavao i Hrvate i Srbe kao konstitutivne narode. U nacionalnoj ideologiji HDZ-a velik prostor je zauzelo pitanje odnosa Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Kao i slovensko rukovodstvo, HDZ se zalagao za pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju samostalnih država, pri čemu je Hrvatska trebala biti nacionalna država hrvatskog naroda. U takvoj hrvatskoj državi Srbi bi bili nacionalna manjina. (Pavković, 2000.) Svaki nacionalizam je u sebi sadržavao ideju o nepravdi koja je njegovoj naciji učinjena u Jugoslaviji. U slučaju hrvatskog nacionalizma, nepravdu je predstavljaо privilegovan položaj Srba u Hrvatskoj, kojeg su dobili zbog genocida koji se nad njima provodio u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). (Pavković, 2000.)

Na prvim parlamentarnim izborima održanim u aprilu 1990. godine, HDZ je ostvario uvjerljivu pobjedu nad reformiranim Savezom komunista, a Franjo Tuđman izabran je za predsjednika Hrvatske. Tada je započela transformacija Hrvatske u nacionalnu državu hrvatskog naroda. Došlo je do uklanjanja Srba iz institucija vlasti, iz policije, s čelnih mesta u preduzećima i medijima. (Hudson, 2003.) Promjenom hrvatskog Ustava, Srbima je ukinut status konstitutivnog naroda u Hrvatskoj, što je poslužilo kao dodatni poticaj srpskom nacionalizmu. (Banac, 2001.) Iako se HDZ zalagao za pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju nezavisnih država, njegov dugoročni cilj bila je potpuna hrvatska nezavisnost. (Meier, 1999.) Što se tiče Makedonije, to je bila republika kojoj je boravak u Jugoslaviji odgovarao i njeno osamostaljivanje je više bilo odraz okolnosti nego nezadovoljstva. Prije formiranja Socijalističke Republike Makedonije, makedonski narod nikad nije imao vlastitu državu. Tokom historije su na teritoriju Makedonije pretendirale srpska, grčka i bugarska nacionalna ideologija, koje su nastojale tamošnje stanovništvo uklopiti u svoje nacije. (Motyl, 2001.) Ipak, možda i najveći poticaj makedonskom nacionalizmu dalo je ponašanje Slobodana Miloševića. Na osnovu njegovog ponašanja, makedonsko vodstvo je moglo pretpostaviti da on ima namjeru Srbiju proširiti i na Makedoniju, koju su Srbi u međuratnom razdoblju nazivali Južnom Srbijom. (Meier, 1999.) Na opasnost od srpskog ekspanzionizma, Makedonci su odgovorili uvođenjem političkog pluralizma. Najradikalnija stranka koja je svoju politiku temeljila na nacionalizmu bila je Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija - Demokratska stranka makedonskog narodnog jedinstva (VMRO-DPMNE), koja se zalagala za okupljanje svih Makedonaca u jednu državu. Stranka je željela Jugoslaviju pretvoriti u konfederaciju u kojoj bi Makedonci imali svoju vojsku. (Pavković, 2000.) Godine 1990. većina Makedonaca je podržavala ideju o jugoslavenskoj federaciji, koja bi zastupala interes Makedonije u odnosima prema Srbiji. Druga mogućnost bila je konfederacija, a ako bi i to propalo, Makedonci su bili spremni osamostaliti se. (Meier, 1999.)

Kretanje prema osamostaljenju ubrzano je nakon izbijanja rata u Sloveniji i Hrvatskoj. U septembru 1991. godine u Makedoniji je održan referendum na kojem se većina stanovništva izjasnila za nezavisnost, te je osamostaljenje provedeno do kraja i to bez rata. (Meier, 1999.)⁶⁵

3.5. Bosna i Hercegovina u jugoslavenskom finalu

Kako je objašnjeno u prethodnom naslovu, (nacionalistički) sukobi između država (zbog nezadovoljstva stanjem u Jugoslaviji) doveli su do njenog raspada. O tome piše i prof. dr. Šaćir Filandra u svojoj knjizi „Bošnjačka politika XX stoljeća“: „Očitavajuća kriza i izvjesni rasap komunističke Jugoslavije, koja se poslije 21. sjednice CK SKJ 1971. godine samo sredstvima prisile održavala kao cjelina, nisu posljedica revolucionarnih promjena u Evropi, prestanka hladnog rata i pada komunizma, mada se on u svojoj spoljnopolitičkoj ravni odvija u okviru tih događanja, već su posljedica učinaka srpske volje. Srpska nacionalistička volja, zaodjenuta u lik državnog i nacionalnog jugoslavenstva, otvara pitanje budućnosti Jugoslavije.“ (Filandra, 1998:352)

Profesor Filandra smatra da je srpska nacionalistička volja centralistička i unitaristička, i da nastoji svim sredstvima održati komunističku Jugoslaviju na način nužnog ukidanja svih posebnih nacionalizama i separatizama. Tako su, nastavlja profesor, „...u jugoslavenskoj komunističkoj politici na udar došli svi nacionalni pokreti, snage koje su uviđale propast jugoslavenstva i nužnost odvojenog nacionalnog razvoja svih naroda. Ta srpska volja u obje Jugoslavije bila je odlučujuća. I prva, tzv. stara ili kraljevska Jugoslavija, i druga, komunistička Jugoslavija, u očima većine Srba razvijale su se i održavale, ili kao proširena Srbija ili kao smetnja toj „Velikoj Srbiji“. (Ibid.)

U tom kontekstu, profesor Filandra navodi da se srpski nacionalni ciljevi odnose na volju za vladanjem i zatiranjem svega što je nesrpsko, drugo i drugačije. U komunističkoj Jugoslaviji, „srpske žrtve“ bili su Bošnjaci i Albanci. „Srbija je imala samo 60 odsto srpskog etničkog stanovništva, što je donja granica za zasnivanje vlastite nacionalne države, ali i donji prag mogućnosti političkog nadzora i ekonomskog izrabljivanja tog stanovništva. S druge strane, broj Srba u Jugoslaviji iznosio je od 30 do 40 odsto, s težnjom nacionalnog jačanja Bošnjaka, Albanaca i Crnogoraca, naroda kojima oni u svom nacionalnom nacrtu niječu zasebnu nacionalnu opstojnost. Ekonomsko, nacionalno i političko izrastanje i stasanje Hrvata i

⁶⁵Citirano prema Jović, Dejan, „Jugoslavija-država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)“, Prometej, Zagreb, 2003.

Slovenaca pravilo je sve izraženiji nesrazmjer u odnosu na Srbe. Usljed toga, na federalnoj razini sve teže je bilo osigurati prevlast srpske volje. Sve to je bio podtekst krvavog raspada komunističke Jugoslavije.“ (Ibid., 353)

Kao ni prilikom nastanka 1918. godine Bosna i Hercegovina nije bila nikakav važan faktor ni u procesu nestanka jugoslavenske države tokom devedesetih godina. Na parlamentarnim izborima 1990. godine vlast u Bosni i Hercegovini su preuzele nacionalne stranke, a ubrzo nakon izbora pokazalo se da one imaju različite poglede na budućnost Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) BiH je preferirala jugoslavensku konfederaciju sa labavim vezama pojedinih republika, Srpska demokratska stranka (SDS) se tome protivila i insistirala na “demokratskoj Jugoslaviji uređenoj kao moderna savezna država”, dok Stranka demokratske akcije (SDA) nije imala jasnu poziciju, zalažući se za “savremenu državu” koja neće biti ni konfederacija, što su predlagali Hrvati, niti federacija, što je bio srpski koncept. Ideje o budućem ustavnom statusu Bosne i Hercegovine i Jugoslavije su vremenom dozrijevale i unutar SDA, što je na kraju rezultiralo prijedlogom Izetbegović – Gligorov o Jugoslaviji kao asimetričnoj federaciji. Kada je i taj prijedlog odbačen, kao i prijedlog o očuvanju krnje Jugoslavije, u okviru koje ne bi bilo Hrvatske i Slovenije, vrata izlasku Bosne i Hercegovine iz Jugoslavije bila su širom otvorena, ali je to dovelo do niza novih prepreka koje je na tom putu trebalo savladati. Nenacionalne (ljevičarske) stranke bile su slabe i vlast su držale jedino u Tuzli i Varešu, dok je u svim ostatim dijelovima blok zavađenih nacionalnih stranaka predstavljao volju građana. To je vodilo urušavanju Bosne i Hercegovine, jer vladajuće političke stranke, među kojima su SDS i HDZ BiH, nisu mogle postići dogovor ni oko jednog važnog pitanja. Debate u republičkoj skupštini su bile vrlo oštре, nabijene nacionalističkom, čak i ratnohuškačkom retorikom, te često i jako primitivne. Na terenu se provodila strategija razbijanja jedinstva Bosne i Hercegovine kroz tzv. regionalizacije. Nakon što je većina u Skupštini Bosne i Hercegovine krajem 1991. godine odlučila definitivno krenuti na put gradnje nezavisne Bosne i Hercegovine izvan Jugoslavije, što je potvrđeno na referendumu krajem februara i početkom marta 1992. godine, bilo je sasvim jasno da će taj put biti posut brojnim žrtvama. SDS se suprotstavila nezavisnosti Bosne i Hercegovine, mobilizirala je Srbe na ideji ostanka u Jugoslaviji i odlučila da tu svoju opredijeljenost realizira ratom. Prije izbijanja otvorenog rata, SDS je uz podršku još nekih srpskih manjih stranaka (ali je izostala podrška Srba koji su politički bili aktivni u nenacionalnim strankama) stvorila paralelne srpske institucije, kako u općinama tako i na razini čitave Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme je i HDZ BiH organizirala Hrvatsku

Zajednicu (kasnije Republiku) Herceg-Bosnu, što je ostavljalo sve manje šanse za očuvanje cjelovite Bosne i Hercegovine izvan Jugoslavije. Ipak, taj je put, u situaciji kakva je postojala početkom devedesetih godina, kada bosanskohercegovački politički akteri nisu imali nikakve šanse da sami kreiraju i bitnije utiču na historijske tokove, izveo Bosnu i Hercegovinu na put samostalnih zemalja izvan jugoslavenskog državnog okvira. Na referendumu, 29. februara i 1. marta 1992. godine izašlo je 64 posto stanovništva Bosne i Hercegovine (najvećim dijelom Bošnjaka i Hrvata), a od toga je 99 posto glasalo za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu. Evropska unija je 6. aprila 1992. godine priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, a zatim su uslijedila i priznanja od drugih zemalja. Bilo je to prvi put poslije više stoljeća da Bosna i Hercegovina pokušava razvijati vlastiti državni identitet, izvan okvira velikih državnih cjelina, pa tako i izvan Jugoslavije. Pokazalo se da je taj put vrlo težak.⁶⁶

3.5.1. Nacionalizam tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992 - 1995. godina)

„Rat u Bosni ne smije se upoređivati sa tradicionalnim ratovima, jer je u ovoj zemlji izbio
građanski rat.
Nacije se bore protiv nacija u istoj zemlji...”
(Genocid u BiH, 1997:71)

Proces disolucije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na federalne jedinice, odnosno socijalističke republike, odvijao se kroz ratne sukobe u posljednjoj deceniji dvadesetog stoljeća. Glavni uzročnici tog procesa bili su agresivni nacionalizmi koji su ratom nastojali ostvariti svoje velikodržavne projekte, između ostalog, razgradnjom i podjelom Republike Bosne i Hercegovine. Ipak, uz pomoć međunarodne zajednice, sve bivše socijalističke republike postale su samostalne i nezavisne države – a među njima i Republika Bosna i Hercegovina. Najteža ratna stradanja ljudi i razaranja materijalnih i kulturnih dobara dogodila su se upravo na njenom području (1992–1995.), gdje je po presudi međunarodnog suda u Hagu, počinjen i zločin genocida.⁶⁷

⁶⁶Bešlin, Milivoj, ... [et al], „Jugoslavija u historijskoj perspektivi“, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017. str. 77-78.

⁶⁷Kožar, Adem, „Historijski apsekti izučavanja rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995)“, Posebna izdanja ANUBiH CLXXXVII, OHN 47/2, Društvo historičara Tuzla, str. 85.

Ratovi su bez sumnje, kao posebna stanja određenog društva i nastojanja da se silom promijeni postojeći sistem odnosa i vrijednosti, svuda u svijetu prepoznati kao važni događaji, kojima se na poseban način pokušavaju ostvariti neki politički ciljevi, odnosno riješiti odnosi strana u konfliktu.⁶⁸

O ratu u Bosni i Hercegovini koji se desio u periodu od 1992. do 1995. godine postoje oprečna mišljenja zaraćenih strana, ali i nekih drugih zemalja. Razlike su posebno izražene na pitanjima koja se tiču karaktera rata. Za jedne je to unutarnji bosanskohercegovački sukob (između Srba, Hrvata i Bošnjaka), dok je za druge to međunarodni ratni konflikt, u formi agresije susjedne Srbije i Crne Gore – koje su činile ostatak bivše Jugoslavije, a kasnije i Republike Hrvatske, u krajnjoj namjeri da okupiraju i međusobno podijele teritorij Bosne i Hercegovine. O svemu tome nastala je brojna literatura, najčešće politički motivisana. Međutim, neosporne su činjenice da je rat u Bosni i Hercegovini od 1992-1995. godine bio sukob međunarodnih razmjera izazvan agresijom na međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu, i to je stajalište Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda i skoro svih zemalja Evrope i svijeta. Ove konstatacije potvrđuju i brojna historiografska istraživanja inostranih historičara, među kojima su Robert Donie i John Finea, koji ističu da je rat u Bosni i Hercegovini vođen prema tajnim pregovorima predsjednika Tuđmana (Hrvatska) i predsjednika Miloševića (Srbija) iz marta 1991. godine, te da su i srpski i hrvatski vojni ciljevi bili usmjereni na to da “zauzmu što veći dio Bosne i Hercegovine”.⁶⁹

„To je bio rat u kome je spojen nacionalizam sa religioznim fanatizmom, pa kako nazvati takav rat? Najpričližnije, etničko-vjerskim ratom. On je sličan Tridesetogodišnjem ratu koji je vođen u srednjoj Evropi od 1618-1648. godine između katolika i protestanata.

Svi nacionalizmi u Bosni su željeli da žive sami u svojim etnički čistim zajednicama. Dakle, na teritoriju Bosne i Hercegovine vođen je rat koji je bio etničko-vjerski, kao reakcija na historijsko-civilizacijsku zakašnjelost i vođen je na najreakcionarniji način. Cilj nije bio mijenjanje društveno-ekonomskog i političkog uređenja, već borba za zaokruživanje etničko-vjerskih teritorija, stvaranje teritorije tzv. "krvi i tla". Da bi se ta ideja ostvarila izvršeno je etničko čišćenje te progon pripadnika drugih naroda, pljačke i paljevine, rušenje naselja i bogomolja, čak i groblja, sa suludim uvjerenjem da će se na takav način uništiti svaki trag drugim narodima koji su tu živjeli.

⁶⁸Ibid.

⁶⁹Ibid., str. 86-87.

Ponašanje nacionalističkih pokreta u proteklom ratu vodilo je borbama do istrebljenja. Nacionalisti su i tada (kao što to rade i danas) koristili svoje stranke da raspiruju nacionalističku mržnju.⁷⁰

Kada je riječ o trenutnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, nacionalna svijest se nalazi u stanju nacionalizma, i iz tog stanja neće izaći ako se i dalje održavaju nacionalne tenzije. Rješenje je da nacije moraju utvrditi zajednički interes i imati međunacionalno rukovodstvo, koje će voditi državu.

Kako profesor Carević navodi, u Bosni i Hercegovini su se u proteklom ratu nemilosrdno sukobile tri nacije. Njihov međusobni rat liči na „rat svih protiv svih“, i predstavlja izraz nedovršenih građanskih transformacija nacija. Iracionalni programi nacionalističkih pokreta, poput Velike Srbije, Velike Hrvatske i Islamske fundamentalističke Bosne i Hercegovine, doveli su do tragičnih posljedica za sva tri naroda, te izvođenjem ovih programa nacionalističke stranke su izvršile agresiju na svoj narod.

Hendikep Balkana je u tome što se mnogo zakašnjelih naroda pojavilo na maloj teritoriji, sa ambicijama da stvore svoje nacionalne države po stereotipu jedna nacija - jedna država, i da se prošire na teritorije drugih naroda, na primjer Hrvati, Srbi, Muslimani.

U ovakvoj situaciji nacionalna individualnost dolazi u sukob sa susjednim nacijama i nacionalnim državama, sa tragičnim posljedicama, odnosno dešavaju se sukobi između naroda, zaključuje profesor Carević.

Kako historijska nužnost nalaže, narodi i građani Bosne i Hercegovine moraju biti konstitutivni i ravnopravni da bi zajedno živjeli, i to ne deklarativno, već praktično. Ali, da bi se to postiglo, mora se najprije uvažiti čovjek/individua kao konstituent društva, inače, sve drugo je fikcija. Konstitutivnost i ravnopravnost građana je temeljni princip društveno-političkog uređenja i iz njega se izvodi institucionalni društveno-politički sistem.

Dakle, rješenje je da se u prvi plan treba istaći život dostojan čovjeka, njegov socijalni i društveni položaj, prava i slobode. Kada njegov problem bude riješen, kao osnovnog subjekta društva - biće riješen i nacionalni problem.

Nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini uglavnom su različite po vjeri, ali su toliko srodne po jeziku, historiji, zajedničkoj sudbini, da u tom pogledu predstavljaju jedinstven primjer u Evropi - tri naroda su tri stuba Bosne i Hercegovine i predstavljaju poseban identitet. Zato je njihov zajednički život ne samo realno moguć, već i jedino moguć.

⁷⁰Carević, Mićo, „Uzroci i posljedice raspada Jugoslavije“, Pravni fakultet, Banja Luka, 2003., str. 381-384.

3.5.2. Mirovni sporazumi kao oblici rješavanja nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini

Za suzbijanje početka, ali i za završetak rata u Bosni i Hercegovini, međunarodna zajednica je zaraćenim stranama predložila ukupno pet mirovnih rješenja i svako od njih predviđalo je Bosnu i Hercegovinu kao federalnu državu sa nacionalnim federalnim jedinicama.

Cutileirov ili Carrington-Cutileirov mirovni plan (Lisabonski sporazum) - bio je prvi i posljednji mirovni plan, koji je potписан prije početka rata da bi se spriječilo njegovo izbijanje. Taj plan, po kojem je Bosna i Hercegovina trebala postati decentralizirana država u kojoj bi sve pokrajine bile podijeljene po nacionalnoj osnovi, potpisali su 18. marta 1992. godine Alija Izetbegović u ime Bošnjaka, Radovan Karadžić u ime Srba i Mate Boban u ime Hrvata. Nakon sastanka s američkim veleposlanikom u Jugoslaviji Warrenom Zimmermannom 28. marta 1992. godine, u vrijeme kada su već trajale borbe u Bosanskoj Posavini, Alija Izetbegović je odbacio taj plan. Cutileirov plan predviđao je stvaranje tri konstitutivne nacionalne jedinice s većinskim bošnjačkim, hrvatskim i srpskim stanovništvom. Muslimanskoj konstitutivnoj jedinici pripalo bi 50 općina (44 posto) teritorija, srpskoj konstitutivnoj jedinici pripalo bi 37 općina (44 posto) teritorija, a hrvatskoj 20 općina (12 posto) teritorija Bosne i Hercegovine.

Vance-Owenov mirovni plan - bio je mirovni prijedlog za kraj rata u Bosni i Hercegovini, koji su u januaru 1993. godine napravili posebni međunarodni izaslanici Cyrus Vance i lord David Owen. Plan su prihvatali Bošnjaci i Hrvati, ali su ga odbili srpski predstavnici u pregovorima. Plan je predviđao decentraliziranu Bosnu i Hercegovinu podijeljenu u deset pokrajina koje bi imale nadležnosti nad unutarnjim poslovima i obrazovanjem. Pokrajine bi bile formirane po etničkom načelu, dok bi glavni grad Sarajevo bio demilitarizirani distrikt sa sjedištem središnje vlade.

Owen-Stoltenbergov mirovni plan - bio je posljednji neuspješni mirovni plan za okončanje rata u Bosni i Hercegovini. Autori plana bili su David Owen i Thorvald Stoltenberg. Plan je bio predstavljen 30. jula 1993. godine, ali propao je odmah idući dan povlačenjem potpisa Alije Izetbegovića. Prema ovom mirovnom planu, Savez Republika Bosne i Hercegovine činile bi tri konstitutivne republike, a svaka bi obuhvatala po jedan konstitutivni narod.

Washingtonski sporazum – potpisani od strane Hrvata i Bošnjaka u Washingtonu 1. marta 1994. godine, kao preliminarni Sporazum o stvaranju Federacije BiH koja će omogućiti konfederaciju s Republikom Hrvatskom.

Taj sporazum potpisali su dr. Mate Granić u ime Hrvatske, dr. Haris Silajdžić u ime Republike Bosne i Hercegovine i Krešimir Zubak u ime Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Dogovoreno je primirje između HVO-a i Armije RBiH. Unutarnje uređenje teritorija s bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini je preoblikovano u Federaciju BiH, koja se sastoji od federalnih jedinica, koje imaju jednaka prava i odgovornosti. Dana 30. marta 1994. godine Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine prihvati je velikom većinom glasova Ustav Federacije BiH, kojim se uspostavlja Federacija BiH na teritoriju s većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom.⁷¹

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Daytonski sporazum) - je pravni akt sporazumnog karaktera, koji je parafiran u vojnoj zračnoj luci Wright-Patterson kod Dayton, u američkoj državi Ohio, da bi se zvanično prekinuo rat u Bosni i Hercegovini. Sporazum se bavio budućim upravnim i ustavnim uređenjem Bosne i Hercegovine. Konferencija je trajala od 1. novembra do 21. novembra 1995. godine. Glavni učesnici su bili predsjednici zaraćenih država Alija Izetbegović, Slobodan Milošević i Franjo Tuđman. Prisutni su bili i glavni američki posrednik Richard Holbrooke i general Wesley Clark. Sporazum je zvanično potписан u Parizu 14. decembra 1995. godine. Sadašnja administrativna podjela Bosne i Hercegovine i sastav vlade bili su neki od rezultata dogovora.⁷²

Ovim sporazumom je Bosna i Hercegovina sastavljena iz dva entiteta - Federacije BiH i Republike Srpske, te neutralnog područja Brčko Distrikt. Podijelivši Bosnu i Hercegovinu na dva entiteta, pri čemu jedan entitet sačinjavaju većinski Bošnjaci i Hrvati (Federaciju BiH), a drugi entitet Republiku Srpsku većinski Srbi, još jednom je potvrđena „podjela“ Bosne i Hercegovine od strane stranih predstavnika. Srbi su potpisivanjem Dayton dobili 49 posto teritorija Bosne i Hercegovine, koji dobija entitetski naziv Republika Srpska. Glavni i osnovni cilj pri potpisivanju Daytonskega sporazuma je bio postići prestanak rata u Bosni i Hercegovini. Sve tri strane, i Hrvati i Srbi i Bošnjaci, bili su za prekid rata i konačnu uspostavu mira, nakon godina stradanja i razaranja.⁷³

⁷¹Što su predviđali Cutileirov, Vance-Owenov i Owen-Stoltenbergov plan?

Dostupno na <https://www.vecernji.ba/vijesti/sto-su-predvidali-cutileirov-vance-owen-i-owen-stoltenbergov-plan-1157787>, pristupljeno 01.04.2021.

⁷²Što su predviđali Cutileirov, Vance-Owenov i Owen-Stoltenbergov plan?

Dostupno na <https://www.vecernji.ba/vijesti/sto-su-predvidali-cutileirov-vance-owen-i-owen-stoltenbergov-plan-1157787>, pristupljeno 01.04.2021.

- https://bs.wikipedia.org/wiki/Dejtonski_sporazum, pristupljeno 01.04.2021.

⁷³Tokić Marić, Silvana, „Mirovni sporazumi za Bosnu i Hercegovinu“, Časopis za društvene i humanističke znanosti, Vol. 22, No. 1, Sveučilište u Mostaru, 2018., str. 310.

„Daytonski sporazum - formalno nazvan ‘Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini’, koji je potписан 14. decembra u Parizu, obavezao je sve strane da se pridržavaju principa nacrta Ujedinjenih naroda i dokumenata Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi i da sve sporove rješavaju mirnim putem. Tim dokumentima je Bosna i Hercegovina ustrojena kao zajednička država konstitutivnih naroda Bošnjaka, Hrvata i Srba. Sarajevo je ostalo glavni grad. Bosnu i Hercegovinu sada čine dva entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska. Svi građani oba entiteta su građani Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je demokratska država u kojoj su zajamčena osnovna prava i najviši standardi ljudskih prava.“⁷⁴

Da li je nakon ratnih dešavanja na teritoriju Bosne i Hercegovine, Daytonski sporazum uspio uspostaviti mir, te da li su se njeni narodi odlučili za zajednički život bez nacionalizma, ili je ipak, nacionalistička netrepljivost u Bosni i Hercegovini danas prisutnija nego ranije, biće objašnjeno u narednom poglavlju.

⁷⁴Usp., Petrisch, Wolfgang, „Bosna i Hercegovina od Dayton do Europe“, Svjetlost, Sarajevo, 2002., str. 54.

4. NACIONALIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI

„Tamo gdje vlada nacionalizam, znak je da je društvo nisko socijalizovano, zatvoreno i nedovršeno za civilizaciju.“

(Carević Mićo, „Uzroci i posljedice raspada Jugoslavije“, Banja Luka, 2003.)

U prethodna dva poglavlja, predstavljen je nacionalizam kroz njegov opći kontekst, te nacionalizam u SFRJ koji dovodi do Bosne i Hercegovine, odnosno do centralnog prostora za analiziranje nacionalizma, kako je definisano na samom početku rada. Dosadašnja analiza literature o nacionalizmu dala je odgovore na većinu problemskih pitanja, počevši od pojave nacionalizma u 19. stoljeću pa sve do danas, što znači da se ne može označiti „kraj“ nacionalizma, jer to je pojava koja traje. Jedno od problemskih pitanja bilo je, da li je nacionalizam historijski problem ili rezultat savremenog doba? Činjenica je da je historijski problem, da su se ljudi još u davnoj prošlosti grupisali u skupine sa istim obilježjima (porijeklo, jezik, tradicija, običaji) isključujući na taj način ostale i drugačije, što je u osnovi definicija nacionalizma i što je vodilo do stvaranja nacionalnih država u kojima dominantnu ulogu ima samo jedna nacija, a što je bilo razlog njihovog međusobnog sukoba, čija je posljedica jačanje i širenje nacionalizma, narativa koji je prisutan i danas. Zato je bilo neophodno analizirati historijske činjenice za bolje razumijevanje nacionalizma o kojem će biti riječ u ovom poglavlju, odnosno nacionalizma u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina je spomenuta kroz kontekst raspada SFRJ, a kao glavni „krivac“ tome navodi se nacionalizam među državama članicama koje su željele biti samostalne. Put od želje za samostalnošću do današnje situacije u Bosni i Hercegovini, koja je glavna tema ovog rada, popraćen je teškim ratom u periodu od 1992 – 1995. godine, o kojem je bilo riječ u prethodnom dijelu. Najjednostavnije rečeno, to je bila borba nacionalizma koja do danas nije završena. Daytonskim sporazumom okončan je rat i uspostavljen je mir u zemlji izmrcvarenoj ratnim zbivanjima i masovnim stradanjima civila i njihove imovine. Međunarodna zajednica kao dominantan akter u konstitucionalnoj rekompoziciji Bosne i Hercegovine, nametnula je federalni ustroj s dva entiteta – Federacija BiH i Republika Srpska, te Distrikt Brčko kao neutralno područje, i tri konstitutivna naroda – Bošnjaci, Srbi i Hrvati, smatrajući ga dobrom okvirom za početak izgradnje poslijeratne bosanskohercegovačke države.

Međutim, da li je time prestao nacionalizam?

U ovome poglavlju će se analizirati postojanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini, uticaj nacionalizma na demokratiju i njegovo djelovanje kroz (nacionalne) političke stranke, a krajnji cilj je dokazati da nacionalističke ideologije u bosanskohercegovačkom društvu predstavljaju glavnu prepreku za izgradnju multinacionalne države, i rizik su za suverenost, jedinstvenost i opstojnost države Bosne i Hercegovine.

4.1. Teritorijalni i etnički nacionalizam (etnonacionalizam) u Bosni i Hercegovini

„U obliku i praksama čudovišno srove ratne agresije bila je Bosna i Hercegovina žrtva velikosrpskog i velikohrvatskog državnog nacionalizma kao državnog teritorijalnog nacionalizma.“ (Zgodić, 2012:34)

Borba za pripajanje Bosne i Hercegovine Velikoj Srbiji i Velikoj Hrvatskoj potiče još iz 19. stoljeća. „Od samog osnivanja moderne srpske države u XIX vijeku, posebno nakon Berlinskog kongresa (1878. godine), Bosna je bila percipirana kao teritorija koja rješava sve frustracije srpske elite nezadovoljne granicama. Naime, srpska elita već tada definiše cilj da Srbija dobije izlaz na more i samim tim proširi svoj životni prostor, a što jedino može uključivanjem Bosne u svoje granice.“ (Biserko, 2007:18)

I teritorijalne pretenzije hrvatske nacionalističke politike spram Bosne i Hercegovine oblikuju se sredinom 19. stoljeća u politici Ante Starčevića.

Ispostavilo se da te nacionalističke srpske i hrvatske politike preferiraju ratna teritorijalna osvajanja, etničko čišćenje i nasilne etničke podjele bosanskohercegovačkog teritorija, čineći na taj način zločine etničkih progona i zločin genocida, priznat od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, koji se desio u Srebrenici 1995. godine za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini. Srpske i hrvatske snage „stavove prema Bošnjacima zasnivaju na predrasudama i kao svoje ishodište imaju neuvažavanje posebnosti Bošnjaka, a kao cilj njihovo uništenje.“ (Filandra, 1998:389)

Međunarodna zajednica je tokom devedesetih godina 20. stoljeća predlagala ili podržavala mirovne planove koji su sadržavali ono što se naziva “teritorijalizacija etničke pripadnosti.” (Bieber, 2004:69) Takvi mirovni planovi se odnose na teritorijalna rješenja, čija suština se ogleda u nationalističkim opsesijama etničkim prostorima, osvajanjem i podjelom teritorija te razdvajanjem i preseljenjem naroda.⁷⁵

⁷⁵Citirano prema Zgodić, Esad, „Teritorijalni nacionalizam - Ideologija, zlotvorstvo i alternative“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2012., str. 34-46.

Postavlja se pitanje šta je donio rat protiv Bosne i Hercegovine kao države i njenog teritorijalnog integriteta? Miloševićev projekat velikosrpske ekspanzionističke politike kao politike ujedinjenja svih Srba na jednoj teritoriji jeste djelimično ostvaren, jer stvoren je zasebni srpski teritorijalni entitet, ali nije ispunjen njegov krajnji cilj - totalna destrukcija Bosne i Hercegovine kao države, optimalna demografska destrukcija Bošnjaka kao naroda i maksimalna marginalizacija njihovog političkog subjektiviteta kao nacije.

S druge strane, kada je riječ o Tuđmanovoj ratnoj antibosanskoj politici pokazalo se da je Tuđmanova politika vodila izgubljenim bitkama. Bosna i Hercegovina se održala u postojećim granicama, iako podijeljena na dva entiteta. Nije, dakle, uspjela njezina podjela i likvidacija kao države, ni prekrajanje granica na njezin račun.

U odgovorima na pitanje šta je donio rat protiv Bosne i Hercegovine, može se teritorijalnom logikom izraziti svojevrsno zadovoljstvo rasporedom i veličinom teritorijalnog prostora, jer nijedan narod nije pretrpio ozbiljnije teritorijalne gubitke. Tvrdi se, dakle, "...da u konačnici ratni sukobi nisu doveli niti do znatnijeg sužavanja niti do znatnijeg širenja, uvjetno rečeno, teritorijalnog okvira bilo kojega od triju bosanskohercegovačkih naroda."(Mrduljaš,2008:237) No, i nakon okončanja ratne agresije na Bosnu i Hercegovinu figuriraju opsesije etnonacionalno čistim teritorijama. Imaju one formalno uporište i u konstrukcionim postavkama Daytonskog sporazuma. Njegov je ključni hendikep u tome što je nagradio i etablirao nacionalističke teritorijalne politike, politike koje neprestano, i u postratnom dobu, stvaraju konflikte oko etničkih teritorija. Zato se s pravom može reći da, "zaustavljući rat, on nije stvorio preduslove za uspostavljanje političkog i ukupnog društvenog mira, a svojom temeljnom strukturnom greškom - teritorijalizacijom etnija - on je ustvari priznao legitimnost ratnih ideologija i politika. Na toj osnovi posmatran, Daytonski sporazum nije samo puko mjesto međunarodne legitimacije ratnog etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini, već i mjesto njegove teritorijalne nagrade.Legitimirajući etnonacionalizam, Daytonski sporazum legitimnim je učinio i njegove teritorijalne zahtjeve, pa se politika u Bosni i Hercegovini od konca 1995. godine sve do danas ukazuje ne samo kao etnopolitika, već i kao etnoteritorijalna politika koja u miru nastoji ostvariti svoje ratne ciljeve." (Kazaz, 2010.)

Teritorijalni nacionalizam je poseban oblik nacionalizma koji se zasniva na teritorijalnom shvatanju nacije kao političke zajednice svih stanovnika određene teritorije. Pobornici teritorijalnog nacionalizma se zalažu za izgradnju specifičnog nacionalnog identiteta, zasnovanog na onim identitetskim kategorijama koje su prepoznate kao najpogodnije za sprovođenje političkog objedinjavanja celokupnog sanovništva na određenoj teritoriji. U tom smislu, zagovornici teritorijalnog nacionalizma posmatraju nacionalnu državu kao izraz kolektivne suverenosti celokupnog stanovništva na određenoj teritoriji.

Dostupno na https://sr.wikipedia.org/sr-el/Територијални_национализам, pristupljeno 20.04.2021.

Teritorijalni nacionalizam djeluje neprestano i u postratno doba s tvrdnjom da postoje u bosanskohercegovačkom multinacionalnom društvu zasebni, čisti etnički prostori, te suverena samovladavina na čistim etničkim prostorima je, navodno, jedino spasonosno rješenje za unutarnje bosanskohercegovačke postratne konflikte.

To bi značilo da se može postaviti teza o formiranju srednje razine u Bosni i Hercegovini kao tri ravnopravna kantona - na principu okupljanja već formiranih općina s većinskim nacionalnim stanovništvom određene nacije.

Kanton bošnjačkih općina obuhvatao bi općine s bošnjačkom većinom, Kanton hrvatskih općina - općine s hrvatskom većinom i Kanton srpskih općina (Republika Srpska) - općine sa srpskom većinom.

Samo je, dakle, u trećem, kao hrvatskom teritorijalnom entitetu, konačno rješenje hrvatskog pitanja: "Uspostava Federacije Bosne i Hercegovine, kao suverene, samostalne i cjelovite države, koju bi tvorile tri federalne jedinice...donijela bi rješenje, koje bi bilo "logično" okončanje rata i političke krize u Bosni i Hercegovini i na širem prostoru." (Tadić, 2004:44)

Mišljenja intelektualaca oko ovog pitanja su različita. Može li, međutim, ukoliko bi došlo do nove podjele teritorija i ukoliko bi se tako dovršila teritorijalizacija tri nacionalna suvereniteta, doći do raspada Bosne i Hercegovine kao države?

„...Teritorijaliziranje bošnjačke politike na dio Federacije BiH pogubno je i za taj narod i za državu Bosnu i Hercegovinu.” (Filandra, 2008.)⁷⁶

Teritorijalizirani nacionalizam u okviru svih bosanskohercegovačkih naroda izvršen politizacijom teritorije u ratovima tokom raspada socijalističke Jugoslavije, „ključni je događaj u kolektivnom samopoimanju svih naroda i tačka pod čijim se odrazima odvijaju svi naredni događaji u Bosni i Hercegovini.“⁷⁷

Zaključak je da Bosna i Hercegovina i nakon agresije, nakon završetka rata Daytonskim mirovnim sporazumom, još živi tegobnu agoniju koju produciraju nacionalističke politike opsjednute etničkim teritorijama - politike produkcije međunacionalne mržnje i s njom povezanog teritorijalnog nacionalizma.

Nemoguće je stvarati sadašnjost na neriješenim pitanjima iz prošlosti, a još manje je moguće u takvoj situaciji koračati ka budućnosti. Kako prof. dr. Zgodić navodi u svojoj knjizi „Teritorijalni nacionalizam“, Bosna i Hercegovina je zaista žrtva tog nacionalizma, gdje odavno postoje želje za prekrajanjem njenih granica, a te želje se ostvaruju ratom.

⁷⁶Ibid., str. 46-61.

⁷⁷Filandra, Šaćir, „Bošnjaci nakon socijalizma - O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu“, Preporod, Sarajevo, 2012., str. 253.

Može se reći da rat nije zadovoljio interes sila koje su nasrtale na Bosnu i Hercegovinu, zato je do danas nastavljena borba oko istoga. Međunacionalne odnose u Bosni i Hercegovini karakteriše nerazumijevanje, neuvažavanje tri konstitutivna naroda, što trenutnu situaciju čini nespokojnom, a budućnost nepredvidivom.

Međutim, „...ne napušta se ideja Bosne kao multietničke zemlje, dakle, i u najtežim momentima za bošnjačku fizičku opstojnost istrajava se na načelu opstanka Bosne kao višesložne kulturne, religijske, civilizacijske i nacionalne zajednice.“ (Filandra, 1998:390)

Kada je riječ o etničkom nacionalizmu (etnonacionalizmu), može se reći da se raspad Jugoslavije i žestoki rat koji se vodio na prostorima Bosne i Hercegovine može posmatrati, između ostalog, i u kontekstu podržavanja koncepta nacije-države, odnosno jačanja etnonacionalizma u Evropi. Djelovanje etnonacionalizma je prisutno širom Evrope, ali je ono u posljednjih tridesetak godina svoj dramatičan oblik dobilo u Istočnoj Evropi, a to znači i na Balkanu, i u Bosni i Hercegovini.

I na prostorima bivše Jugoslavije nacionalizam je postao najvažnija pokretačka snaga, kako za stvaranje novih država tokom devedesetih godina 20. stoljeća, tako i za kreiranje aktuelnih političkih projekata i političke kulture. Ovi procesi su naročito bili intenzivni na prostorima Bosne i Hercegovine. Njena državnost je od početka do danas opterećena pristupom koji favorizira etnonacionalne podjele, koje su utemeljene na konceptu različitosti (kulturnih, vjerskih, jezičkih) i teritorijalne pripadnosti.

Tri dominantne nacionalne skupine (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) i snažan uticaj predstavnika tri vjerske zajednice (islamske, katoličke, pravoslavne), prezentuju koncepciju unutar koje su se oblikovale dominantne političke partije i političke strategije u Bosni i Hercegovini. Njihovi različiti interesi, intenzivirani uticajima iz Srbije i Hrvatske, s različitim stepenom odgovornosti i krivice, doveli su do rata čije se posljedice osjećaju i danas.

Ratni sukobi u Bosni i Hercegovini su pokazali kako teritorij funkcioniše kao glavni ratni cilj, odnosno nasilno zaposjedanje teritorija i njihovo etničko čišćenje bile su, a tako će biti i u budućnosti, ključne aktivnosti u realizaciji formiranja savremenih etnonacionalnih identiteta na području Bosne i Hercegovine. Međutim, to ratno otimanje i prisvajanje zemlje u ime etnonacionalnih interesa još nije dovelo do konačnog mira.

Raspad Jugoslavije doveo je na vlast nove političke pobjednike. To su bile političke partije, odnosno politički subjekti koji su se nametnuli kao ključni zaštitnici i predstavnici etnonacionalnih interesa. Dolazak novih političkih partija i subjekata na vlast uspostavilo je vladanje prema nacionalnom principu i prema kriteriju teritorijalnog nacionalizma.

Tripartitna etnička podjela u bosanskohercegovačkom društvu je intenzivirana i djelovanjem etnonacionalnih politika iz Srbije i Hrvatske, koje su nastojale podijeliti teritorij Bosne i Hercegovine. Osim toga, politika međunarodne zajednice i međunarodnih faktora je često hrabrla političke nacionalne elite u Bosni i Hercegovini da djeluju na nedemokratski i neefikasan način. Takvi modeli ponašanja su u prošlosti izazvali i intenzivirali međunacionalne konflikte, koji su eskalirali ratom i agresijom. Ali, iako je rat zaustavljen Daytonskim sporazumom, mir je pokazao svu težinu političkih problema i dubinu podijeljenosti bosanskohercegovačkog društva. Dominantne etnonacionalne politike u Bosni i Hercegovini svojom aktuelnom retorikom stalno se vraćaju u prošlost. To oživljavanje elemenata iz prošlosti koji imaju konfliktni potencijal, te etnonacionalne politike, prijete da budućnost ovih prostora bude poput te prošlosti – konfliktna i ispunjena mržnjom.⁷⁸

⁷⁸Citirano prema Kukić, Damir, „Budućnost kao prošlost“ (Zbornik radova) - „Geopolitičke promjene u svijetu i Evropi i položaj Bosne i Hercegovine“, Akademija nauka i umjetnosti, Sarajevo, 2017., str. 1-11.

Etnički nacionalizam ili etnonacionalizam shvata se kao oblik nacionalističke ideologije prema kojoj je nacija definisana prvenstveno ili isključivo na osnovu etniciteta. Etnički nacionalizam stavlja naglasak na srodstvo, odnosno porijeklo kao ključni element koji omogućuje pojedinцу da se identificuje kao pripadnik neke nacije. Etnički nacionalizam, za razliku od nekih drugih vrsta nacionalizama, isključuje ili daje manji naglasak na kulturu i jezik kao modele nacionalne identifikacije. Etnicitet ili etničnost je pojam koji označava društvene pojave i identitetske kategorije povezane sa etničkom pripadnošću pojedinaca i grupe. Kao lično ili grupno svojstvo (ili opredjeljenje) etnicitet je neposredno ili posredno povezan sa srodnim identitetskim kategorijama kao što su rasna, nacionalna, regionalna, kulturna, jezička ili religijska pripadnost.

Dostupno na https://sr.wikipedia.org/sr-el/Етнички_национализам, pristupljeno 20.04.2021.

4.2. Demokratija i nacionalizam u Bosni i Hercegovini

Prema članu I tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina je demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora.⁷⁹

Bosna i Hercegovina egzistira u ustavno-političkom smislu pod okriljem Ustava, koji je nastao kao rezultat nastojanja međunarodne zajednice da se okončaju ratni sukobi i stradanja na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Riječ je o Daytonском mirovnom sporazumu, koji se sastoji od Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Tekst Ustava Bosne i Hercegovine predstavlja Aneks 4, koji je još uvijek na snazi i kao takav određuje osnovne konture političkog sistema i života na teritoriju ove države. Ustav je stupio na snagu 14. decembra 1995. godine.

Bosna i Hercegovina je po obliku državnog uređenja složena država, koju čine dva entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine (51% teritorije BiH) i Republika Srpska (49% teritorije BiH). Poseban položaj ima Distrikt Brčko, koji je jedinstveno administrativno područje koje se nalazi pod suverenitetom države, te je kao takav u potpunosti nezavisno od oba entiteta. Dodatnu podjelu teritorija ima Federacija BiH, koja je ustrojena na federalnom načelu i sastoji se od deset kantona. S druge strane, entitet Republike Srpske je ustrojen po unitarnom načelu. Zato se za Bosnu i Hercegovinu kaže kako je organizovana na asimetričan način.⁸⁰

Ključno je pitanje mogu li u Bosni i Hercegovini tri naroda izgraditi političko zajedništvo u bližoj budućnosti, ili su osuđeni na egzistenciju u državi u kojoj postoje tri zasebne političke zajednice? Naime, svakodnevno se potvrđuje kako građani nemaju dovoljno povjerenja u politički poredak, najčešće zbog uvjerenja kako nije u funkciji općeg dobra, odnosno kako država ne osigurava jednakopravnost sva tri naroda, pa je i odgovor na postavljeno pitanje, može se reći, još uvijek nepoznanica. Nezadovoljstvo politikom koju vode predstavnici konstitutivnih naroda utiče na pogoršanje međuljudskih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina, „država podijeljena po etničkom, religijskom, jezičnom i tradicionalnom ključu je sociokulturna i politička činjenica. Iz toga proizlazi da je njezino funkcionisanje moguće jedino u okviru konsocijacijskog modela demokratije.

⁷⁹http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261, pristupljeno 21.04.2021.

⁸⁰Citirano prema Zlatić, Vedran, „Postdejtonска BiH u svjetlu pridruživanja Europskoj uniji“, Pravni fakultet, Split, 2017., str. 4.

Konsocijacijska demokratija je oblik demokratije ili političko uređenje države koji se primjenjuje u etnički raznolikim društvima i zajednicama, gdje je svakom od etniciteta omogućeno participiranje u donošenju odluka.^{“⁸¹}

Da bi funkcionalna demokratija u Bosni i Hercegovini, neophodno je da među političkim predstavnicima postoji konsenzus oko donošenja političkih odluka.

U duboko podijeljenim društvima, kakvo je i bosanskohercegovačko, konsenzus među političkim elitama predstavlja ključni uslov za integraciju društva i osnaživanje države. To čini osnovu konsocijacijske demokratije. Konsocijacijski model teži da postigne ravnopravnost svih segmenata društva, zato se i primjenjuje u podijeljenim i postkonfliktnim društvima.

„U društvenim zajednicama podijeljenim po religijskom, lingvističkom, tradicijskom ili etničkom osnovu – kao što je bosanskohercegovačka zajednica, konsocijativni model demokratije ukazuje na potrebu da se društveni fragmenti usaglase i organizuju vlast bez narušavanja stabilnosti poretka i označava tranzitni model demokratije, jer je cilj prevazići ili zaustaviti fragmentaciju društvenih interesa u cilju izgradnje jednog stabilnog društva.“^{“⁸²}

U tom smislu, činjenica je da je ustavna prekompozicija Bosne i Hercegovine na konsocijativnim principima bila jedino moguće rješenje za postizanje mira nakon ratnih dešavanja.

Prema definiciji, konsocijacijska demokratija omogućava svakoj etničkoj grupi učestvovanje u vlasti, iz čega proizilazi da je konsocijacija pluralizam, odnosno demokratija naroda, što dalje znači da to dovodi do još veće podjele unutar države. U slučaju Bosne i Hercegovine podjela Federacije na dva entiteta – jedan sa bošnjačkom, drugi sa hrvatskom većinom – bi produbila konsocijacijski model. Naravno, produbila bi i podjelu Bosne i Hercegovine, a to nije dobro niti za stabilnost zemlje, a samim time niti za njene građane. Zbog toga HDZ BiH potencira konsocijaciju, što znači podjelu Federacije i stvaranje trećeg, hrvatskog entiteta, dok je bosanske stranke odbijaju.

Konsocijacija također kreira nepovoljan okvir za ostvarivanje individualnih sloboda i prava, uključujući i prava koja su od suštinske važnosti za „demokratsku igru“ političkih prava. Glavni “igrači” u konsocijativnim političkim sistemima su etničke elite, a ne pojedinci, jer je konsocijacija više orijentisana na promociju kolektivnih prava na štetu individualnih.

⁸¹Radica, Paško, „Bosna i Hercegovina – Nedovršena država, podijeljeno društvo i nemogućnost konstituiranja političke zajednice“, 2016.

⁸²Saračević, Nermina, „Parlamentarna skupština u BiH“ (Zbornik radova) - „Država, politika i društvo u BiH“ – Banović Damir, Gavrić Saša, IKD University Press-Magistrat izdanja, Sarajevo, 2011., str. 226.

Zbog ovih nedostataka konsocijativnog modela demokratije, zaključuje se da je osnovna funkcija konsocijativnih aranžmana da okončaju sukob, i još važnije, spriječe obnovu nasilja, a ne da izgrade demokratiju u njenom osnovnom značenju. Zbog toga se u savremenim studijama izučava pitanje ima li demokratije u konsocijativnoj demokratiji? A u slučaju bosanskohercegovačkog etnički podijeljenog društva, budućnost će donijeti odgovor na pitanje može li u Bosni i Hercegovini opstati i demokratija i mir, a mir znači život bez nacionalizma.

U nastavku će se pokušati objasniti odnos demokratije i nacionalizma u Bosni i Hercegovini, na osnovu hipoteze definisane na početku rada, da povezivanje demokratije i nacionalizma predstavlja problematičan odnos, jer demokratija propagira slobodu, jednakost i uvažavanje svih naroda dok nacionalizam to isključuje. Iz navedenog se može zaključiti da su demokratija i nacionalizam pojmovi koji se međusobno isključuju i ne mogu zajedno biti činioци politike jedne države.

“Demokratija smije i mora da zabrani nacionalizam u političkom polju. Demokratija se temelji na pretpostavci političke jednakosti, a nacionalizam i fašizam se tome apriori protive. U demokratiji ne mogu da učestvuju oni pojedinci i one ideje koje su neprijatelji slobode.”
(Radivoje Jovović)

Demokratija shvaćena na način Abrahama Lincolna u njegovoј frazi “vlast naroda, od naroda i za narod”, nije spojiva s onim izrazima nacionalizma koji čine pripadništvo naciji isključivo funkcijom nekog nepolitičkog svojstva, kao što je etnicitet, rasa ili religija. Mnogi slučajevi nacionalizma iznjedrili su se iz nastojanja nekog naroda – određenog teritorijem, etničkom pripadnošću ili osjećajem kulturne pripadnosti – da postignu kolektivnu autonomiju.

Problematičan odnos demokratije i nacionalizma - Iako se može reći da nacionalizam može zadovoljiti težnju za oslobođenjem od tuđe dominacije (dominacije drugih), on nužno ne osigurava postojanje demokratije na domaćem terenu. Nacionalizam može čak poslužiti kao protusila demokratiji jer liči demokratiji po svojoj populističkoj privlačnosti, ali ne podrazumijeva nužno poštivanje demokratskih normi, naprotiv, insistiranje na odanosti naciji može prevladati nad demokratskim idealima slobode govora i udruživanja, posebno kada je nacionalna sigurnost opravданje za ugnjetavanje i neuvažavanje drugih ljudi, te kada se oni nazivaju neprijateljima.

Moderna demokratija je složeni ideal, a kolektivno samoodređenje nije jedini činilac koji današnje moderne demokratije čini takvim. Za razliku od klasičnih modela koje je Jean Jacques Rousseau mnogo hvalio, moderna demokratija podrazumijeva ideale lične i grupne slobode koji su suprotni nacionalizmu. Građanin moderne demokratije uživa pravo na sudjelovanje u političkom životu, izraženo u njegovom pravu da glasa i bira svoje predstavnike. Također, svaki građanin uživa i pravo da mu se dopusti da se bavi onim aktivnostima koje se, kako John Stuart Mill navodi “tiču samo njega”, te da mu se omogući pravo na udruživanje.

Demokratija se dovodi u vezu sa građanskim nacionalizmom, odnosno ta sličnost se manifestuje u obliku političke autonomije, jer građani moderne demokratije uz zajednički nacionalni identitet, njeguju i zaseban identitet i područje djelovanja. Građanski nacionalizam⁸³ je poseban oblik nacionalizma koji se zasniva na liberalnom i građanskom shvatanju nacije kao demokratske zajednice suverenih građana. Pobornici građanskog nacionalizma posmatraju nacionalnu državu kao organizacioni oblik građanskog društva, zasnovanog na ravnopravnosti svih građana, nezavisno od njihove etničke, religijske, jezične, kulturne ili bilo koje druge pripadnosti. Uprkos ovoj zajedničkoj crti, nacionalizam i demokratija su dvije različite koncepcije i sadrže elemente suprotnosti. Nacionalizam svrstava izvor individualnog identiteta unutar “naroda”, kojeg smatra nositeljem suvereniteta, središnjim objektom lojalnosti i temeljem kolektivne solidarnosti. Demokratija ima za cilj ovlastiti sve ljude jednakom i ne poštuje samo načelo vladavine većine u stvarima javne politike, nego i pravo pojedinaca i manjina da izraze neslaganje i da postupaju samostalno u privatnoj sferi.

John Stuart Mill definisao je naciju kao „narod ujedinjen zajedničkim simpatijama koje ne postoje između njih i neke druge nacije”, što u osnovi podrazumijeva i nacionalizam. Ali građani moderne demokratije zaštićeni su u svom pravu da učestvuju u aktivnostima koje nisu povezane samo sa njihovom državom, a kroz koje oni mogu očitovati osjećaj nekog identiteta spram drugih nacija, i to je još jedna činjenica koja demokratiju i nacionalizam dovodi u suprotnost, zbog čega dolazi do njihovog međusobnog sukoba.⁸⁴

I tako, iako imaju zajedničke korijene u narodnom suverenitetu (kada je riječ o građanskom nacionalizmu), ipak između nacionalizma i demokratije dolazi do neslaganja, odnosno taj odnos se može okarakterisati kao problematičan, jer demokratija u svom općeprihvaćenom

⁸³Dostupno na [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Грађански национализам](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Грађански_национализам), pristupljeno 21.04.2021.

⁸⁴Lakoff Sanford, „Nacionalizam i demokracija“ (Izvorni znanstveni članak), Politička misao, Vol XXXVII, 2000., br. 1, str. 56-83.

modernom obliku, uključuje i garantuje slobode mišljenja, izražavanja, uvažavanja i udruživanja svih naroda na određenoj teritoriji, dok nacionalizam to isključuje.

Zato se moderna demokratija često naziva liberalnom, pa čak i pluralističkom demokratijom. Demokratija u ovom smislu može se ozbiljno razoriti kada nacionalizam ističe grupnu solidarnost na štetu individualnih sloboda. Ako nacionalističke težnje zahtijevaju slijepu odanost samo jednoj naciji, neslaganje sa demokratijom oko toga bi se moglo opisati kao nepoštovanje jedne, odnosno vlastite nacije zbog uvažavanja neke druge, a uvažavanje drugih je „zakon“ koji nalaže demokratija.

Tamo gdje je nacionalistički zanos najjači, individualna i grupna sloboda, jednom riječju demokratija, može se potpuno ugušiti.

Iz navedenog odnosa demokratije i nacionalizma nameće se zaključak o njihovom suprotnom značenju i djelovanju unutar jedne zajednice.

U Bosni i Hercegovini nacionalizam i demokratija čine, može se reći, međusobno povezan odnos koji neprestano stvara tenzije između tri naroda. Porijeklo tog nacionalizma najčešće se veže za prošlost i period rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995.) o kojem je bilo riječ ranije. Okončanjem rata i donošenjem Ustava za Bosnu i Hercegovinu 1995. godine, trebao se uspostaviti mir i označiti „kraj“ nacionalizma, ali greške i nedostaci tog Ustava učinili su neravnopravnost između naroda još većom, a nacionalizam još jačim, pa se danas nacionalizam najviše potencira među političkim elitama, predstavnicima vlasti koji svoje međusobno suprotstavljene nacionalne politike predstavljaju narodu i tako šire nacionalističku mržnju.

Član V Ustava Bosne i Hercegovine definiše način izbora članova Predsjedništva, „Predsjedništvo Bosne i Hercegovine se sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske“.⁸⁵ Dakle, suština je u tome da svi građani u Federaciji biraju i bošnjačkog i hrvatskog člana, a ne Bošnjaci svoga predstavnika ili Hrvati svoga. Zbog toga se stvara tenzija koju podupiru hrvatske stranke, u prvom redu HDZ BiH, oko legitimnog predstavljanja naroda gdje bi samo Hrvati birali svog člana u Predsjedništvu, zato je nametanje pitanja promjene Ustava i Izbornog zakona aktuelno pitanje u Bosni i Hercegovini oko kojega se spore politički lideri.

Ustav Bosne i Hercegovine privileguje tri glavne etničke grupe, odnosno tri konstitutivna naroda, dok nacionalne manjine Ustav definiše u kategoriji „Ostali“ i uskraćuje im pravo da

⁸⁵http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261, pristupljeno 06.06.2021.

se kandiduju za predsjednika države i u Dom naroda Parlamentarne skupštine. Diskriminatore odredbe Ustava, koje se očituju kroz nemogućnost kandidovanja svih građana na pomenute funkcije zbog vjere, etničke pripadnosti ili mjesta prebivališta govore da građani Bosne i Hercegovine nemaju jednaka prava, što predstavlja razlog za međusobne tenzije.

Činjenica je da je Ustav nastao iz međunarodnih pregovora koji su vođeni u jednom historijski veoma teškom vremenu za Bosnu i Hercegovinu, zato se danas osjećaju posljedice tih okolnosti pod kojima je nastao. Stanovništvo tada nije učestvovalo u kreiranju Ustava, zato se potencijalno rješenje neravnopravnosti između bosanskohercegovačkih naroda vidi u izmjenama Ustava koji će svima omogućiti ravnopravno aktivno i pasivno učešće u vlasti, jer sadašnji Ustav će zbog pomenute diskriminacije bez sumnje konstantno pothranjivati bosanskohercegovačke nacionalizme i produbljivati jaz među narodima. Vodeću ulogu u tome imaju nacionalne političke stranke sa svojim nacionalnim politikama. Ustav predviđa specifičnu odgovornost političkih stranaka. Neustavne su one koje svojim programom ili nasilnim djelovanjem teže destabilizaciji slobodnog demokratskog ustavnopravnog poretku ili ugrožavaju opstojnost države, o čemu će biti riječ u narednom dijelu. Neosporno je, dakle, da su Bosni i Hercegovini potrebne ustavne promjene, ali ako će se te promjene zasnivati na ustupcima etničkim politikama i njihovim zahtjevima, time se bosanskohercegovačko društvo neće oslobiti etničkih napetosti niti svojih nacionalizama. Svaki ustupak nacionalističkim politikama, vodi jačanju nacionalizma, a svaki nacionalizam je negacija čovjekovih prava i demokratije.

4.2.1. Ustavna diskriminacija i presude Evropskog suda za ljudska prava protiv Bosne i Hercegovine

Evropski sud za ljudska prava je međunarodni sud osnovan 1959. godine, sa sjedištem u Strasbourg. Njegova nadležnost je odlučivati o pojedinačnim ili međunarodnim zahtjevima koji se odnose na povredu građanskih i političkih prava sadržanih u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava donio je, zaključno s 1. decembrom 2020. godine, 395 presuda protiv Bosne i Hercegovine, pri čemu su tužbu podnijeli pojedinci ili više njih. Zbog nemogućnosti postizanja političkog dogovora, ni nakon više od desetljeća, presude nisu provedene.

Evropski sud za ljudska prava je ocijenio da je Ustav Bosne i Hercegovine diskriminatoran, praktično, prema svim građanima i građankama države, a kojim se garantuju sva prava iz Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, te iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Sud iz Strasbourga je 22. decembra 2009. godine donio presudu po apelaciji Derve Sejdica i Jakoba Fincija, koji se kao i ostali Romi i Jevreji nisu mogli kandidovati na izborima za članove tročlanog Predsjedništva Bosne i Hercegovine i Dom naroda Parlamentarne skupštine, te naložio izmjene Ustava jer se, prema postojećem, na te funkcije mogu kandidovati i biti izabrani samo pripadnici konstitutivnih naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba. *Sud je 15. jula 2014. godine donio presudu u slučaju Azra Zornić protiv Bosne i Hercegovine*, koja se izjašnjava kao “građanka Bosne i Hercegovine” i utvrdio da je došlo do povrede člana 14 (zabrana diskriminacije) u vezi s članom 3 Protokola broj 1 (pravo na slobodne izbore) uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, budući da se ona, jer nije pripadnica konstitutivnog niti manjinskog naroda, nije mogla kandidovati i biti izabrana u navedene institucije. *Evropski sud za ljudska prava je po istoj osnovi 9. juna 2016. godine donio presudu u predmetu Ilijaz Pilav protiv Bosne i Hercegovine*, budući da se on kao Bošnjak s adresom stanovanja u Republici Srpskoj nije mogao kandidovati za člana Predsjedništva, jer se u Republici Srpskoj kao izbornoj jedinici bira samo srpski član Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Evropski sud za ljudska prava donio je 8. decembra 2020. godine presudu u predmetu Svetozar Pudarić protiv Bosne i Hercegovine, kojom je utvrdio da je država diskriminirala Pudarića, u vezi s pravom na kandidaturu za člana Predsjedništva iz reda srpskog naroda s teritorije Federacije Bosne i Hercegovine.

Presudama je navedeno kako je Bosna i Hercegovina dužna da ukine diskriminatorne odredbe u Ustavu i Izbornom zakonu, koje pripadnicima nacionalnih manjina, ali i onima koji se izjašnavaju kao građani, te pripadnicima konstitutivnih naroda na cijelom teritoriju države, onemogućavaju kandidovanje na izborima za članove Predsjedništva i Dom naroda Parlamenta Bosne i Hercegovine. Presudu može provesti Parlamentarna skupština, gdje je za izmjene Ustava potrebna dvotrećinska većina.⁸⁶

⁸⁶<https://www.slobodnaevropa.org/a/skoro-400-presuda-protiv-bih-zbog-kršenja-ljudskih-prava/30993991.html>, pristupljeno 27.04.2021.

Navedeni primjeri potvrđuju činjenicu kojom je sadašnji Ustav Bosne i Hercegovine okarakterisan diskriminatornim. U vezi s tim, ključna je i neodgovornost vlasti oko neizvršenja donesenih presuda Evropskog suda, čime su do danas građanima uskraćena prava političke participacije u javnoj vlasti isključivo zbog njihove etničke (ne) pripadnosti. Bosanske vlasti trebaju poduzeti korake u cilju uklanjanja diskriminatornih odredbi iz Ustava i stvoriti ravnopravno društvo u kojem će svi građani moći sudjelovati u oblikovanju budućnosti ove države, te tako uvesti pravdu u podijeljeno bosanskohercegovačko društvo i državu koja želi biti demokratija.

Jedna od, bosanskohercegovačkoj javnosti poznatijih presuda Evropskog suda za ljudska prava, jeste od 1. oktobra 2019. godine, kojom se nalaže da Bosna i Hercegovina mora ukloniti crkvu iz dvorišta Fate Orlović u Konjević Polju kod Bratunca, gradića u Istočnoj Bosni, u sastavu entiteta Republike Srpske. Crkva je izgrađena na imovini koju su Orlovići morali napustiti u vrijeme rata od 1992. do 1995. godine. Nakon dugogodišnje pravne bitke presuda je donesena u korist Fate Orlović, a Sud je jednoglasno odlučio da je došlo do povrede člana 1 Protokola 1 (zaštita imovine) uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.⁸⁷ Odluka Evropskog suda o uklanjanju crkve trebala se izvršiti do 1. aprila 2020. godine, međutim, to se u tom periodu nije desilo, te je odluka izvršena tek 5. juna 2021. godine.

Odnos kakav Bosna i Hercegovina ima prema provođenju presuda Evropskog suda pokazuje koliko zapravo malo cijeni vladavinu prava. Važan pokazatelj poštovanja vladavine prava u bilo kojem demokratskom društvu nisu riječi ili izjave, nego nivo provedbe sudske odluke domaćih i međunarodnih sudova. Navedeni primjeri dokazuju da su pokazatelji za Bosnu i Hercegovinu vrlo nepovoljni. Obavezujuće odluke Evropskog suda vlasti u Bosni i Hercegovini su ispolitizirale, te su one postale političko pitanje bez odgovora. Vlasti još uvijek ignoriraju veliki broj donesenih odluka, a dokle će biti tako, ostaje da se vidi u budućnosti.

*„Duh demokratije ne može biti nametnut spolja. On mora izrasti iz unutrašnjosti naroda.“
„Istinska demokratija je ona koja dopustivim sredstvima, isključivo nenasilnim, brani svoju slobodu, odnosno slobodu svoje zemlje, i napokon slobodu cijelog čovječanstva.“*

(Mahatma Gandhi)

⁸⁷Ibid.

4.3. Političke stranke u Bosni i Hercegovini

„Demokratija je starija sestra komunizma, iz iste porodice, od istog individualističkog oca. I komunizam i demokratija razbijaju zajednicu: komunizam kroz borbu klasa, a demokratija kroz gradanski rat političkih stranaka.“
(Ljotić Dimitrije)

U Bosni i Hercegovini je vjerska pripadnost stanovništva činila historijsku osnovu nastanka stranačkog sistema. Prve stranke su nastale kako bi zastupale katoličke, muslimanske i pravoslavne interese. U današnjem političkom sistemu države, nastalim kroz Daytonski mirovni sporazum, mjesto konfesije je preuzela nacionalna pripadnost koja je čvrsto institucionalizirana kroz konsocijacijsko uređenje države. Današnje političke stranke u velikoj mjeri oslikavaju nacionalno-religijsku podjelu građana Bosne i Hercegovine i borbu za glasove na izborima. Političke stranke nastaju oko politički relevantnih društvenih sukoba, s njima povezanih pitanja i problema, te karakteristika identiteta koji se kroz te sukobe mogu mobilizirati. Prema Kitscheltu, društvene sukobe odlikuje trajnost podjele stanovništva prema socijalnim, političkim, privrednim ili kulturnim interesima.

Politički relevantni društveni sukobi u Bosni i Hercegovini su jasno definisani etničkom pripadnošću njezinog stanovništva. Dugo vremena konfesionalna pripadnost stanovništva bila je jedini politički relevantan faktor u Bosni i Hercegovini. Partikularni pokreti nacionalnog osvješćenja su doveli do pojave tri glavne etnopolitičke grupe koje su zapravo oslikavale religijsku podjelu stanovništva. Dakle, formiranje političkih stranaka vršeno je prema etnoreligijskim kriterijima. Uzajamni odnos između stranke i društva je najočitiji kroz etničku politiku, gdje se stranke identificiraju i bore za glasove unutar vlastite skupine, stvarajući međusobno isključive glasačke blokove. (Horowitz, 1985:342)⁸⁸

Etnički podijeljeno društvo Bosne i Hercegovine je kroz konsocijacijsku demokratiju ostvarilo oblik političkog nadmetanja bez međuetničkih sukoba, ali po cijenu jačanja podjele društva i biračkog tijela po etničkoj pripadnosti, za što su u velikoj mjeri zaslužne političke stranke.

⁸⁸Kapidžić, Damir, „Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine“, „Razvoj političkog pluralizma od 1990. godine i relevantne stranke u BiH“, Izvorni znanstveni rad, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, 2017., str. 8-9.

Pored već nabrojanih stranaka – Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica, koje su osnovane prije rata, u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini je osnovan (najvećim dijelom odcepljenjem iz tri pomenute stranke) veliki broj stranaka koje danas predstavljaju glavne aktere na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni.

Najznačajnije podjele između političkih stranaka u Bosni i Hercegovini su na osnovu njihovog ustavnog uređenja. Većina stranaka sa sjedištem u Republici Srpskoj je za očuvanje izvornog Daytonskega ustavnog uređenja koje daje ovom entitetu veliku autonomiju. Na drugoj strani, najveći broj stranaka iz Federacije Bosne i Hercegovine (bilo da dolaze iz većinski hrvatskih ili bošnjačkih područja) zagovaraju njegovu promjenu. Ova pitanja su često predmet političkih sukoba među političkim strankama i uzrok nestabilnosti u političkom životu Bosne i Hercegovine.⁸⁹

„U Bosni i Hercegovini kao politički podijeljenom društvu između tri dominantne etničke grupe i sa Ustavom, po kome je čitav sistem organizovan na principu konstitutivnih naroda, nacija postaje osnovna kategorija za formiranje političkih stranaka. Svaka stranka koja želi funkcionisati u takvom sistemu najprije mora zadovoljiti kriterij predstavljanja jednog od tri konstitutivna naroda, te u ambijentu kojeg dodatno podgrijava animozitet među etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini i dijametralne koncepcije o uređenju države, konkretne političke ideologije padaju u drugi plan pred borbom za „nacionalne interese“, koji postaju ključno pitanje političkog života.“⁹⁰

U nastavku će biti riječ o nekoliko aktuelnih i istaknutijih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini.

Današnje političke stranke u Bosni i Hercegovini mogu se razvrstati u dvije skupine, i to etničke i multietničke.

Etničke stranke su one čiji sastav govori o njihovoj etničkoj orijentaciji i one zastupaju interes određenih bosanskohercegovačkih naroda. U te stranke ubrajaju se SDA, SDS, SNSD, HDZ BiH, SBiH, SBB, PDP.

Multietničke stranke nemaju u svom sastavu isključivo bošnjačke, srpske ili hrvatske nacionalnosti, već postoji ravnoteža. U te stranke ubrajaju se SDP, DF, Naša stranka.

⁸⁹Banović Damir, Gavrić Saša, „Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini – Analiza postdejtonskog političkog sistema“ (Zbornik radova), University Press-Magistrat izdanja, Sarajevo, 2011., str. 333.

⁹⁰Hadžović, Danijal, „Od euforije do političke propasti: Zašto će samo ovih pet stranaka o(p)statи u BiH?!,“ 2014., dostupno na <http://hadzovic.blogspot.com/2014/02/od-euforije-do-politicke-propasti-zasto.html>, pristupljeno 23.04.2021.

Stranka demokratske akcije (SDA) je osnovana 1990. godine s ciljem da okupi i zastupa muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini, te da stvori političku osnovu za nacionalno sazrijevanje Bošnjaka. SDA se može smatrati najrelevantnijom i najpostojanijom strankom među strankama bošnjačkog predznaka. Prvi predsjednik stranke bio je Alija Izetbegović. Program ove stranke ogleda se u dva cilja - političko objedinjavanje svih Bošnjaka na prostoru bivše Jugoslavije i državni integritet Bosne i Hercegovine. (Nešković, 2013:346) Stranka zastupa interese određene etničke grupe, ali u posljednje vrijeme je dosta otvorenija i prema predstavnicima drugih etničkih grupa.

Srpska demokratska stranka (SDS) osnovana također 1990. godine, predstavlja i štiti političke interese srpskog naroda, njegove tradicije i pravoslavnu vjeru. Njen osnivač je Radovan Karadžić. Do 2006. godine bila je dominantna stranka među strankama srpskog predznaka u Bosni i Hercegovini. SDS je po mišljenju mnogih historičara glavni krivac za rat, ubistva i progon stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH) je osnovana u Hrvatskoj 17. juna 1989. godine pod liderstvom Franje Tuđmana, i nakon višestranačkih izbora postala je vladajuća partija u ovoj republici. U Bosni i Hercegovini stranka je nastala 18. avgusta 1990. godine kao dio matične stranke iz Zagreba, ali je imala svoj posebni pravni i politički subjektivitet.

Osnovni politički cilj bio je ravnopravnost Hrvata u Bosni i Hercegovini, te HDZ BiH se zalaže da Hrvati u Bosni i Hercegovini dobiju vlastiti entitet, po uzoru na Srbe i Republiku Srpsku.

Socijaldemokratska partija (SDP) je nastala transformacijom Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Formirana je 1990. godine, a njen prvi predsjednik bio je Nijaz Duraković, a nakon njega tu dužnost preuzima Zlatko Lagumđija i vodi stranku sedamnaest godina.

Stranka naglašava svoj multietnički karakter i socijaldemokratske ciljeve, pa se može smatrati jedinom relevantnom multietničkom strankom u Bosni i Hercegovini. Stranka zastupa građanske interese, slobodno tržište, vladavinu prava te slične ideologije karakteristične za socijaldemokratske stranke.

Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) nastaje uoči prvih poslijeratnih izbora, u martu 1996. godine. Izvorno je stranka sa socijaldemokratskim načelima, a trenutno nastupa kao nacionalistička stranka srpskog predznaka. Od 2006. godine je na vlasti i nemoguće je kreirati sprovodivu politiku u Bosni i Hercegovini bez uključivanja SNSD-a.⁹¹

⁹¹Kapidžić, Damir, „Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine“, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, 2017., str. 13.

-Banović Damir, Gavrić Saša, „Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini“, Sarajevo, 2011., str. 340-343.

Ostale stranke aktuelne na prostoru Bosne i Hercegovine, koje zajedno sa navedenim (nacionalnim) strankama čine cjelokupni sistem političkih stranaka još složenijim i koje kroz svoje djelovanje stvaraju pogodno tlo za širenje nacionalističkih tenzija, navode se u nastavku.

Demokratska fronta (DF) je novija stranka multietničkog i socijaldemokratskog opredjeljenja koja je nastala raskolom unutar SDP-a. Osnovao ju je 2013. godine Željko Komšić. Na osnivačkoj skupštini Komšić je izjavio da je stranka dostupna svima osim "fašistima i šovinistima", te da će Demokratska fronta biti multinacionalna stranka koja će djelovati na području čitave Bosne i Hercegovine.

Hrvatska demokratska zajednica 1990 (HDZ 1990) je bosanskohercegovačka parlamentarna politička stranka federalističke i konzervativne orijentacije, osnovana 2006. godine nakon izdvajanja iz HDZ-a BiH. Osnovao ju je Božo Ljubić i skupina nezadovoljnika u HDZ-u BiH, nakon Petog sabora HDZ-a BiH na kojem je Ljubić izgubio unutarstranačke izbore od Dragana Čovića.

Partija demokratskog progrusa (PDP) je centristička stranka srpskog predznaka osnovana 1996. godine. Predsjednik stranke je Branislav Borenović. Osnovno usmjerenje PDP-a je očuvanje institucija Republike Srpske i Bosne i Hercegovine u okvirima Daytonskog sporazuma.

Savez za bolju budućnost (SBB) je centristička stranka koja pripada bošnjačkom stranačkom podsistemu. Stranku je osnovao Fahrudin Radončić 2009. godine. Ciljevi SBB-a, između ostalog, su očuvanje teritorijalnog integriteta i jačanje državnog suvereniteta i nezavisnosti Bosne i Hercegovine, kao nedjeljive države u kojoj su narodi, Bošnjaci, Srbi i Hrvati, ravnopravni i konstitutivni na cijeloj teritoriji države. Zalaganje za punopravno uključivanje Bosne i Hercegovine u EU i NATO, te druge evropske i međunarodne organizacije, te zalaganje za izgradnju demokratske i pravne države ravnopravnih građana uz uvažavanje i primjenu temeljnih prava i sloboda građana u skladu sa međunarodnim konvencijama

Stranka za BiH (SBiH) je unitaristička politička stranka koja se zalaže za ukidanje entiteta u Bosni i Hercegovini i kantona u Federaciji BiH. Stranku za BiH je osnovao bivši predsjednik bosanskohercegovačke vlade Haris Silajdžić, nakon razilaženja sa strankom SDA 1996. godine. Iako se određuje kao multietnička, stranka ima biračko tijelo koje je većinski bošnjačko. U svom programu potencira građansko uređenje države bez nacionalnih podjela.

Naša stranka je bosanskohercegovačka socijal-liberalna i multietnička politička stranka osnovana 2008. godine. Predsjednik stranke je Predrag Kojović. Temelj njenog programa je borba protiv dominacije nacionalnih stranaka.

Narod i pravda je nova stranka u Bosni i Hercegovini, koju je osnovao Elmedin Konaković 2018. godine nakon što je podnio ostavku na svim stranačkim funkcijama u stranci SDA.⁹²

Iz navedenog se vidi da nacionalne političke stranke zagovaraju nacionalističku ideologiju, odnosno okupljaju pripadnike jednog od tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini. Ove stranke, za razliku od građanskih stranaka, u najvećoj mjeri štite interes svog naroda, bore se za njihov položaj i to je primarni cilj u njihovom djelovanju. Na posljednjim općim izborima održanim 2018. godine, posmatrajući rezultate na području Federacije Bosne i Hercegovine, SDA je imala 25,48% glasova, a HDZ 14,71% glasova, dok su ostale stranke imale manji postotak glasova. Na području Republike Srpske, SNSD je imala 39,10% glasova, dok su sve ostale političke stranke imale manji postotak glasova.⁹³ Ovi podaci ukazuju na činjenicu da su nacionalne političke stranke uvijek uživale veću podršku i povjerenje svog naroda nego ostale građanske stranke.

Činjenica je da je narod, uslovno rečeno, „slab“ na priču o vjeri i naciji, a nacionalne političke stranke, odnosno njihovi predstavnici, zastupaju i štite stavove, interes i položaj svog naroda u tom pogledu. Bakir Izetbegović, predsjednik SDA često naglašava kako su Bošnjaci platili veliku cijenu svoje slobode, ali su se izborili za jedinstvenu samostalnu državu Bošnjaka, osnažili vlastiti identitet, vjeru, kulturu i jezik. S druge strane, predsjednik HDZ-a BiH Dragan Čović, često u svom govoru naglašava kako je potrebno ojačati institucije u Bosni i Hercegovini da bi se sačuvalo hrvatski narod, kao i da treba očuvati ime Herceg-Bosne. Na trećoj strani, predsjednik SNSD-a Milorad Dodik, konstantno naglašava odcjepljenje Republike Srpske, ugnjetavajući Bosnu i Hercegovinu i sve što je bosansko, ističući vrijednost samo srpskog naroda. S tim u vezi, konstitutivni narodi imaju povjerenje u svoje nacionalne političke stranke i na taj način ih legitimiraju.

Ovakvi i slični narativi često se ponavljaju u Bosni i Hercegovini, a svoj vrhunac dostižu za vrijeme predizborne kampanje koja se pretvorila u međusobno prepucavanje kandidata.

Proces održavanja izbora sve više gubi demokratsko obilježje zbog raznih neregularnosti, a na sve to nacionalizam dolazi kao pečat.

⁹²Ibid., str. 14.

-Grebenar B., Šalaj B., Puhalo S., „Ideologije, stranke i stavovi građana – studija o Bosni i Hercegovini“, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2019., str. 35-58.

⁹³Dostupno na https://www.izbori.ba/rezultati_izbora?resId=25&langId=1#/2/1/0/0/0/0, pristupljeno 26.04.2021.

Političari se koriste nacionalističkom retorikom kako bi privukli glasače. Nacionalisti nisu patriote, oni rade protiv građana, a takva politika nacionalizma iznevjerila je bosanskohercegovačke narode mnogo puta. Na koncu, to je politika koja dovodi u pitanje opstanak Bosne i Hercegovine. Nemogućnost uspostave mira u Bosni i Hercegovini pripisuje se liderima nacionalnih stranaka, odnosno predstavnicima konstitutivnih naroda, koji državu ne prihvataju takvom kakva jeste, već je žele skrojiti po svojoj volji.

Nacionalizam je prisutan svuda. U javnim i privatnim institucijama, nameće se kroz obrazovanje, dio je porodičnog odgoja i vjere kao osnove društvenog identiteta. U vezi s tim, teško je pričati o međuetničkom pomirenju i multietničkoj državi. Nakon analize političkih stranaka u Bosni i Hercegovini i njihovog djelovanja, načina na koji one promovišu nacionalizam, može se potvrditi jedna od hipoteza rada, da osnivanje nacionalnih političkih stranaka pomaže u jačanju nacionalizma unutar države i dodatno dijeli narode u nacionalne političke skupine.

Međutim, kakvi su izazovi za budućnost nacionalizma u Bosni i Hercegovini?

Koliko god se političari, zajedno sa nacionalno osviješćenim građanima, zalagali za promjene unutarnje strukture i teritorijalne organizacije Bosne i Hercegovine, to se neće desiti bez konsenzusa, odnosno saglasnosti sva tri naroda.

Zbog toga se mogu u miru posmatrati prepirke između Bošnjaka koji bi željeli centralistički uređenu državu, Srba koji žele odcjepljenje Republike Srpske i Hrvata koji žele treći entitet, jer se ništa od toga neće ostvariti, bar ne u skorijoj budućnosti.

5. IZAZOVI I RJEŠENJA NACIONALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

„...Ljudi doživljavaju nacionalizam kao nešto što je jako, zato što je sveprisutno, a to može biti i indikator slabosti. Na našim prostorima su nacionalizmi, paradoksalno, ustvari slabi.

Zato su agresivni.“

(Malešević Siniša, intervju 2019.)

Nacionalizam prisutan u Bosni i Hercegovini vodi njenoj destabilizaciji, a njegove posljedice su shvaćene kao izazovi, koji bi u budućnosti mogli dovesti do narušavanja njenog teritorijalnog integriteta. Dakle, izazovi koje nacionalizam potiče, u najgorem scenariju vode destrukciji Bosne i Hercegovine. Politički predstavnici konstitutivnih naroda, Srba i Hrvata, započeli su nacionalističku politiku podjele teritorije Bosne i Hercegovine, koja se ogleda u odcjepljenju Republike Srpske i stvaranju trećeg hrvatskog entiteta. Budućnost Bosne i Hercegovine je kao njena prošlost – borba sa izazovima nacionalizma koju proizvode „tri posvađana društva.“

5.1. Izdvajanje Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine

Izdvajanje Republike Srpske iz sastava Bosne i Hercegovine prema postojećem Ustavu i Daytonskom sporazumu nije moguće, ali je ova tema izazovna za analize i rasprave, jer se njome otvaraju mnoga druga pitanja koja su od suštinskog značaja za državni status Bosne i Hercegovine i konstitutivni status tri etničke nacije.

Republika Srpska je u periodu od 1992-1995. godine imala klasične attribute države: teritorija, stanovništvo i organizovana vlast. Uprkos navedenim elementima koji su je obilježavali kao samostalnu državu, nije uspjela da to postane i ostala je državni entitet u Bosni i Hercegovini, jer nije mogla da obezbijedi međunarodnu saglasnost i priznanje za svoju državnu samostalnost od strane međunarodne zajednice, koja je Republiku Srpsku posmatrala kao državni entitet srpske etničke zajednice u okviru Bosne i Hercegovine. Drugi razlog je dilema oko toga da li je Republika Srpska imala za cilj da postane samostalna država ili je njen primarni cilj bio priključivanje Srbiji.

Da li bi se Republika Srpska mogla odvojiti od Bosne i Hercegovine na „miran“ način? Ustavom i ukupnim sadržajima Daytonskog sporazuma definisano je federalno državno uređenje države i Republika Srpska kao ravnopravan entitet nema ustavno uporište za odvajanje od iste. Činjenica je da to Bosna i Hercegovina ne bi mogla „preživjeti“, jer bi to bio gubitak skoro polovine državne teritorije, te tako ostatak države ne bi bio održiv.

Odvajanje Republike Srpske na „miran“ način bilo bi moguće samo uz pristanak Hrvata i Bošnjaka, te uz pristanak ključnih država u međunarodnoj zajednici. Međutim, nema pristanka u međunarodnoj zajednici, niti Bošnjaci podržavaju taj separatizam. U varijanti odvajanja, nastupile bi katastrofalne posljedice po Republiku Srpsku, ali i za srpski narod u Bosni i Hercegovini. Odcjepljenje bi dovelo do oružanog sukoba Srba i Bošnjaka (te pokušaj rješavanja pitanja podjele Distrikta Brčko, teritorije koja ne pripada niti jednom entitetu), i time bi se iznova otvorila sva bitna državna pitanja u Bosni i Hercegovini.⁹⁴

Izdvajanje Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine je nacionalističko pitanje i može se shvatiti kao izazov nacionalizma sa kojim će se Bosna i Hercegovina dugoročno suočavati u budućnosti, jer je time ugrožena njena opstojnost. Stalna retorika predstavnika vlasti iz drugog entiteta usmjerenja je u pravcu njihovog odcjepljenja, ali i osnova njihove nacionalističke politike kojom, već duži vremenski period, unose nemir među građane Bosne i Hercegovine. Pišući o posljedicama izazova koje bi srpski nacionalizam, pretvoren u težnju za izdvajanjem mogao donijeti, prof. dr. Nerzuk Ćurak navodi da „...najrazornija društvena posljedica srpskog nacionalizma u Bosni i Hercegovini je dvodecenjsko lažno predstavljanje Republike Srpske kao države srpskog naroda, na čemu horski rade predstavnici srpskog konzervativnog nacionalizma, reducirajući svojom opasnom retorikom, ambijent novog nasilja. Insistiranja različitih strana dejtonskog trougla na neodrživom stavu da je Republika Srpska monoetnički entitet, a Federacija Bosna i Hercegovina bošnjačkohrvatski entitet pod bošnjačkom dominacijom, reproduciraju uvjete za novo nasilje u nekoj doglednoj budućnosti, budući da će na talasu srpskog secesijskog nacionalizma samo rasti secesijski hrvatski nacionalizam i bošnjački unitaristički nacionalizam, koji će kad tad iz defanzivnog obrasca preći u ofanzivni.“ (Ćurak, 2015 :30-31)

U vezi sa tim, jedino realno i potencijalno rješenje, navodi profesor, bilo bi „...afirmirati politike prijateljstva na liniji Sarajevo-Zagreb-Beograd kako bi se u novoj konstelaciji ojačala trijada za Bosnu i Hercegovinu sa svrhom proizvodnje uvjeta za konačno odbijanje nasilja i onemogućavanje njegovog povratka u Bosnu i Hercegovinu.“ (Ibid., 31)

⁹⁴Citirano prema Nešković, Radimir, „Nedovršena država – Politički sistem Bosne i Hercegovine“, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2013., str. 396.

5.2. Stvaranje trećeg (hrvatskog) entiteta

Stvaranje trećeg entiteta je jedno od najspornijih pitanja ustavnih promjena u Bosni i Hercegovini u današnje vrijeme. Izmjena sadašnje organizacije države od dva entiteta, u više entiteta (u ovom slučaju tri), predstavljala bi radikalnu ustavnu promjenu koja bi izmijenila državnu strukturu, politički sistem i samu suštinu Daytonskog sporazuma.

Zagovornici ideje o uspostavljanju trećeg, hrvatskog entiteta, tvrde kako je postojeća organizacija države nepravedna za Hrvate, jer ne mogu da ostvare ravnopravnost kao jedan od konstitutivnih naroda. Vladajuće stranke iz Republike Srpske (Savez nezavisnih socijaldemokrata i Srpska demokratska stranka) podržavaju hrvatske težnje za trećim entitetom, što ojačava legitimitet hrvatskih zahtjeva.

U kontekstu problema neravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini suštinsko je pitanje, da li su Hrvati neravnopravni zbog ustavne strukture države ili zbog odnosa vladajućih partijskih elita?

Kako navode hrvatski predstavnici vlasti, Hrvati u Bosni i Hercegovini nemaju ravnopravnost sa Srbima i Bošnjacima, jer nemaju vlastiti entitet kao oni. Problem oko neravnopravnosti hrvatskog naroda nije se pojavljivao odmah nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma i ovaj problem nema kontinuitet, nego je nastao u posljednjih pet do šest godina. Navedena činjenica ukazuje da problem neravnopravnosti Hrvata ne proizilazi iz ustavne osnove i organizacije države, nego je nastao kao posljedica sukobljavanja vladajućih bošnjačkih i hrvatskih stranaka. Neravnopravnost hrvatskog naroda u državnim institucijama nastaje tako što se u državnu vlast imenuju i biraju hrvatski kadrovi koji su pripadnici, ali ne i legitimni predstavnici hrvatskog naroda, što je suprotno ustavnoj odredbi o ravnopravnosti tri konstitutivna naroda. Rješenje toga je izmjena Ustava, u smislu da omogući i garantuje ravnopravnost tri naroda u vršenju državne vlasti i da nijedan problem međupartijskih odnosa ne može redukovati međunacionalnu ravnopravnost.

Hrvati žele da teritorijaliziraju ravnopravnost kroz treći entitet i da time trajno i na siguran način riješe svoj državni status u Bosni i Hercegovini. Želju za tim pravdaju nekadašnjim postojanjem Herceg-Bosne, i na njenim osnovama žele vlastiti entitet. Srbi kroz stvaranje trećeg entiteta žele da se Bosna i Hercegovina reformiše iz federalne u konfederalnu državu – kao savez tri nacionalne republike, što bi značilo povratak na Owen–Stoltenbergov plan iz 1993. godine. Zalaganje Srba i Hrvata za treći entitet nije realno bez podrške Bošnjaka, jer za stvaranje trećeg entiteta treba saglasnost sve tri etničke nacije, a sada takve saglasnosti nema i nema izgleda da je u skorijoj budućnosti bude.

Stvaranjem trećeg, hrvatskog entiteta, anulirao bi se Daytonski sporazum i sva bitna državna pitanja Bosne i Hercegovine iznova bi postala otvorena, što bi negativno uticalo na stabilnost cijelog regiona. Bilo kakva izmjena teritorijalne organizacije bi u krajnjem ishodu uticala na status i održivost države.⁹⁵

O posljedicama koje treći entitet kao izazov nacionalizma u Bosni i Hercegovini nosi sa sobom, „ovisi i procjena da li je budućnost Bosne i Hercegovine više usmjerena na izgradnju mira ili na (ne) očekivane obnove nasilja“, smatra prof. Ćurak. (Ćurak, 2015:33) U tom smislu, potrebna je promocija Bosne i Hercegovine kao ravnopravne države građana i konstitutivnih naroda na cijeloj bosanskohercegovačkoj teritoriji, ili će pomenuti izazovi nacionalizma kreirati budućnost ispunjenu strahom i međunacionalnim tenzijama.

5.3. Nacionalizam kao jedina mogućnost

Nacionalisti su proizveli današnju stvarnost, učinili je neminovnom i navikli javnost na nju. Ono što je za druga društva alarmantno, za bosanskohercegovačko je postalo normalno. Nacionalizam u Bosni i Hercegovini nije izražen samo kroz teritorijalnu težnju za odcjepljenjem ili stvaranjem novog teritorija - trećeg entiteta, već je prisutan u svakom segmentu društva.

Postojanje nacionalizma naročito je izraženo u obrazovnom sistemu, kroz različite principe podjele - „dvije škole pod jednim krovom“, monoetničke škole, te multietničke škole sa odvojenim nastavnim planom i programom za određene predmete.

Nacionalizam utiče i na religiju. Bošnjaci se općenito povezuju sa islamom, bosanski Hrvati sa katoličanstvom, a bosanski Srbi sa pravoslavljem. Neko ko se ne identificira sa nekom od ove tri „glavne“ religije, lako može biti marginaliziran, s obzirom da je sistem uređen prema tim etničkim/vjerskim skupinama.

Nacionalizam nalazi se u području medija, u smislu da većina Bošnjaka prati programe i informacije iz Sarajeva, bosanski Srbi su orijentisani prema Banja Luci i Beogradu, a bosanski Hrvati usmjereni su na Hrvatsku. Na taj način, različita saznanja o događajima razlikuju se među etničkim skupinama, uz posljedice po oblikovanje mišljenja o tome kakva je zapravo situacija u Bosni i Hercegovini i regionu.⁹⁶

Borba za državnu vlast je borba za pozicije s kojih se najefikasnije provode podjele u društvu.

⁹⁵Ibid., str. 390.

⁹⁶Brethfeld Julie, Vadakaria Nino, „Ostavljanje prošlosti za sobom - Stajališta mladih u Bosni i Hercegovini“, (izvještaj) NDC i Saferworld, Sarajevo, 2012., str. 16.

Tako je nacionalizam zavladao u institucijama kulture, javnim preduzećima i ostalim privrednim organizacijama, na način da se unaprijed zna šta je čije i ko time upravlja. Cilj toga je ugraditi nacionalizam u kolektivnu svijest naroda. Ranije su pomenute i političke stranke, koje svojim djelovanjem i nacionalnom retorikom jačaju nacionalizam i šire nacionalnu mržnju. Nacionalizam u sportu najčešće se ispoljava na sportskim priredbama, gdje nacionalni klubovi imaju svoje navijače koji se međusobno sukobljavaju, ponekad do smrti. Navedene podjele inspirisane nacionalizmom su bosanskohercegovačko društveno stanje. Društvo može izaći iz tog stanja borbom protiv nacionalizma. Boriti se trebaju svi, ali mladi ljudi su najveća nuda da sutra u Bosni i Hercegovini može biti bolje. Mladi trebaju biti oslobođeni prošlosti koja je bila otvoreni rat sa drugačijim kulturama, običajima i religijama, jer budućnost ne treba graditi na osnovu toga, već na vrijednostima slobode, uvažavanja, tolerancije i jednakosti, što vodi prosperitetnijoj evropskoj Bosni i Hercegovini. U tom smislu, nacionalizam ne smije usporiti kretanje Bosne i Hercegovine prema Evropskoj uniji.

5.4. Nacionalizam kao prepreka za pridruživanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji

Izgradnja mira u prvim decenijama 21. stoljeća odvija se na geopolitici utemeljenoj Daytonskim mirovnim sporazumom i geopolitici euroatlanskih integracija. Angažovanjem međunarodne zajednice i Evropske unije, osim u izgradnji mira, na temelju Daytonskog mirovnog sporazuma, uspostavljena je i osnova za historijski projekat integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Tako iz geopolitike Daytonskog mirovnog sporazuma, Bosna i Hercegovina prelazi u geopolitiku euroatlanskih integracija sa ciljem sticanja članstva u Evropskoj uniji. Euroatlanske integracije se odvijaju u okviru internacionalizacije bosanskog pitanja kao pitanja izgradnje Bosne i Hercegovine kao samoodržive pravne države. Međutim, unutarnji odnosi nacionalističkog karaktera, pored mnogih drugih važnih pitanja oko ustavnog uređenja države, ključni su problem koji usporava Bosnu i Hercegovinu na putu za Evropsku uniju. Nacionalizam kao uvijek aktuelno pitanje najveća je prepreka za modernizovanu Bosnu i Hercegovinu, jer sve je manje međuetničkih i političkih kompromisa, a sve više nacionalističkih tenzija, koje na površinu izbijaju u svakoj mogućoj situaciji. Postojeća nacionalna politika političkih stranaka koje jačaju nacionalizam i razvijaju bojazan od druge nacije i vjere su najveća prepreka. Raditi na poboljšanju međuljudskih odnosa, jačati međuetničku saradnju, uvažavati druge i drugačije, te rješavati pitanja nacionalnog karaktera je osnovna zadaća za politiku Bosne i Hercegovine.

Također, u političkom kontekstu osigurati stabilnost institucija koje moraju garantovati demokratiju, vladavinu prava, zaštitu temeljnih ljudskih prava i zaštitu prava manjina. Kada bi se ova pitanja riješila, (možda) ne bi bilo više prepreka ka Evropi. Kada utihne nacionalizam, može se graditi perspektivna bosanskohercegovačka budućnost. Rad na pomirenju i izgradnji mira omogućiti će građanima Bosne i Hercegovine sigurnu evropsku budućnost koju zaslužuju.

„Ako ne misliš na budućnost, ne možeš je ni imati.“

(John Galsworthy)

5.5. Potencijalna rješenja nacionalizma u Bosni i Hercegovini

Na osnovu analizirane literature o nacionalizmu, te ličnog razumijevanja pojma i teme ovoga rada, neophodno je ponuditi moguća rješenja za ovu pojavu koja bosanskohercegovačko društvo vodi ka destrukciji. Teškoće oko shvatanja nacionalizma počinju od njegove složene definicije koja u obzir uzima različite aspekte (etnicitet, jezik, religiju, kulturu, itd.), zbog čega ne postoji jedinstvena „formula“ po kojoj nacionalizam funkcioniše. Specifičnost Bosne i Hercegovine su njena tri naroda sa nacionalizmima koji je vode u disoluciju – srpski zahtjev izražen kroz odcjepljenje od bosanskohercegovačkog teritorija, hrvatski zahtjev za treći entitet, dok na trećoj strani bošnjački unitaristički nacionalizam zagovara jedinstvenu državu Bošnjaka. Da bi se spriječili mogući sukobi i daljnja eskalacija nacionalizma, neophodno je jačati antinacionalnu politiku u društvu, čiji će primarni cilj biti iznalaženje rješenja za nacionalizam. Put do cilja je težak, ali teže je živjeti u etnički podijeljenom društvu, biti diskriminiran jer si pripadnik „druge“ nacije, slijepo pratiti vladajuće elite kojima je nacionalizam „sredstvo“ pomoću kojeg ostaju na vlasti pa zagovaraju nacionalnu mržnju i tako dovode u pitanje sigurnosnu situaciju u državi prijeteći ratom, a u cilju rješavanja nacionalnih pitanja. Kolateralne žrtve ove priče su građani Bosne i Hercegovine, koji kao ujedinjene individue moraju preuzeti odgovornost za svoju budućnost, ali i budućnost Bosne i Hercegovine. Činjenica je da ne postoje jedinstvena rješenja za nacionalizam, ali postoji mnogo načina koji državu mogu spasiti nacionalističke vatre i omogućiti građanima Bosne i Hercegovine miran i tolerantan suživot.

- Najveća promjena ogleda se u izboru političkih predstavnika konstitutivnih naroda. Izbori su prilika kada građani biraju svoje vođe. Umjesto izbora nacionalne politike, povjerenje bi trebalo ukazati drugačijim politikama, kompetentnim i poštenim ljudima čija se politika ne temelji na „nacionalnom patriotizmu“ nego na demokratskim vrijednostima koji su, kako je objašnjeno ranije, suprotstavljeni nacionalizmu;
- Osigurati stabilnost institucija koje sprovode vladavinu zakona i borbu protiv korupcije, kao i pouzdanu lokalnu i državnu upravu koja radi za građane Bosne i Hercegovine. Jačanjem odgovornosti, boljim upravljanjem, i usklađivanjem zakona s odlukama Evropskog suda za ljudska prava, Bosna i Hercegovina konačno će ostvariti budućnost kakvu njeni građani žele;
- Raditi na izgradnji funkcionalne Bosne i Hercegovine. Graditi državu koja štiti etničke identitete, slavi ih i njeguje za dobrobit svih. Državu koja će omogućiti ljudima da poštuju svoj bosanskohercegovački identitet, a istovremeno i svoj etnički identitet;
- Osigurati jednaka prava svim građanima Bosne i Hercegovine, bez obzira kako se oni izjašnjavali – ovaj kontekst se prvenstveno odnosi na promjenu Izbornog zakona koji će svima, koji ispunjavaju uslove, omogućiti učestvovanje u vlasti;
- Prekinuti sa praksama diskriminacije bilo koga po bilo kojoj osnovi. U tom kontekstu nacionalizam ugrožava pojedinca, vjersku, etničku, nacionalnu ili drugu grupu, svojim samoproizvedenim pravom na diskriminiranje i ponižavanje po kulturnoj, jezičkoj, religijskoj ili bilo kojoj drugoj osnovi;
- Jačati razvoj nezavisnog mišljenja u državi, koje isključuje nacionalnu retoriku, i tako učiniti Bosnu i Hercegovinu prostorom za izražavanje slobodnog mišljenja, što vodi jačanju demokratije. U ovom kontekstu, prioritet su javni radio-televizijski servisi koji moraju biti nezavisni i potpuno oslobođeni političko-nacionalističkog uticaja;
- Jačati kapacitete sekularne države, ne ugrožavajući ničije pravo na slobodno ispoljavanje vjere, bez favorizacije bilo koje religijske zajednice, ne politizirati religiju i tako ne narušavati njene izvorne vrijednosti u društvu;

- Razvijati međusobno uvažavanje i razumijevanje.

Građane ne treba dijeliti prema pripadnosti (nacionalnim) političkim strankama. U Bosni i Hercegovini je to „najtipičnija“ podjela, zato sukobi između lidera i simpatizera različitih stranaka ne jenjavaju;

- Širiti toleranciju u odnosu sa drugima i jačati međunacionalnu saradnju je ključ za uspješan suživot u Bosni i Hercegovini.

Svaki pojedinac je važan član društva, i sve značajne promjene za društvo u cjelini počinju mijenjanjem vlastite svijesti kod svakog pojedinca. A to se prioritetno odnosi na čovjekov odnos prema drugom čovjeku.

Biti Bošnjak, Srbin ili Hrvat u osnovi znači biti čovjek. Stoga, prihvatići čovjeka znači prihvatići Bošnjaka, Srbinu, Hrvata, a prihvatanje u ovom kontekstu je najjednostavnije rješenje za nacionalizam u Bosni i Hercegovini.

Navedeno prihvatanje podrazumijeva jedan zajednički identitet građana Bosne i Hercegovine, zarad njene bolje i nenacionalne budućnosti. Na taj način bi se izbjegle postojeće podjele u društvu, na „naše“ i „vaše“, jer ako je krajnji cilj svjetla budućnost Bosne i Hercegovine, potrebno je jedinstvo svih njenih građana, te u tom slučaju ne bi bilo prepreka za izgradnju Bosne i Hercegovine kao multinacionalne države. Međutim, nerealno je o tome pričati dok nacionalističke ideologije vode glavnu riječ.

Rješenje za promjenu postojećeg stanja u Bosni i Hercegovini su reforme u općem smislu te riječi, odnoseći se na sve segmente društva i na svakog pojedinca. Reforme moraju biti cjelovite, u smislu da obuhvate cijeli sistem na način koji će omogućiti konstitutivnim narodima, ali i svim drugim građanima, da istinski budu ravnopravni na području cijele države. Temeljne ustavne, političke i društvene promjene su prilika koja bi Bosnu i Hercegovinu približila Evropi, te tako preobrazila jednu tranzicijsku zemlju u modernu ustavno-demokratsku državu, koja njeguje i ostvaruje ideale vladavine prava.

Ustrajati na reformama znači stvoriti novu budućnost za Bosnu i Hercegovinu.

Budućnost bez nacionalizma i nacionalističke politike.

ZAKLJUČAK

„Nacionalizam je uvijek, na svakom mjestu i u svakome društvu i bez obzira na njegove različite povijesne uloge, bio jednak diskriminaciji, nasilju, segregaciji, a na kraju i ekstremizaciji drugačijega. Problem sa našim nacionalizmima je u tome što su ustavno institucionalizirani, navodno demokratski legitimirani, što su u samim zasadima bosanskohercegovačkog političkog sistema, što se čitavom mrežom izgrađenih institucionalnih oblika i sadržaja promoviraju za jedinoga i valjanoga nosioca i zaštitnika ljudskoga identiteta...“

(Filandra Šaćir, tribina „Bosna i Hercegovina: izazovi budućnosti“, 2015.)

Specifičnost Bosne i Hercegovine je u tome što se njena sadašnjost zasniva na prošlosti i budućnosti. Ogromna društvena energija troši se na rasprave o prošlosti i na mogući razvoj države i društva u budućnosti. Bosanskohercegovačka prošlost je prepuna nesuglasica, sukoba i protivrječnosti, ali ne poima se kao problem koji treba riješiti, nego se koristi kao razlog za politička sukobljavanja i opstanak na vlasti. Izazovi budućnosti, nacionalistički i euroatlanski, služe kao argumenti da će se svi postojeći problemi riješiti u budućem vremenu, „kada uđemo u Evropsku uniju“.

Na osnovu analizirane literature mnogih domaćih i stranih autora, te elaboracije nacionalizma od njegovog nastanka, zatim kroz period Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i u konačnici Bosne i Hercegovine, neophodno je dati kratki osvrt i zaključna razmatranja o istom.

Odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (1943. i 1944. godine), utvrđeno je da Bosna nije ni srpska, ni hrvatska, ni mulimanska, nego je i srpska i hrvatska i muslimanska, i u Bosni će se poštovati ljudska prava.

Dakle, specifičnost Bosne i Hercegovine se ogleda u tome što njena opstojnost i stabilnost zavisi od unutrašnje troetničke ravnopravnosti njena tri konstitutivna naroda. Cilj ovog rada bio je predstaviti „drugu stranu priče“ njihovog zajedničkog života, a to je život u duhu nacionalizma.

Iako se generalna hipoteza rada zajedno sa problemskim pitanjima odnosi na trenutnu sliku nacionalizma u Bosni i Hercegovini, nužno je bilo uzeti u obzir historijski kontekst nacionalizma, da bi se bolje shvatilo njegovo djelovanje danas. Nacionalizam je pojava koja se veže za 19. stoljeće i njegovim rođenjem smatra se Francuska revolucija iz 1789. godine.

Stoga je prvo poglavlje rada retrospektiva na nacionalizam od njegovog postanka pa do stvaranja nacionalnih država u Evropi. Različita shvatanja nacionalizma naglašavaju različite aspekte na koje se on odnosi, ali ono što ta ideologija u suštini podrazumijeva, jeste isticanje „prednosti“ jedne (vlastite) nacije (ekonomske, političke, kulturne, vojne itd.), a podcjenjivanje interesa i vrijednosti drugih nacija, što je razlog za sukobe različitih identiteta na prostoru jedne države. Ovom analizom potvrđena je jedna od hipoteza koja naglašava nacionalizam kao historijsku pojavu i izvor sukoba među različitim narodima.

Nacionalizam u Jugoslaviji je drugo poglavlje, gdje je akcenat na nacionalizmu kao faktoru raspada Jugoslavije. Ono što slijedi nakon toga jeste proglašavanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine, formiranje prvih političkih stranaka 1990. godine – SDA, SDS i HDZ BiH - tri stranke s etničkim predznakom koje okupljaju bošnjačke, srpske i hrvatske članove i zastupaju njihove interese. Osnivanjem političkih stranaka, „podijeljeni“ su narodi i svaki od njih je imao vlastitu viziju budućnosti svoje nacije, i tako je nastajala opsesija za teritorijalnim osvajanjem prostora Bosne i Hercegovine, što će u konačnici dovesti do rata između Bošnjaka, Srba i Hrvata. To je bio rat nacionalističko-vjerskog karaktera i može se reći, uvertira za širenje i jačanje nacionalizma u Bosni i Hercegovini, o čemu je riječ u trećem poglavlju rada.

Analiziran je uticaj nacionalizma na demokratiju i njegovo djelovanje kroz (nacionalne) političke stranke. Zaključeno je da su nacionalizam i demokratija pojmovi koji se međusobno isključuju zbog njihovog suprotnog djelovanja unutar jedne zajednice. Vrijednosti koje propagira demokratija, a prioritetno zajedništvo, uvažavanje, prihvatanje drugih i drugaćijih, nacionalizam degradira i nameće jednu vrijednost ili jednu naciju kao dominantnu. Bosna i Hercegovina sa demokratskim političkim uređenjem i etnički podijeljenim društvom je plodno tlo za sukob demokratije i nacionalizma. Sukobi se vode između tri naroda, koja se bore za svoju dominaciju i veća prava. Sukobe inspirisane nacionalističkim težnjama osnažuju politički predstavnici naroda sa svojim nacionalističkim retorikama, ali i kroz nacionalne političke stranke, čija se uloga svela na političko prepucavanje i širenje nacionalnih tenzija među narodima i građanima Bosne i Hercegovine. Ovom analizom utvrđeno je da osnivanje nacionalnih političkih stranaka pomaže u jačanju nacionalizma unutar države i dodatno „dijeli“ narode u nacionalne političke skupine. Sa druge strane, povezivanje demokratije i nacionalizma predstavlja problematičan odnos, jer su to ideologije suprotnih vrijednosti i svaki nacionalizam je negacija demokratije i ljudskih prava. Utvrđena je prisutnost nacionalizma u svakoj sferi društva (ekonomija, obrazovanje, religija, mediji, kultura, sport),

što ne doprinosi razvoju jedinstvenog identiteta bosanskohercegovačkih naroda i predstavlja svojevrstan sigurnosni rizik za suverenost, jedinstvenost i opstojnost države Bosne i Hercegovine.

Bošnjaci, Hrvati i Srbi kao konstitutivni narodi u zajednici sa ostalim nacionalnim manjinama su građani Bosne i Hercegovine, čime se ona definiše kao multinacionalna država. Međutim, taj status multinacionalnosti ograničava koncept nacionalizma i etnički podijeljeno društvo, čime se dokazuje generalna hipoteza da nacionalističke ideologije u bosanskohercegovačkom društvu predstavljaju glavnu prepreku za izgradnju multinacionalne države.

Nacionalizam prisutan u Bosni i Hercegovini vodi njenoj destabilizaciji i narušavanju teritorijalnog integriteta. Izazovi kojima prijeti nacionalizam odnose se na podjelu teritorije Bosne i Hercegovine, koja se ogleda u odcjepljenju Republike Srpske i stvaranju trećeg hrvatskog entiteta. Dakle, srpske i hrvatske separatističke težnje naspram bošnjačkih unitarističkih su aktuelna retorika i glavno političko pitanje od kojeg zavisi mir i budućnost države.

Suština današnjice u Bosni i Hercegovini i rješenje koje vodi prosperitetnijoj budućnosti jeste prijelaz iz međunacionalnih sukoba u međunacionalnu saradnju. Elementi na kojima je moguće graditi suživot su jačanje saradnje sa drugima, te prepoznavanje pozitivnih osobina kod drugih etničkih skupina. Građani imaju potencijal da konstruktivno učestvuju u stvaranju budućnosti Bosne i Hercegovine i dugoročno prevaziđu međuetničke barijere, ukoliko im vlast pruži odgovarajuću pomoć i poticaj.

Građani žele živjeti bez ekonomskih poteškoća i nacionalizma, u mirnom i bezbjednom okruženju, te u društvu koje im pruža garant i zaštitu ličnih prava i sloboda. Samo na taj način Bosna i Hercegovina može da se približi Evropi i ostavi nacionalizam u prošlosti. Na temelju toga, u završnom dijelu su ponuđena potencijalna rješenja za nacionalizam, odnosno načini za tolerantniji suživot građana Bosne i Hercegovine, što je bio krajnji zadatak i cilj ovog rada.

Međusobno prihvatanje i uvažavanje građana Bosne i Hercegovine stvarati će sadašnjost za bolju budućnost, jer Bosna i Hercegovina zaslužuje sadašnjost i budućnost bez nacionalizma.

LITERATURA

Knjige:

1. Altermatt, Urs, (1997) „*Etnonacionalizam u Evropi*“, Svjetionik, Sarajevo;
2. Anderson, Benedict, (1990) „*Nacija: zamišljena zajednica*“, Školska knjiga, Zagreb;
3. Banac, Ivo, (2001) „*Raspad Jugoslavije*“, Durieux, Zagreb;
4. Bešlin, Milivoj,... [et al], (2017) „*Jugoslavija u historijskoj perspektivi*“, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd;
5. Bilić, Michael, (1995) „*Banal Nationalism*“, SAGE Publications, London;
6. Carević, Mićo, (2003) „*Uzroci i posljedice raspada Jugoslavije*“, Pravni fakultet, Banja Luka;
7. Čupek Hamill, Mirjana, (2008) „*Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije (1991-1992)*“, Leykam international, Zagreb;
8. Eriksen, Hylland Thomas, (2004) „*Etnicitet i nacionalizam*“, Biblioteka XX vek, Beograd;
9. Filandra, Šaćir, (1998) „*Bošnjačka politika u XX stoljeću*“, Sejtarija, Sarajevo;
10. Filandra, Šaćir, (2012) „*Bošnjaci nakon socijalizma - O bošnjačkom identitetu u posljugoslavenskom dobu*“, Preporod, Sarajevo;
11. Gellner, Ernest, (1998) „*Nacije i nacionalizam*“, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb;
12. Goldstein, Ivo, (2008) „*Hrvatska 1918-2008*“, Eph Liber, Zagreb;
13. Grebenar B., Šalaj B., Puhalo S., (2019) „*Ideologije, stranke i stavovi građana – studija o Bosni i Hercegovini*“, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo;
14. Haralambos Michael, Holborm Martin, (2002) "Sociologija: Teme i perspektive", Golden marketing, Zagreb;
15. Hearn, Jeff, (2006) „*Rethinking nationalism—a critical introduction*“, Palgrave Macmillan, Hampshire, UK;
16. Hobsbawm, Eric John, (1990) „*Nations and Nationalism since 1780., Programme , myth, reality*“, Cambridge University Press, Cambridge;
17. Hobsbawm, Eric John, (1993) „*Nacije i nacionalizam: Program, mit i stvarnost*“, Novi Liber, Zagreb;
18. Jović, Dejan, (2003) „*Jugoslavija-država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*“, Prometej, Zagreb;
19. Katunarić, Vjeran, (2003) „*Sporna zajednica*“, Jesenski i Turk, Zagreb;
20. Malešević, Siniša, (2017) „*Države-nacije i nacionalizmi*“, Jesenski i Turk, Zagreb;
21. Nešković, Radimir, (2013) „*Nedovršena država – Politički sistem Bosne i Hercegovine*“, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo;
22. Özkirimh, Umut, (2000) „*Theories of Nationalism—A Critical Intrduction*“, Macmillan Press Ltd, London;
23. Schulze, Hagen, (1999) „*Staat und Nation in der europaeischen Geschichte*“ , C.H. Beck, Muenchen;
24. Sekelj, Laslo, (1990) „*Jugoslavija, struktura raspadanja*“, Rad, Beograd;
25. Smith, Anthony, (1991) „*National identity*“, Penguin Books, Ltd, London; (preveo Slobodan Đorđević, 1998., Beograd);
26. Smith, Anthony D. (2006) „*Nationalism-Theory, Ideology, History*“, Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd, Cambridge;
27. Wehler, Hans-Ulrich, (2005) „*Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice*“, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb;

28. Zgodić, Esad, (2012) „*Teritorijalni nacionalizam-Ideologija, zlotvorstvo i alternative*“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo;

Zbornik radova:

1. Banović Damir, Gavrić Saša, (2011) „*Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini – Analiza postdejtonskog političkog sistema*“, University Press-Magistrat izdanja, Sarajevo;
2. Korunić, Petar, (2020) „*Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj*“, Historijski zbornik LIII, Zagreb;
3. Kukić, Damir, (2017) „*Budućnost kao prošlost*“-„*Geopolitičke promjene u svijetu i Evropi i položaj Bosne i Hercegovine*“, Akademija nauka i umjetnosti, Sarajevo;
4. Muhamremović, Mahir, (2016) „*Nacionalna država u Evropi: Predodređena ili konstruisana zajednica*“, Pravni fakultet, Tuzla;

Znanstveni radovi i članci:

1. Aničić, Miljenko, (2007) „*Nacionalizam u svjetlu socijalnog nauka i crkve-Crkva u svijetu*“, br. 2, str. 260-284.;
2. Brethfeld Julie, Vadakaria Nino, (2012) „*Ostavljanje prošlosti za sobom - Stajališta mladih u Bosni i Hercegovini*“, (izvještaj) NDC i Saferworld, Sarajevo;
3. Ćurak, Nerzuk, (2015) „*Dvadeset godina Dejtonskog sporazuma*“, Igmanska inicijativa, Centar za regionalizam, Novi Sad;
4. Dagen, Tomislav, (2018) „*Pravnopolitički mehanizmi za sprječavanje sukoba i postizanje mira na prostoru bivše Jugoslavije od 1990–1995.*“, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek;
5. Dizdarević Blanka, (2012) „*Kontroverze o odnosu nacionalizma i patriotizma*“, Univerzitet u Zenici, Zenica;
6. Hadžović, Danijal, (2014) „*Od euforije do političke propasti: Zašto će samo ovih pet stranaka o(p)stati u BiH*“;
7. Hobsbawm, Eric, (1994) “*The Nation as Invented Tradition*” u: John Hutchinson and Anthony D. Smith (ur.) Nationalism, Oxford readers, Oxford University Press, Oxford, UK;
8. Jakovina, Tvrtko, (2008) „*Jugoslavija u svjetskoj politici: U Titovo doba*“, Savez društava "Josip Broz Tito", Zagreb;
9. Jović, Dejan, (2001) „*Razlozi za raspad Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija*“, Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja;
10. Jović, Dejan, (2011) „*Kako su propali država i socijalizam*“, Časopis „Vreme“, broj: 1068;
11. Kapidžić, Damir, (2017) „*Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine*“, „*Razvoj političkog pluralizma od 1990. godine i relevantne stranke u BiH*“, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo;
12. Kožar, Adem, „*Historijski aspekti izučavanja rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995)*“, Posebna izdanja ANUBiH CLXXXVII, OHN 47/2, Društvo historičara Tuzla;
13. Lakoff Sanford, (2000) „*Nacionalizam i demokracija*“, Politička misao, Vol XXXVII, br. 1;

14. Matić, Davorka, (2005) „Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?“, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline;
15. Radica, Paško, (2016) „Bosna i Hercegovina – Nedovršena država, podijeljeno društvo i nemogućnost konstituiranja političke zajednice“;
16. Tabak, Edin, (2015) „Nacionalizam: Mnogo buke ni oko čega?“, Univerzitet u Zenici, Zenica;
17. Tokić Marić, Silvana, (2018) „Mirovni sporazumi za Bosnu i Hercegovinu“; Časopis za društvene i humanističke znanosti, Vol. 22, No. 1, Sveučilište u Mostaru;
18. Zlatić, Vedran, (2017) „Postdejtonska BiH u svjetlu pridruživanja Europskoj uniji“, Pravni fakultet, Split;

Rječnik:

1. Gončin M., Vukobratović D., Ivanić S., (1980) „Politički leksikon“, Savez publicista Srbije, Beograd;

Web-stranice:

1. https://www.izbori.ba/rezultati_izbora?resId=25&langId=1#/2/1/0/0/0/0, (pristupljeno 26.04.2021.), Centralna izborna komisija-Opći izbori 2018. godine-Potvrđeni rezultati;
2. <http://hdl.handle.net/11245/2.111629>, (pristupljeno 18.02.2021.), Comparato, G. „Nationalism and private law in Europe“;
3. <http://hadzovic.blogspot.com/2014/02/od-euforije-do-politicke-propasti-zasto.html>, (pristupljeno 23.04.2021.), Hadžović, Danijal, „Od euforije do političke propasti: Zašto će samo ovih pet stranaka o(p)stati u BiH?!“;
4. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42696>, (pristupljeno 05. 02. 2021.), Nacionalna država, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje;
5. [https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/137-nacija-nacionalizmi-i-post-nacionalizam-u-xxi-stoljeću](https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/137-nacija-nacionalizmi-i-post-nacionalizam-u-xxi-stoljeчу), (pristupljeno 18.02.2021.), Nacija, nacionalizmi i post-nacionalizam u XXI stoljeću;
6. https://www.southeast-europe.org/pdf/12/DKE_12_SB_B_Arday-Lajos_Nation_Beretka-Katinka.pdf, (pristupljeno 18.02.2021.), Narod, nacija, država, nacionalna država, nacionalizam;
7. https://sh.wikipedia.org/wiki/Multietnička_država, (pristupljeno 09.02.2021.), Peleg, Ilan, „Classifying Multinational States' in Democratizing the Hegemonic State“;
8. <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoro-400-presuda-protiv-bih-zbog-kršenja-ljudskih-prava/30993991.html>, (pristupljeno 27.04.2021.), „Skoro 400 presuda protiv BiH zbog kršenja ljudskih prava“;
9. <https://www.vecernji.ba/vijesti/sto-su-predvidali-cutileirov-vance-owen-stoltenbergov-plan-1157787>, (pristupljeno 01.04.2021.), „Što su predviđali Cutileirov, Vance-Owenov i Owen-Stoltenbergov plan?“;
10. http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261, (pristupljeno 08.02.2021.), Ustav BiH;
11. <https://jacobinmag.com/2017/07/yugoslav-socialism-tito-self-management-serbia-balkans.html>, (pristupljeno 27.03.2021.), „Život i smrt jugoslavenskog socijalizma“;
12. https://hr.wikipedia.org/wiki/Bečki_kongres, (pristupljeno 19.02.2021.);
13. https://bs.wikipedia.org/wiki/Dejtonski_sporazum, (pristupljeno:01.04.2021.);

14. https://hr.wikipedia.org/wiki/Deklaracija_o_nazivu_i_položaju_hrvatskog_književnog_jezika, (pristupljeno 06.04.2021.);
15. https://hr.wikipedia.org/wiki/Etnički_identitet, (pristupljeno 09.02.2021.);
16. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Етнички_национализам, (pristupljeno 20.04.2021.);
17. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Грађански_национализам, (pristupljeno 21.04.2021.);
18. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Modernizam>, (pristupljeno 18.02.2021.);
19. https://hr.wikipedia.org/wiki/Raspad_SFRJ, (pristupljeno 25.03.2021.), *O raspadu SFRJ;*
20. [https://wiki.zajednicko.org/index.php?title=Samoupravljanje_\(SFRJ\)](https://wiki.zajednicko.org/index.php?title=Samoupravljanje_(SFRJ)),
(pristupljeno 25.03.2021.);
21. https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija,
(pristupljeno 25.03.2021.);
22. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Територијални_национализам,
(pristupljeno 20.04.2021.);
23. [https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_\(1946\)](https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_(1946)), (pristupljeno 25.03. 2021.);
24. https://bs.wikipedia.org/wiki/Socijalistička_Federativna_Republika_Jugoslavija#Jačanje_nacionalizma, (pristupljeno 25.03.2021.);
25. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Вестфалски_мир, (pristupljeno 19.02.2021.);

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Stranica 97 od 97

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija – Upravljanje državom
Predmet: Završni magistarski rad

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Nedžada Alić
Naslov rada: Nacionalizam u Bosni i Hercegovini: izazovi i rješenja
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 96

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum:

Sarajevo, 22.09.2021.

Potpis:

Nedžada Alić